

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR 1949

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND



HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1950

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR 1949

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND



HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
OSWALD TERKELSEN
1950

NOGLE OFFERFUND FRA NORDSJÆLLANDSKE MOSER

AF GEORG KUNWALD

Et Par Pragthjelme af Bronze, et rigt ornamenteret Lerkar af dristig Form, en Hund ofret til de højere Magter og pælet til Mosefladen, 13 store Økser af Flint og Vogndelev nedlagt paa Mosefladen i Tiden omkring Kristi Fødsel er blot ganske enkelte af de Fund, der er kommet for Dagen som Følge af den intensive Udnyttelse af Tørvemoserne under Krigen og de første Aar derefter. Alle Eksempler er hentet fra en bestemt Egn af Landet, fra Frederiksborg Amt, og fælles for dem er det ogsaa, at de er Udtryk for religiøse Handlinger, Ofre.

For den arkæologiske Forskning var Tørvemoserne rene Guldgruber, der gav en vældig Tilvækst til Landets Museer, skønt det uden Tvivl blot er en ringe Procentdel af den samlede Fundmængde, der kom Videnskaben tilgode. Langt Størsteparten af Fundene blev ødelagt paa Grund af Sagernes Skrøbelighed i Forbindelse med Arbejdstempoet og fortiet grundet paa Ukynlighed eller Mangel paa Forstaaelse hos dem, der kun ænsede det sorte Guld.

Var det end godt, at vi havde Tørvene at ty til, da Brændselsituationen var kritisk, kan det i hvert Fald ikke fylde Forbrugerne med Vemod, at Tilførslerne af andet og bedre Brændsel nu er tilstrækkelige til, at Tørveskæringen er ved at ebbe ud og saa smaat kommer ned paa den normale Førkrigsproduktion. Ogsaa Arkæologerne kan trænge til et Pusterum, saa Indtrykkene kan bundfælde sig og det indhøstede Materiale studeres og

bearbejdes. I det følgende skal en lille Del af Materialet blot fremlægges og enkelte Kommentarer knyttes dertil.

Gansk bortset fra de Tilfælde, hvor Mosen er yngre end de Fund, den dækker, eller hvor Mosefladen i den Tid, da Sagerne havnede der, midlertidigt var udtørret og fast, saa man ikke i egentlig Forstand kan tale om Mosefund, kan der være flere Aarsager til, at Ting af forskellig Art er kommet ud i Moserne. Tit drejer det sig om tabte eller kasserede Ting, Affald fra Bopladser ved Mosens eller Søens Bred, en Pil skudt efter Fugl o. s. v. Men ofte har man i Oldtiden anbragt endog meget værdifulde Sager i Moserne. I Ufredstid, eller maaske naar man drog ud paa en længere Rejse, har man villet skjule sine Skatte uden for Alfarvej. Genstanden kan dog ogsaa have haft en rent praktisk Betydning i Mosen eller Søen, det kan dreje sig om en Baad, et Fangstredskab eller endog en Vej, der har ført over det sumpede Terræn. I mange Tilfælde søger man imidlertid forgæves efter saadanne rent fornuftsbetonede Tolkninger af Fundene; de er ikke Udtryk for Fornuft, men for Tro; de hører ikke blot hjemme i Menneskenes egen Verden, men i højere Grad i Guderne og de guddommelige Magters. Det er Ofringer, bragt af Menneskene for at tilfredsstille de Magter, af hvilke deres egen Existens var afhængig.

Viksøhjemene.

Inden for Gruppen af Offerfund indtager de to hornede Bronzehjelme fra Brøns Mose i Viksø en fremtrædende Plads. De fandtes i 1942 og kan maaske betragtes ikke blot som dette Aars, men hele Tørvegravningsperiodens mest fremtrædende og i hvert Fald mest prangende Fund. Hver paa sin Bakke, den ene paa en Træplade, den anden paa en Lerskaal, var de i sin Tid sat ud paa Mosefladen. Der stod de nok en Tid synlige, men Vegetationen skjulte dem efterhaanden mere og mere, til Mosen helt omsluttede dem. Deres Fremdragelse er ingen Solstraalefortælling. Skovlen gik igennem Bronze og Lerkar, ogsaa Træbakken

blev gravet sønder, og som andet Ragelse, der ikke egner sig til at fyre med i en Kakkellovn, blev de største Stykker smidt op paa Tørvegravens Rand. Her kunde Hjelmene let have endt deres

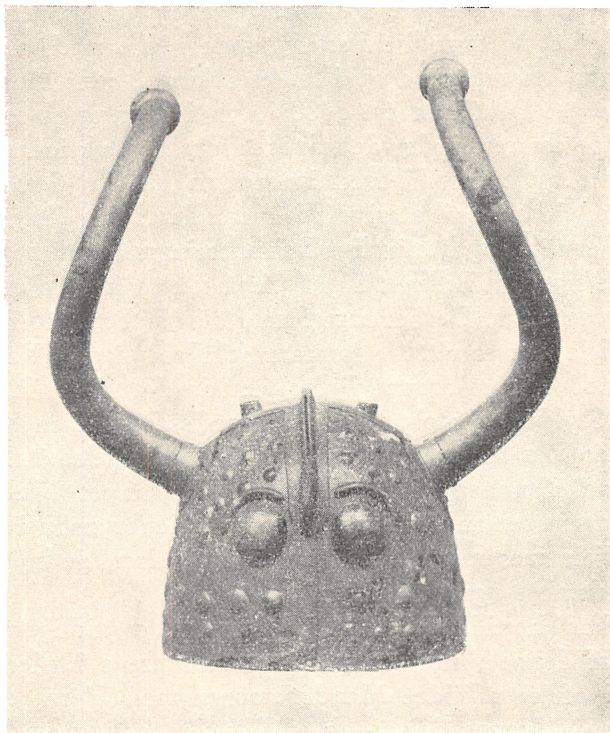


Fig. 1. Den ene af Viksøhjemene. Efter Restaurering.

Historie, om ikke Arbejdsleder Clausen, der ikke havde været tilstede i Fundøjeblikket, fattede Interesse for Sagerne. Ikke blot oppe paa Kanten, men ogsaa nede i Tørvegraven samlede han alle de Stykker sammen, han kunde finde, saaledes et større Stykke af en Plade, der tydeligt bærer Mærke efter den ene Hjelms buede Kant. Det var ogsaa Clausen, der tog Initiativet

til, at Fundet anmeldtes til Nationalmuseet, dog var der gaaet nogle Dage fra Fundet gjordes, til Meddelelsen naede frem.

En Eftersøgning omkring Findestedet, som Inspektør Norling-Christensen foretog, viste kun, at Clausen havde brugt sine Øjne godt, udover nogle saa at sige ligegyldige Smaastumper fandtes intet. Da man imidlertid kunde regne med, at Dele af Fundet var kommet med op i Æltemaskinen, besluttedes det at opslæmme et Parti paa ca. 5000 Tørv fra Læggepladsen, som Arbejderne omtrentlig havde udpeget som Produktionen for den Dag, Fundet gjordes. Herved fandtes en hel Del Smaastykker, der er medvirkende til at give Hjelmene deres Karakter.

Efter et stort og besværligt Restaureringsarbejde præsenterer Hjelmene sig, som Billedet Fig. 1 viser. De to Hjelme er paa det allernærmeste ens. De bestaar af en Kalot af Bronzeblik, lavet i to Halvdele, der er nittede sammen fortil og bagtil. Kalotten er prydet med dels uddrevne Buler, der dækker Overfladen, dels paasatte Stykker af støbt Bronze. Over Issen gaar en Kam med Rille og to Rør til Indsætning af en Hjelmprydelse af Fjer eller Haar. Paa Kammen sidder fortil et krogformet Næb, og til Siderne derfor er anbragt to Øjne med Øjenbrynsbuer. Endelig er der Hjelmenes mest fremtrædende Prydelser, de højtstvungne Horn, hulstøbte og aabne i Enderne.

Hverken hertillands eller i Udlandet er tidligere fundet Hjelme af denne Art, men paa Bronzealderens Helleristninger finder vi oftere afbildet Mandspersoner med Horn, dvs. iført Hjelm med Hornprydelser, og en lille Bronzestatuette paa Nationalmuseet viser en knælende Mandsperson, der paa Hovedet bærer en hornet Hjelm meget lig Viksøhjelmene. Statuetten er indkommet til Museet for nordiske Oldsager i 1823 fra en Privatsamling, og dets Findested er ukendt, men det antages, at den er fundet i Danmark. Denne Statuette er den nærmeste Parallel vi kender til Hjelmene fra Brøns Mose, og gennem en Analyse af stilistiske Træk ved Statuetten saavel som Hjelmenes Ornamentter maa Hjelmene henføres til Yngre Bronzealder, vel nærmest til Tiden omkring Aar 700 f. Kr.

Hjelmenes Teknik, specielt Kalotten, der er formet og ornamenteret ved Drivning, taler imod, at de kan være hjemligt Arbejde. De kan stamme fra Mellemeuropa eller være fremstillet i et italiskt Værksted. Ad hvilken Vej og hvordan de er kommet herop, om deres Anvendelse før de blev ofret i den sjællandske Mose, om de Tanker, der førte til Ofringen, om det Ceremoniel, hvormed Ofringen skete, kan vi kun have dunkle Anelser.

Yngre Stenalders Mosepotte fra Hesselbjerg.

Størsteparten af de Offerfund, der paatræffes i Moserne, bestaar af Lerkar, de saakaldte Mosepotter, sat ud enkeltvis eller flere paa samme Sted. Især i den yngre Stenalders ældre Afsnit, i Dysse- og Jættestuetid og i Begyndelsen af Jernalderen var denne Offerskik meget fremtrædende. Karrene findes ofte sammen med Dyreknogler, d. v. s. Rester af Kødgaver, og en Skorpe indvendig i Karret kan være en Rest af den Mad, formentlig en Grød, der fandtes i Karret ved Ofringen. I ganske sjældne Tilfælde indbyder en Træske direkte Guddommen til at tage for sig af Retten. Det drejer sig altsaa om Madofre, hvor Lerkarret spiller en underordnet Rolle, blot er en Beholder for Maden. Den ringe Betydning, der tillagdes selve Beholderen, fremgaar ogsaa deraf, at det som Regel er ret simple og grove Kar, der er benyttet, langt ringere af Kvalitet end hvad man finder i Samtidens Grave. Søger man Relation til Hverdagens Liv, da synes de Kar, vi finder i Moserne, at være taget blandt Forraads- og Husholdningskar, mens man i Graven medgav den døde Kar af det finere Stel, der anvendtes ikke saa meget ved Madens Tilberedelse som ved Foræringen. Maaske afspejler dog Forholdet ogsaa en Klasseforskel. Selv de fattige havde Raad, og maaske netop de følte Trang til at bringe Guderne deres Ofre. Men Begravelsen af de døde i store Gravmonumenter og med et rigt Udstyr, saa de kunde føle sig hjemmevant, i det hele taget Slægtsbegrebets Forherligelse, det var den bedrestillede Klasses Sag.

Undertiden er dog anvendt Kar af »Bordservicet« som Be-

holder for Madofret, og Karret, der her skal præsenteres, er netop valgt paa Grund af dets høje Kvalitet, dets rige Ornamentik og



Fig. 2. Hesselbjergkarret.

raffinerede Form. Karret, afbildet Fig. 2, er fundet i 1943 ved Tørvegravning i en lille Kedelmosse tæt Øst for Raageleje ved Hesselbjerg i Blistrup Sogn. Det fandtes sammen med andre Lerkar, dog af ringere Kvalitet. Af Karrets oprindelige Indhold

var intet tilbage. Det er først og fremmest Karrets dristige Form, der tiltrækker sig Opmærksomheden. Underdelen lille og tæt, sammentrængt som en Blomsterknop — rundet ogsaa nedefter, saa Karret daarligt kan staa uden Støtte — Halsen høj og videt ud i en opefter stærkt tiltagende Kurve. Selvom Karret virker slankt og højt, er Mundingsrandens Diameter dog større end Karrets Højde. Der er noget metallisk over Formen. Vidste man ikke bedre — og det gør man vel? — vilde man søge Karrets Forbillede inden for Metalindustrien. Paa os, der især inden for Pottemageriet kræver Ro og Balance, virker Karret ikke umiddelbart smukt; men raffineret i Formen, det er det. Det er i udpræget Grad en Repræsentant for en højt udviklet Kunstindustri. Ornamentet — fremhævet gennem hvid Kalkudfyldning — dækker Karrets formmæssigt mest betydningsfulde Partier: Bugens stærkt rundede Underdel, der er lodret afstribet, og den stærkt udsvajede Mundingsrand, der er mønstret baade udvendigt og indvendigt. Den høje Hals virker derimod ved sin glatte Overflade. Karret, der nu opbevares paa Gilleleje Museum, hører ikke blot til dette Museums fornemste Oldsager, men det indtager en vigtig Plads inden for Ældre Jættestuetids Keramik, til hvis Tragtbægergruppe det hører. I denne Tid naaede Keramikken herhjemme en Udvikling, der betegner Kulminationen i Stenalderens Lerkarindustri.

Mosepotte og Hundeskelet fra Toftegaards Mose.

Som nævnt finder man ofte Knogler sammen med Mosepotterne. Saa almindelig er dette Forhold, at Kødgaver synes at have været en integrerende Del af Madofferne. Men ingen Fundgruppe i det hele taget er saa almindelig i Moserne som Dyreknoglerne, der paa mange forskellige Maader kan være havnet dér. Alligevel er der al Grund til at tro, at selvom et Fund udelukkende bestaar af Knogler, kan det meget vel dreje sig om et Madoffer, i hvilket dog ikke indgik flydende Føde. Det kan have bestaaet af Kød alene eller f. eks. af Kød og Brød.

De Knogler, man finder sammen med Mosepotterne, er ofte Kranier og de yderste Lemmeknogler, som Regel af Tamdyr. Det er ikke de mest kødfulde Dele, der synes at have været Gudernes Andel i Offermaaltidet, hvad enten det skyldes et fromt Bedrag eller snarere er en symbolsk Nedlæggelse, som visse Fund med stor Tydelighed vidner om. I Toftegaards Mose (en Del af Skovbaksmoserne langs Stenløse Aa, i Ølstykke Sogn) fandt Arbejdsmand Jens Dalgaard i 1944 hele Skelettet af en Hund i umiddelbar Nærhed af en Mosepotte fra Keltisk Jernalder. Hundeknogler sorterer blandt de almindeligste Fund i Moserne, men efter min personlige Erfaring findes meget ofte kun Hundens Kranium. Det var netop ogsaa Tilfældet her i Mosen, idet Dalgaard fortalte, at ganske lignende Kranier havde han fundet flere af rundt om i Mosen, men for første Gang fandtes hele Skelettet. Det faldt i min Lod at komme til Stede i Mosen, faa Minutter efter at Lerkarret og en stor Del af Hundeknoglerne var gravet op. I Tørvegravens Væg sad endnu en Del Knogler, der hører til Hundeskelettet, og ligeledes i nogle Tørveblokke, der var faldet ned under Arbejdet. Ved at brække en saadan Tørveblok over for at pille Knoglerne ud, viste det sig, at der i Blokken sad et af Skovlen overskaaret Stykke af en tilspidset Træpæl. Der kan ikke være Tvivl om, at Pælen har været slaet igennem Liget af Hunden. Pælen havde ramt Rygsøjlen, og det var saa heldigt, at en Splint fra Pælen havde boret sig ind i en Hvirvels Rygmarvsaabning, saa der var den aller intimeste Kontakt mellem Pæl og Knogler.

Det er ingenlunde noget enestaaende Tilfælde, at et Lig er fundet pælet til Mosen. Det bedst kendte Fund af denne Art er Bockstenmanden fra Halland. I en Mose fandt man et paaklædt Mandslig med tre Pæle slaet gennem Kroppen. Fundet stammer fra Middelalderen og kan med stor Sandsynlighed dateres til 1366, men endnu lever i Sagnet Beretningen om, hvad den Gang hændte. En Mand var ude for at hverve Soldater blandt Bønderne; han kom dog i Klammeri med dem, blev slaet ihjel og gravet

ned i en Mose. Men han blev ved at gaa igen, Egnens Hunde samlede paa Stedet og hylede. For at binde ham til Mosen slog man Pæle gennem Liget.

Godt og vel et Aartusinde skiller i Tid de to Fund. I det ene Tilfælde drejer det sig om Liget af et Husdyr, i det andet om Liget af et Menneske; i det første Tilfælde er Pælingen sket ved eller efter en Ofring, i det andet efter et Mord. De Tanker, der ligger bag Handlingerne kan være meget forskellige, men hvem ved? Maaske har ogsaa Hunden gaaet igen efter at være blevet ofret. Den har maaske logret med Halen og slikket sin tidligere Ejers Fødder, mens han laa og sov. Ofringen var først virkelig sket Fyldest, da Hunden helt og holdent var bundet til Offerstedet.

Offerøkser fra Sigersdal.

Gennem store Dele af Oldtiden var Øksen i Besiddelse af guddommelig Magt, og selv i ny Tid har den ydet Beskyttelse mod Lynnedslag, naar den anbragtes med Æggen opad under Indgangen til et Hus. Talrige er Beviserne for, at Øksen har været et helligt Redskab eller Symbol i Oldtiden. Økser udskåret i Rav, evt. gennemboret som Perler, maa nok anses for Amuletter. Paa Jættestuetidsbopladsen Troldebjerg paa Langeland er afdækket et Øksealter; gennem et af Husgulvene var gravet en lille Grube, hvori stod opstillet en Flintøkse med opadvendt Æg, og ved Siden af fandtes Bunden af et Lerkar, velsagtens stillet dér til at modtage Madofre. Fra Bronzealderen kendes overdimensionerede, massivt støbte Vaabenøkser alt for tunge til praktisk Brug, men ogsaa Økser støbt som en tynd Bronzekappe over en Lerkærne, de vilde gaa i Stykker ved første Slag. Paa Bronzealderens Helleristninger ses ofte afbildet Helligøkser, baade Øksen alene og den store Processionsøkse, der bæres frem. Overordentlig talrige er endelig Ofringer af Flintøkser ved Nedlæggelse i Moser, Vandløb, Kilder, paa tørt Land under en stor Sten eller paa et Sted, som ikke længere frembyder noget

særligt Kendetegn; muligvis har her staaet et helligt Træ, en Offerpæl eller lign. Økserne i disse Offerfund kan være overordentlig velhugne, omhyggeligt slebne og meget store, ja faktisk for store til at de kan betegnes som praktiske. Slagkraften i en Økse er jo ikke blot afhængig af Hovedets Tyngde, men i lige saa høj Grad af Skaftets Længde, Form og Spænsthed. Er Hovedet for tungt, bliver Redskabet for trættende at arbejde med. Uden Tvivl er saadanne overdimensionerede Flintøkser direkte fremstillet i kultisk Øjemed, vel nok fra Begyndelsen af beregnet paa at ofres.

Af denne Art er ogsaa 13 store, tyndnakkede, slebne Flintøkser fundet i det smalle Mosedrag, der danner Skel mellem Viksø og Stenløse Sogne i Ølstykke Herred. Økserne er af den for Dyssetid (2500—2300 f. Kr.) almindelige Type, slebne paa alle fire Sider. De er gennemgaaende meget lange, op til 33½ cm, og slanke. De fleste er særdeles velgjorte, smukke og fejlfri Eksemplarer, enkelte lidt grovere med Ar efter Tilhugningen eller let beskadigede ved Æggen. Den korteste af Økserne, knapt 19 cm lang, har tydeligt nok oprindeligt været længere, men er opskærpet efter Beskadigelse. Med en Bredde paa 7½ cm er denne den bredeste af dem alle og kan saaledes antages at have været meget lang. Økserne laa tæt sammen i Mosen, men deres nøjagtige indbyrdes Stilling blev ikke bemærket.

Fundet gjordes allerede i 1941, men først i 1944 fik Nationalmuseet Underretning herom ved de systematiske Berejsninger af Moserne for at efterspore Fund og Oplysninger. Paa det Tidspunkt var Fundet spredt for alle Vinde. Flere af Økserne havde en eller flere Gange skiftet Ejer, var foræret bort eller solgt, og ogsaa Arbejderne var nu beskæftigede paa nye Arbejdspladser, nogle var flyttet fra Byen eller havde ændret Bopæl. Det krævede et større Detektivarbejde at opspore Økserne. De otte Arbejdsmænd, der var beskæftigede i Mosen, da Fundet gjordes, samt adskillige andre, der mentes at have eller at have haft Stykker fra Fundet, besøgte. En Overgang saa det lidet lovende ud; tre af

Økserne var som slugt af Jorden, men til sidst lykkedes det at finde frem til dem alle. Var man først kommet i Forbindelse med Ejerne, var de alle forstaaende over for Museets Ønske om at erhverve Stykkerne og igen at samle Fundet til den Helhed, i hvilken det var nedlagt som et Offer til en højere Magt, hvis Beskaffenhed vi ikke kender, men hvis Symbol er Øksen. Først naar Fundet er samlet, kommer det til sin Ret og præsenterer sig som et af de største og smukkeste i sin Art. Kun een af Økserne befinder sig stadig i Privateje, men Ejeren har venligst lovet senere at ville overlade Museet sit Stykke.

Fund af Vogndele i Mosen Rappendam i Jørlunde Sogn.

Et stort Fund af usædvanlig Art undersøgtes i 1941 af Museumsinspektør Axel Steensberg og i 1942 af G. Kunwald. Fundet var gjort af Vognmand Hans Hansen ved Tørvegravning i den ham tilhørende Del af en mindre Mose kaldet Rappendam, der udfylder en Tunneldal sydøst for Jørlunde By. Vognmand Hans Hansen og Sønnen Aage Hansen, der ligeledes er Vognmand og forestod Tørvegravningen i 1942, viste Fundet stor Interesse, og Gang paa Gang flyttede de beredvilligt Tørveværket, naar de var stødt paa Fund for at overlade Stedets Undersøgelse til Museet. Fundet laa i Smaagrupper spredt over et stort Omraade, og Museets Økonomi tillod ikke en systematisk Undersøgelse af hele Fundet. Aage Hansen drog da Omsorg for Fundenes varssomme Optagning og Opbevaring, tog de nødvendigste Maal og tegnede Skitse over de enkelte Stykkers indbyrdes Beliggenhed.

Langt Størsteparten af Fundet bestaar af Vognhjul, enten hele eller i større og mindre Brudstykker. Alle Hjulene var massive, skiveformede; de fleste var ret store med en Diameter mellem 60 og 70 cm, flere dog mindre, ned til 47 cm. Til Hjulene hører Nav, skaaret ud af et andet Stykke Træ og som det synes altid lavet ud i eet Stykke, der naturligt følger Træets Aarer. De maalte Navstykkers Længde ligger omkring 35 cm, og Tykkelsen er 14—15 cm, hvortil svarer Diameteren af Navudskæringen i Hjul-

kransen. Der blev ialt fundet Dele af 28 Hjulkranse, af hvilke de fire var hele, syv var halve eller derover og Resten større eller mindre Fragmenter. Af Nav fandtes Rester af 13—14 Stykker, af hvilke de tre var hele (d. v. s. at hele Navet var til Stede, selvom det fandtes sammenklemt eller i Brudstykker), fem halve og Resten Fragmenter. Af de hele Nav fandtes to siddende paa Plads i de tilhørende Hjulkranses Navudskæringer, dog var ingen af disse Hjulkranse helt bevarede.

Af sikre Vogndelev fandtes ud over Hjulene kun en enkelt Aksel, der er fragmentarisk, idet det runde Parti, der omsluttes af Hjulnavet, er afbrækket i den ene Side. Dog fandtes yderligere tre Stykker, der efter al Sandsynlighed maa anses for Vogndelev: to lange kløftede Træstykker (den ene med Gennemboringer i Enderne), der sikkert maa opfattes som Langvogne, evt. Vognstænger, og et firsidet Stykke med Gennem boring i Enden, der velsagtens er en Kæpstok. Ved endelig at nævne et spydliggende Træestykke, der meget sandsynligt er Skæret til en Ard (den primitive Plovtype uden Muldfjæl), er alle de Stykker opremset, hvis Anvendelse med nogenlunde Sikkerhed kan tydes. Herudover fandtes et større Antal tildannede eller udspaltede Træstykker, flere forsynet med Huller, afhuggede Grene eller Grenstykker, der ikke bærer Hugspor.

Sagerne laa som nævnt nedlagt i smaa Grupper nær Mosens nordlige Rand i den Tid, da Ofrene gjordes, 40—50 m fra Randen af Mosen, da denne havde sin største Udbredelse før Dræning og delvis Opdyrkning. Billedet Fig. 3 viser een af Grupperne afdækket. Nogen nøje Tidsfæstelse af Fundet kunde Undersøgelsen ikke give — Pollenundersøgelsen er endnu ikke afsluttet — men forskellige Forhold taler for, at Ofringerne er sket i Løbet af Ældre Jernalder. De enkelte Grupper af Nedlæggelser fandtes meget ofte umiddelbart op ad Træstubbe, et Forhold, der var saa udpræget, at det næppe kan skyldes Tilfældighed. Sagerne synes udlagt paa Mosefladen i Dynger ved Foden af de Træer, der groede langs Mosens Rand. Der er al Grund til at anse de enkelte Grupper som samlede Nedlægninger og Fundet i sin Helhed

som Udtryk for en Offerskik, der holdt sig her i nogen Tid.

Nær ved et Par af Grupperne med Træsager fandtes som en »Gruppe« for sig selv Skelettet af et Menneske, liggende paa Ryggen med Benene trukket op i en skarp Vinkel. Hovedet var faldet bagover med Hagen lige i Vejret. Venstre Arm laa ned



Fig. 3. En af Grupperne i Jørlundefundet.

langs Siden (dog var Underarmen gravet bort), højre Arm skraat hen over Brystet. I en grubeformet Sænkning op ad Skelettet fandtes nogle Dyreknogler.

Et Stykke fra de øvrige Sager, noget længere ude i Mosen, fandtes paa et enkelt Sted en større Samling Dyreknogler. Om disse Knogler har Konservator U. Møhl-Hansen, Zoologisk Museum, meddelt bl. a. følgende: Dyreknoglerne er Skeletdele af mindst fem Faar (sandsynligvis hele Dyr). Det er smaa Dyr, der i Størrelse ganske svarer til det gedehornede Faar (*ovis aries palustris*), som er kendt fra Bundsø (Yngre Stenalder) og videre op gennem Tiden. I Materialet af Knogler fra Fundet er iøvrigt føl-

gende Dyrearter repræsenteret: Tamsvin (*sus scrofa dom.*), Ko (*bos taurus dom.*) og Hest (*eqvus caballus*), denne sidste er af lille Størrelse, svarende til Hesteskeletterne fra Nydam (Yngre Jernalder).

Selvom det nok ikke direkte kan bevises, maa det anses for overordentlig sandsynligt, at saavel Mennesket som de fem Faar er blevet ofret til de højere Magter her i Offermosen — sandsynligvis vel i samme Tidsrum som Træsagerne. De Knogler, der fandtes mellem Offersagerne, og ogsaa en Del af andre i Mosen fundne Dyreknogler, er sandsynligvis Rester af Madofre.

En Offernedlæggelse af Vogndelev i Ældre Jernalder leder straks Tanken hen paa Dejbjergvognene og paa Tacitus' Beretning om Dyrkelse af Gudinden Nerthus, og for den Sags Skyld ogsaa paa Bronzealderens »Kørende Gudinde«, hvis Billede vi mener at finde i Statuetten fra Faardal.

En væsentlig Forskel mellem Dejbjergfundet og Fundet fra Jørlunde bestaar deri, at medens meget taler for, at der i Dejbjerg oprindeligt var ofret to *hele* Vogne, var kun enkelte Vogndelev nedlagt i Rappendam. Ser man paa de systematisk undersøgte Grupper i Jørlundefundet, findes aldrig fire Hjul, eller blot Delev af fire Hjul, i de enkelte Grupper, og der er slet ikke Tale om en Anbringelse af de enkelte Delev i en Vogns Billede. Yderligere er det bemærkelsesværdigt, at af de 28 Hjul, der var repræsenteret i Fundet, var kun fire hele, ja endog et af disse fandtes i to Halvdelev med nogen Afstand mellem Stykkerne. Og var det mon Hjul, der nogensinde havde siddet paa Vogne? For en Del af Hjulenes Vedkommende er der ingen Anledning til at betvivle dette, men andre virker meget raa og klodsede selv til Anbringelse paa en Arbejdsvogn. Af Betydning er det, at Navudskæringen i eet af de hele Hjul ikke sidder centralt; det Hjul har man dog næppe anvendt til Vognkørsel! To af Fundets Stykker er tydet som Langvogne, altsaa hørende til Vognens Understel. Det ene af disse er saa fragmentarisk, at intet nærmere kan siges om det; det andet synes at have været af saa ringe Kvalitet til nævnte Formaal, at man kvier sig noget ved helt at akceptere det.

Jørlundefundet bærer umiskendeligt Præg af Symbolik. Alle rede det synes givet, at *Brudstykkerne* af Hjul repræsenterer *hele* Hjul, og de mange Brudstykker af Trægenstande af anden Art kan tænkes at repræsentere hele Genstande, evt. Vogndelev, og i Stedet for virkelige Vognhjul kunde nedlægges symbolske Hjul, Offerhjul, eller andre symbolske Vogndelev. Yderligere symboliserer vel Hjul og Vogndelev selve Vognen eller Kærren.

Selvom Jørlundefundet saaledes i væsentlige Træk afviger fra Fundet af Dejbjergvognene, kan der meget vel tænkes en Sammenhæng mellem de nævnte Gudinder — til hvilke Dejbjergfundet er sat i Relation — og Ofringerne i Rappendam. Nerthus er i udpræget Grad en Frugtbarhedsguddom, en Prototyp for sin mandlige Efterfølger Frø og for Frode Fredegod. Til Arten af Bronzealderens kørende Gudinde kender vi kun lidet. At hun, som Nerthus, benytter sig af en Vogn kunde jo pege i Retning af en vis Identitet mellem de to Gudinder, og at hun med den ene Haand griber om sit Bryst antyder, at ogsaa hun er Frugtbarhedens Gudinde. Naar man ikke har villet tage Skridtet fuldt ud og erklære hende for Bronzealderens Frugtbarhedsguddom, skyldes det, at Pladsen allerede er besat af Gudinden med de to Halsringe. Men Frugtbarheden paa Marker, hos Mennesker og Dyr er af saa væsentlig Betydning for Slægtens Trivsel og samtidig saa mangeartet, at man meget vel kan tænke sig to Frugtbarhedsguddomme; adskillige Eksempler kan anføres herpaa. Inden for vor hjemlige Kult kan henvises til Søskeneparret Frø og Freya, begge Guder for Frugtbarhed.

Medens man i Dejbjergvognene har ment at finde Frugtbarhedsgudindens — i første Række Nerthus's — Vogn, selve den Vogn i hvilken Guddommen ifølge Tacitus blev kørt rundt til Folkene, passer denne Tolkning daarligt paa Vogndelene fra Jørlunde. Fundet her synes i langt højere Grad at kunne sammenholdes med en Række Offerfund, hovedsageligt bestaaende af Træsager. Kun faa af disse Fund har med Sikkerhed kunnet dateres, og Dateringen er som Regel opnaaet ad pollenanalytisk Vej ud fra Prøver, taget paa Stykkerne længe efter, at de var fremdraget af Mo-

sen; men meget taler for, at Fundene i Almindelighed stammer fra Slutningen af Bronzealderen og den ældre Jernalder.

Gruppen af Mosefund, der her hentydes til, bestaar oftest af Hjul med eller uden andre Vogndele eller af Aag — Oksens Træktøj — og til denne Gruppe hører de mosefundne Plove, der i ret stort Antal kendes fra Midtjylland. Fælles for Genstandene i denne, som det synes sammenhørende, Gruppe af Offerfund er, at de er knyttet til Landbruget; det er tildels ogsaa de samme Genstande, vi ser afbildet paa Bronzealderens Helleristninger, i Jordbrugskultens Billedsprog. Vel er Vognen ogsaa Handelens og, som Dejbjergvognene viser, Kùltens Redskab, men i Form af Arbejdsvogn er den samtidigt nært tilknyttet Jordbruget. Er et af Jørlundefundets Stykker tydet rigtigt som Skær til en Ard, fremhæver dette blot yderligere Fundets Karakter af Offerhandlinger i Jordbrugs-, altsaa Frugtbarhedskulten.

Af det urgermanske Navn Nerthus har udviklet sig det nordiske Mandsnavn Njord, Frugtbarhedsguden, Frøs og Freyas Fader. Men netop Navnet Njord menes at indgaa i Stednavnet Jørlunde. Under Forudsætning af, at denne Antagelse, der dog ikke staar uimodsagt, er rigtig, kan vi gaa yderligere et Skridt i vor Tolkning af Fundet. Vi kan ikke blot fastslaa, at det bestaar af en Række Nedlæggelser af Frugtbarhedsofre, men vi kan ogsaa meddele Navnet paa den Guddom, til hvem Ofrene er bragt. Guddommen er ingen ringere end Nerthus, det er blot en anden Side af hendes Dyrkelse, vi lærer om gennem Jørlundefundet end hos Tacitus. At Gudinden til Tider dog ogsaa her krævede Menneskeofre, derom vidner det Menneskeskelet, der indgaar i Fundet.

Litteratur:

Hans Norling-Christensen, Bronzealderhjelmenene fra Viksø. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1943.

— The Viksø Helmets. Acta archaeologica 1946.

C. J. Becker, To nordsjællandske Mosefund fra Yngre Stenalder. Fra det gamle Gilleleje 1945.

NOGLE UNDERSØGELSER VED NØRRE HERLEV KIRKE OG DENS ROMANSKE TAARN

AF CHARLES CHRISTENSEN

Nørre Herlev Kirke er beliggende i Nordsjælland ca. 5 km Syd for Hillerød og kun 4 km fra den berømte Murstenskirke i Uvelse. Længere mod Nord — omkring Søborg og Esum — ligger et af vor romanske Teglstenskunsts klassiske Omraader. I ældre Tid var Slangstrup uden Tvivl et vigtigt Centrum, hvor Kunsten at bygge med Natursten og Kalk var i Brug allerede Aar 1100. Nørre Herlev Kirke, der ligger ca. 8 km Nordøst for Slangstrup, er paavirket fra begge disse nordsjællandske Kultursteder. Den har et meget gammelt Kirkeskib, som er bygget af Kampesten med tildannede Fraadsten ved Vinduer og Hjørner. Østpartiet blev ombygget i sengotisk Tid, men forinden dette skete, var Kirkens Vestende blevet ændret og Skibet forlænget mod Vest; ved denne Lejlighed opførtes et Taarn af samme Bredde som Skibet. Taarnets Underrum staar med en dobbeltbuet Aabning i Forbindelse med Skibet. Udvidelsen af Skibet mod Vest hen til Taarnet er bygget med store røde Mursten, og Formerne viser Byggearbejde fra ca. 1200—1250.

I senere Tid er baade Skibet og Taarnets Underrum blevet overbygget med Hvælvinger af udpræget gotiske Former, hvorved Taarnrummets Funktion forandredes og den oprindelige Vestdør i Taarnet tilmuredes.

Endnu senere er naturligvis foretaget mange Forandringer, især ved Taarnet. Ved Aar 1938 var dets Ydre i meget daarlig

Tilstand, hvilket først og fremmest havde sin Grund i Murenes uheldige Byggemaade. Taarnet var nemlig opført med Kasse-mure, d. v. s. et ydre og et indre Lag Munkesten, hvorimellem en Kerne af Marksten i Kalk, men uden god Forbindelse imellem de tre Dele. De mange Udbedringer i Tidens Løb var foretaget, uden at man havde sørget for at faa gjort Ydersiderne holdbare, særlig mod Syd og Vest (Fig. 1). Derfor maatte Istandsættelsen i 1938 blive af ret betydeligt Omfang. Dette gav Anledning til, at forskellige Forhold blev underkastet en Undersøgelse, for hvilken efterfølgende er en Redegørelse.

I det gamle Kirkeskib udhuggede man ved et oprindeligt *Nordvindue*, der i Tidens Løb var blevet tilmuret (Fig. 2), Vindueslysningen i den 0,96 m tykke Mur. Ligesom den øvre Halvcirkelbue over Vinduerne er den bygget af Fraadstenskvadere. Aabningen er foroven ude i Facaden 45 cm og forneden 48 cm bred. De skraa Vinduesfalse gaar 43 cm tilbage. Her kom saa Karmfalsen til Syne. Vinduesaabningen er herinde kun 32 cm bred. I Falsen sidder store Dele af den indmurede oprindelige Egetræskarm, der er samlet af fire Træstykker; det øvre er et Buestykke, udsavet i en bred Planke. I de indmurede Karmstykker fandtes 4 Smaahuller til nu forsvundne Sprodsler, der antagelig har været af Træ og har dannet et Kryds; Rudefelterne har været høje og ret smalle. I de nu bevarede Træramstykker, der er 5 til 6 cm tykke, var der Smaafalse til Glas eller andet Lukkemateriale. Af Understykket havde kun en lille Del af det ca. 13 cm brede Træstykke været synligt; der kan have ligget et skraat Kalklag paa Vinduets vandrette Bundsten og skjult Understykket i Trækarmen. Ind mod Kirken er Vinduet ogsaa tilmuret, men her findes endnu i Vinduesbunden et meget svært Kalklag, der endda har gaet op over det underste Karmstykke og han skjult noget af Vinduesglasset eller andet Lukkemateriale. Paa de indre Lysninger findes nu gotiske Dekorationer paa Kalken.

Efter Undersøgelserne i 1938 tilmurede man atter Aabningen, og Karmresterne forblev urørt.

Undersøgelserne ved *Taarnet* viste, at den romanske Taarnbygning havde Rester af de oprindelige, fremspringende Sokkelskifter; disse blev genfremstillet. Ved de ustabile Kassemure var

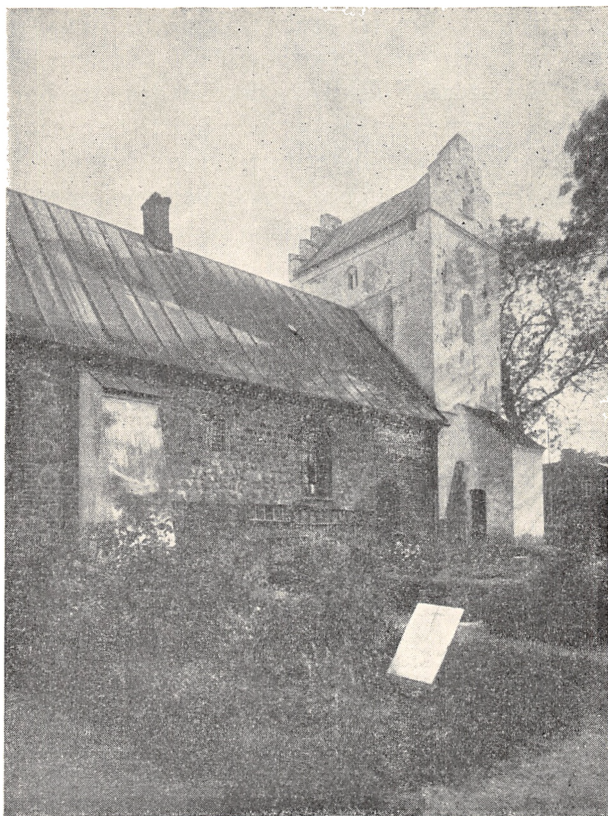


Fig. 1. Nørre Herlev Kirke. Før Taarnets Restaurering.

der kun anvendt Teglsten omkring Bomhullerne, der var ført fra Yderside til Inderside af Taarnmurene.

Paa Taarnet udhuggede man den oprindelige *Vestportal*, der har ført ind i Taarnrummet; dette kan have været tænkt som

Daabskapel. En Vestportal i Taarnet maa siges at være et meget gammelt Træk, der ligesom Taarnets øvre Etage leder Tankerne hen mod Skaane, — de romanske Kirketaarnes klassiske Land.

Portalen staar nu som en udvendig Blinding, eftersom de gotiske Hvælvingers Opførelse nødvendiggjorde Murværk i Døraabningen. Over den ydre cirkelbuede Portals øvre Afslutning fremkom to Halvstens Rulskifter, der imellem sig har et Fladskifte med hele Buesten; et tilsvarende Skifte er ogsaa henmuret over det øvre Rulskifte, i hvilket sorte, haardtbrændte Sten veksler med almindelige røde Sten. Døraabningerne har to False, den yderste med afrundede Kantsten, den inderste Fals derimod rektantet. Desuden fremkom Spor af et Vederlagsskifte, der har Hulstavprofil. Der er riffelhuggede Teglsten ved Portalen. Dørens Overbue, de to Rulskifter med Fladskifter imellem og over sig, træffes flere Steder ved sjællandske Teglstensbygninger i Tiden 1200—1250. Overbuens sortbrændte Sten hører ikke hjemme i den ældre Teglstensarkitektur; de passer bedst med Bygge- maaden paa Valdemar Sejrs Tid, men findes dog ved Gumløse Kirke i Skaane (indviet af Absalon 1191).

Portalen i Nørre Herlev Kirke havde ingen indvendige Buer, men et lige Stik over den højtsiddende vandrette Fals. Det kan formodes, at der her indvendig har siddet en Trækarm til en Dør med lige Overstykke, der gik saa højt op, at det øverste Punkt i Portalaabningen var dækket af Døren.

Af oprindelige Hvælvinger traf man ingen Spor i Taarnrummet, og der blev heller ikke paavist nogen romansk Trappe til de øvre Rum. I Etagen over de gotiske Hvælvinger i Taarnet findes nu Klokkerne anbragt. Her er der Glamhuller i Ydermurene. Det viste sig, at disse Aabninger ikke var oprindelige, men brudt gennem Murene. Om Klokken i det hele taget i 1200-Tallet har hængt i Taarnet, er usikkert. Maaske var Taarnets Opgave i de gamle Tider af en anden Art end senere.

Den øverste, tredie Etage har haft Aabninger i alle fire Ydermure; i 1938 var Størstedelen af baade den vestre og østre Aab-

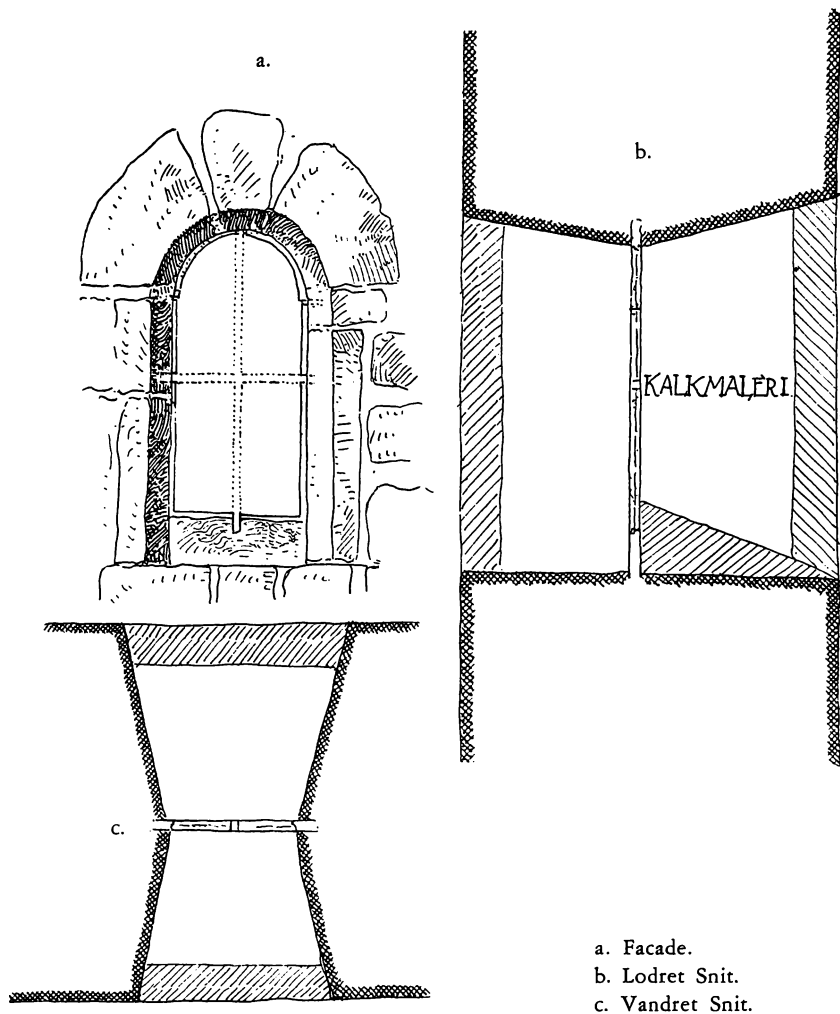


Fig. 2.
Romansk Vindue paa Skibets Nordside. Fremhugget i 1938.

ning i Behold. Den østlige Dobbeltaabning viste sig at have en noget flad halvstens Afdækningsbue (Fig. 3). En halv Sten tilbage findes en 1 Sten tyk Indsatsmur, hvis Aabning er delt i to Dele ved en Granitsøjle. Over de smalle Aabninger laa enkelte c. 27 cm lange Mursten med ret flade Smaabuer. Da Søjlen blev rensset for et tykt Lag Hvidtekalk, viste det sig, at den havde en ret ejendommelig Form. Over Granitsøjlen sidder et Teglstens-kapitæl, hvis Plade er 24×24 cm i Kvadrat, over en Vulst. Derefter begynder Søjlen, der med sit mærkelige Fodstykke, som gaar i eet med Søjleskaftet, er 82 cm høj. Det runde Skaft er $16\frac{1}{2}$ cm i Diameter forneden og 15 cm i Diameter under Kapitælet. De underste 25 cm udgør en i Hovedsagen firkantet Søjle-fod, der er forsynet med flere Sæt smaa Hjørneforstærkninger.

Det maa antages, at denne mærkelige Søjle ikke kan være udført til dette Sted, og da Søjlen spidser stærkt til opefter, har den sandsynligvis ikke staaet ved en ældre Søjleportal. Jeg formoder derimod, at den hidrører fra et tidligt, romansk Stenaltebord, maaske fra Kirken. Det bedst kendte Alter af denne Art er fra Rødding Kirke, nu i Nationalmuseet.*) Stenstolperne er her 85 cm; Søjlen i Nørre Herlev er 82 cm.

Ved den vestre Aabning var der kun en glat Granitsøjle uden Fodstykke. Ved nordre og søndre Aabning var der i 1938 ingen Søjler tilbage; her blev opsat glatte Søjler som paa Vestsiden.

Da man fik afbanket Cementpuksen paa den øverste Del af Taarnets Østside, viste det sig, at her havde været en Buerække over den tvedelte Aabning. Taarnet har oprindelige Hjørnelisener, og Buefrisen har haft til Opgave at modtage Lisenefremspringene og forbinde disse. Buerne har haft en Midterafstand af ca. 60 cm, og de maa have hvilet paa Smaaknægte. Desværre er selve Buerne og Knægtene blevet borthugget i sin Tid, da Facaderne blev overpudset, men de forhuggede Sten viste Størrelsen og Inddelingen af Buerne. Efter disse Spor genfremstillede man

*) Opmaaling i Uldall, Salling Lands Kirker, 1884, I, S. 31. Fotografier i Poul Nørlund, Gyldne Altre, 1926, S. 2.

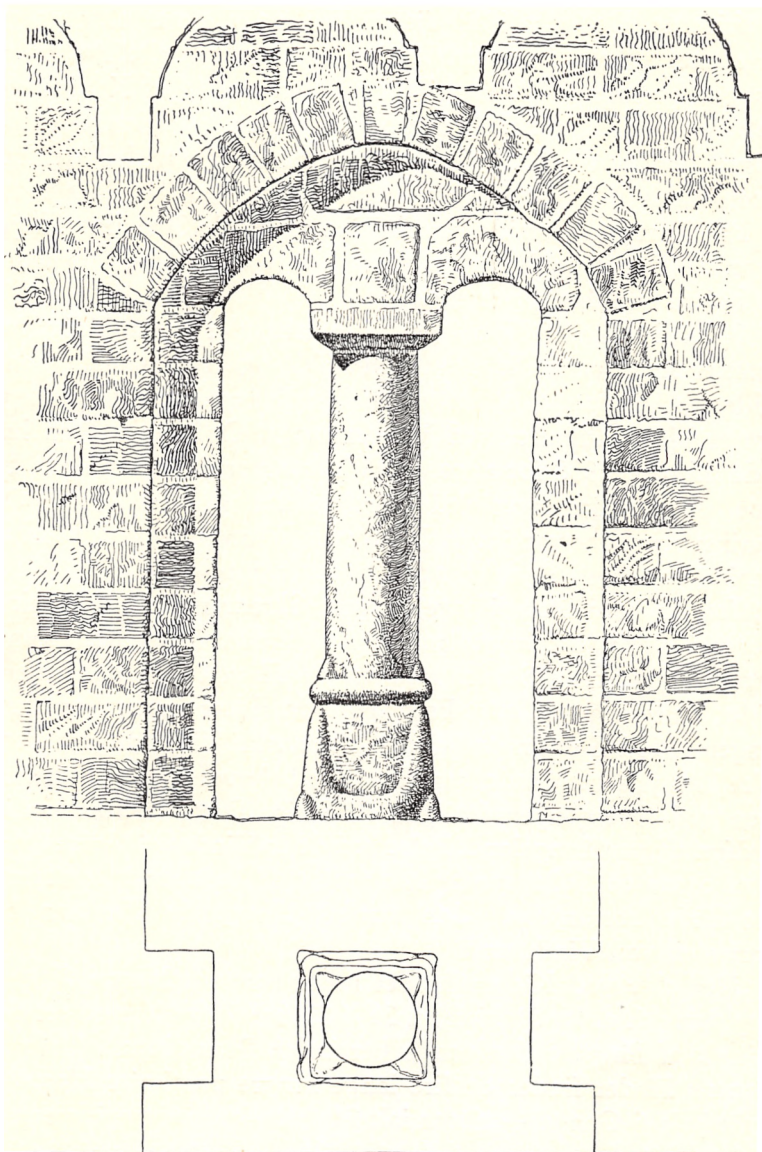


Fig. 3. Den øverste, oprindelige Aabning i Taarnet.
Forneden i vandret Snit.

Buefriserne. Der maa i hin fjerne Tid, da Taarnet blev bygget, være sket Uheld i Maalafsætningen. Den tvedelte Aabning i Øst var kommet for tæt op i Buerækken ved en af Konsollerne. Dette er formentlig Forklaringen paa, at den øvre Bue ved Aabningen blev noget fladtrykt i Stedet for en Halvcirkelbue. Buefrisen var i 1938 helt forsvundet paa Vestsiden.

Paa Taarnets Østside var en Rille og gamle Søm fra et højere liggende Tag over Skibet; det har haft en Rygning, der laa 50 cm højere end den nuværende.*)

I det Stykke af Nord- og Sydmuren, der er samtidigt med Taarnet og opført mellem det gamle Skib og det romanske Taarn, sidder to Vinduer af et ret mærkeligt Tværnsnitsprofil. Det sydlige er blevet tilmuret ved Vaabehusets Opførelse. Man huggede ud her i 1938 for at se, om Vinduets særlige Form paa Falsene, der kan iagttages ved Nordvinduet, skyldes senere Omring, men der var ingen Tegn paa Forandring ved Vindueslysningerne. De begynder ude i Facaden med en retvinklet Fals. Derfra, en halv Sten tilbage, udgaar Skraaningerne i Lysningsmurene. Oprindeligt havde romanske Vinduer i Danmark kun en Skraaning, enkelte Steder med en Profil ved Kanten. Senere i Tiden sattes en retkantet Fals ved Ydersiderne uden for Skraaningen. Mod Slutningen af den romanske Tid udførtes denne ydre Fals paa en Maade, saa man ikke behøver særligt tildannede Sten ved Overgangen fra Fals til Smig. Dette træffes særlig i Sydfyn og paa Langeland. False ved de to Vinduer i Nørre Herlev viser ogsaa en Tillæmpning hen mod den kommende, senromanske Tids Formsprog, uden særligt tilhuggede Teglsten eller Formsten ved Vinduerne.

Der blev ved Kirken fundet nogle bemærkelsesværdige løse Teglsten, bl. a. tre Stykker, c. $24 \times 23\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ cm, med ret dybe Aftryk af Fingre i den vaade Ler inden Brændingen. Paa en af Stenens Flader findes de fire lange Fingre paa højre Haand aftrykt hele 6 Gange — altsaa ialt 24 Aftryk; Fingerspidserne har

*) Efter de gamle Søm at dømme har Taget antagelig været af Bly.

ikke været særlig brede. Desuden blev fundet en af ydre Form ret almindelig rød Teglsten, men med et indridset Kors af ret gammel Form. Denne Sten findes nu i Nationalmuseet.

Nørre Herlev Kirketaarns Byggeaar kan ikke helt nøje fastlægges, da man mangler en Del oprindelige Enkeltheder, saasom Konsolstenen ved Taarnets Buefrise og selve Buerne her. Vi er ogsaa uden Kendskab til Arkitekturformerne ved eventuelle oprindelige Gavle paa Taarnet, Trapper, Hvælvinger m. m. Men baade den ydre Teglstenssokkel og Sokkelledet paa den indre Pille samt Buerne ved Vestdørene tyder paa Opførelsestid først i 1200-Tallet, dog maaske noget senere end baade den skønne Nabokirke i Uvelse og Søborggruppens ældste Mindesmærker. Den Tanke at anbringe en vestre Dør i Taarnet stemmer med ældre Tidens Arkitekturformer, men Vinduesprofilet peger mod den nye Tid.

Om de gamle romanske Taarnes oprindelige Betydning er der skrevet meget, og forskellige Synspunkter har gjort sig gældende, om Taarnene er bygget til Ophængning af Klokker eller i Forsvarsøjemed. De kan imidlertid ogsaa tænkes at være opført af Kultgrunde.*) Desuden tror jeg — med Erfaringer fra Bornholm —, at de romanske Taarne navnlig i Kystegnene kan have været Vagttaarne som i Skaane.***) Og maaske kan de som Beskyttelsesrum have dannet Værn mod en Overrumpling af Sognets Beboere. Spørgsmaalet om Kirkernes Betydning i denne Retning kan man maaske komme nærmere paa Livet ved at undersøge de oprindelige Døres Lukkeforanstaltninger. Har der været en eller flere Bomme til at sætte indvendig for Døren, maa man i de fjerne urolige Tider have regnet med Rummet som Værn mod ubudne Fremmede, da Bommen indvendig jo kun kan have haft Betydning for Mennesker, der ønskede at forblive

*) Det gælder f. Eks. Tvillingtaarne. Om disse se: C. G. Schultz, Bidrag til de danske Tvillingtaarnes Udviklingshistorie, Fra Københavns Amt, 1935.

**) W. Anderson. Skånes romanske landskyrkor med brede västtorn. 1926, Fig. 55 (Kortet over de brede Vesttaarnes Fordeling i Skaane).

uforstyrret inde i Rummet. Hidtil er der ikke foretaget Undersøgelser ved Danmarks Kirker efter disse Linier.

Ved Taarnet i Nørre Herlev Kirke er der ingen — nu bevarede — Træk, der peger paa nogen af de ovenomtalte Grunde til dets Opførelse. Maaske har alene Glæden ved at smykke Kirken med det anselige Taarn været det afgørende Moment for de Tidens Kirkegængere.

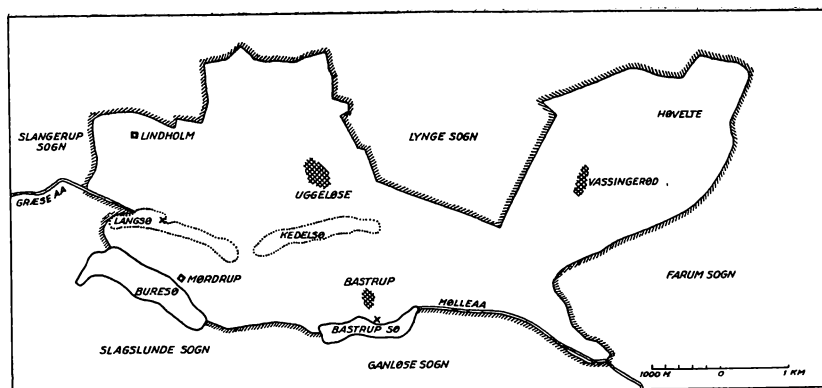


Fig. 1. Skitsekort over Uggeløse Sogn og Nabsogne.

DEN NORDSJÆLLANDSKE BORG LANGSØHUS

(UGGELØSE SOGN. LYNGE-FREDERIKSBORG HERRED. FREDERIKSBORG AMT)

Af VILH. LORENZEN

Den 6. Maj 1274, paa den hellige Johannes Apostels og Evangelist Dag, der ogsaa har Betegnelsen: ante Portam Latinam — foran Latinerporten (i Rom) — var et overmaade fornemt Selskab samlet paa *Langsøhus*¹⁾. Til Stede var ingen ringere end Kong Erik Glipping og hans Moder, den saare handlekraftige Enkedronning Margrethe Sambiria, i Folkemunde kaldet »Margrethe Sprænghest«. De var Gæster hos Absalon Andersen og hans Hustru, Fru Cæcilie. Men i Selskabet deltog ogsaa andre Storfolk af Husfruens Slægt. Mest bemærkelsesværdig er hendes Fætter Hr. Jon Litle, en af Datidens fremstaaende Politikere, Kongehusets stærke Støtte og nære Ven, senerehen Rigets Drost. Mellem Fætter og Kusine bestod et nært Venskabsforhold²⁾. Desuden var der Jon Litles Søster, Cæcilie, gift med Peder Wæ-

1) Oluf Nielsen: Codex Esromensis, 1880—81, Nr. 105.

2) Oluf Nielsen: Anf. Værk. Nr. 92.

ther og Oluf, Søn af den Harald, der havde været Rigets Marsk i den »berømmelige« Erik Plovpenning's Dage¹⁾). Ogsaa han var en Fætter til Husfruen. At en saa højaristokratisk Kres netop hin Foraarsdag var samlet paa Langsøhus kan ikke have været en Tilfældighed. Der maa have været en særlig Grund til, at i al Fald Husfruens nære Slægtinge var mødt frem. De har — som det hedder i et samtidigt Dokument af tilsvarende Art, udstedt af Absalon Andersen — »i denne særlige Anledning været indbudte og tilkaldte«²⁾).

Og Anledningen kan kun være den, der omhandles i et nævnte Dag, i fin juridisk Form og paa Latin opsat Dokument, der i de højtideligste Vendinger kundgjorde, at Husets Frue, Fru Cæcilie — af det timelige Gods, der var hende tilstaaet i rigelig Mængde af Gud — skødede sin Ejendom, Landsbyen (villa) Kollerød i Lyngesogn, med alt Tilliggende til Esrom Kloster, og med det for en from Katholik sædvanlige og naturlige Modkrav: til evig Tid at blive mindet i Klosterbrødrenes fromme Forbønner. Men hun rykker ogsaa frem med en lille halvfor-skræmt Bekendelse. I sin Tid havde hendes Moder, Brødre og Søstre skænket Klosteret testamentariske Gaver, og nu vil Fru Cæcilie med sin Gave supplere de tidligere, »hvis der — hvad jeg dog hverken tror eller haaber — maaske ved en Skødesløshed er noget tilbage, som ikke er betalt efter — salig Ihukommelse — min Moders eller mine Brødrers Testamenter.« Det er forøvrigt en kendt Sag, at Arvinger ikke altid var lige ivrige efter at fuldbyrde testamentariske Gavebestemmelser, og noget i den Retning synes altsaa at have været Tilfældet ogsaa i Fru Cæcilies Familie.

Alle de nævnte Personer lod deres Segl hænge under Dokumentet, og efter Datidens ved saadanne Lejligheder brugelige Skik blev den hele alvorlige Handling betegnet som fuldbragt

1) Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 103, 109, 114.

2) Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 106.

»til Ære for Vor Herre og Frelser, Jesus Christus, og for den hellige, evig ærerige Jomfru Maria, hans Moder«.

Det var i Kong Erik Glippings og hans Moders lykkelige Dage, de havde givet Møde paa Langsøhus hin 6. Maj 1274. I Fasten samme Aar var Ærkebiskop Jakob Erlandsen død og trods den Udsoning, der havde fundet Sted mellem ham og Kongen, var det dog næppe denne ukært, at hans og hans Faders farlige Modstander ikke var mere. Striden mellem dem var nu helt ude af Verden, da den vedtagne Voldgiftskendelse af sig selv helt faldt bort. Ogsaa Ærkebispens politiske Fælle, hans Søstersøn, Biskop Peder Bang af Roskilde, var faldet til Føje, og fire Dage efter at Kongen havde været til Stede paa Langsøhus bekræftede Bispens paa Ringsted Landsting Forliget med Kongen og erklærede højtideligt, »at alt — Helhed og Enkeltheder — der havde været mellem den berømmelige Fyrste, vor Herre Erik, af Guds Naade de Danskes og Slavers Konge, og hans ærværdige Moder, Vor Frue, paa den ene Side og Roskilde Kirke paa den anden . . . er bilagt i Mindelighed, endeligt og afgørende bragt til Afslutning«¹⁾.

Uvilkaarligt spørger man, om ikke Kongen og Enkedronningen fra Langsøhus er draget direkte videre til Ringsted Landsting.

Om det værdige Ægtepar fra Langsøhus er vi vel underrettede. Husherren, Hr. Absalon Andersen († 1288) var en Dattersøn af Esbern Snare og repræsenterer følgelig en af den saakaldte Hvideslægts mange Forgreninger, den, der kan benævnes den Ulfeldske. Ogsaa hans Hustru tilhørte samme Æt, men Knardruplinien, idet hun var Datter af den fromme Peder Ebbesen til Knardrup († 1256)²⁾.

Dennes Fader, Ebbe Sunesøn havde deltaget i Brødrenes ulykkelige Tog ind i Sverige 1208 og var faldet ved Lena. Som sin Mand nedstammede Fru Cæcilie fra Skjalm Hvide, og dette

1) A. Krarup: Bullarium Danicum, Nr. 710.

2) Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 103, 109. — Jfr. D. Biogr. Lex.

var ogsaa Tilfældet med hendes Fætter Jon Litle († 1307) til Hørsholm, Ætling af en af Skjalm Hvides Sønner; han repræsenterede den Linie, der gaar under Navnet Galen¹⁾, hvortil forøvrigt ogsaa Ærkebiskop Jakob Erlandsen hørte. Følgelig var to Linier af den store, vidtforgrenede Hvideæt, tilligemed Repræsentanter for to den nærstaaende Slægter, samlede her i Kongens og Enkedronningens Nærværelse — paa det Tidspunkt aabenbart et politisk vel afstemt Selskab. Ganske vist — kun 12 Aar efter — skulde det blive anderledes for Knardrupliniens Vedkommende, thi efter Mordet paa Erik Glipping regnedes den for politisk upaalidelig af de nye Magthavere og Liniens Stamsæde Knardrup konfiskeredes. Ogsaa paa et andet Omraade end det politiske kunde de Tilstedeværende hin Dag mødes i en Fællesinteresse, i al Fald var ikke faa af Deltagerne overmaade velvilligt indstillede overfor Cistercienserne i Esrom. Kongen selv var deres Velgører, endda i stor Stil. Og med sin Skænk og Gave, bekræftet ogsaa med hendes »elskede Mands og Herres« Segl aflagde Fru Cæcilie den Dag i Gærning Udtryk for offervillig Interesse for de Esrom Klosterbrødre, følgende baade sin Faders, sin Moders og Farfaders Eksempel. Knardruplinien havde saaledes ret tidligt svigtet Slægtens Stamkloster, det lidt fjærntliggende Sorø, til Fordel for Cistercienserne i Esrom — forøvrigt ogsaa for Augustinerklosteret i Æbelholt.

Ogsaa Hr. Jon, dengang Litleslægtens store Mand, og hans Søster Cæcilie²⁾ var Esromklosteret varmt hengivne og det samme gjaldt Olaf Haraldsøn³⁾. Alle viste i Gærning, at det var Alvor med denne deres Hengivenhed. Og ganske ejendommeligt virker det forøvrigt ogsaa her at se en Familie — og Lægmandskres som denne — skare sig om en bestemt kirkelig Stiftelse og aktivt støtte den i dens Virksomhed — selvsagt vel vidende om de aandelige Goder, der derigennem kunde times hver især. En

1) Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 107, 115, 92.

2) Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 102.

3) Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 133.

af de Tilstedeværende havde dog ikke glemt sin Slægts gamle Kærlighed til Sorøklosteret — Absalon Andersen. Fire Aar før sin Død betænkte han det i sit Testamente med en, endda særlig stor Godsgave, som hans Forfædre ganske vist forlængst skulde have overdraget Klosteret¹⁾.

At klargøre, hvorledes Absalon Andersen var kommet i Besiddelse af Langsøhus er nu ugørligt. Havde han arvet den efter Faderen, Anders Grosen til Tersløse, Ulfeldslægtens Stamfader, eller tilgiftet sig den? Eller havde han selv oprettet den?

Men hvor laa forøvrigt den Adelsgaard, Langsøhus, der hin Majdag 1274 samlede et unægtelig interessant Selskab under sit Tag? (Fig. 1).

Paa Forhaand vil det være naturligt at søge denne, aabenbart ikke helt uanselige Gaard et Sted i Nordsjælland — Esromklosterets særlige Opland og atter naturligt i en Egn, hvor i al Fald de to Grene af Hvideætten sad inde med Gaarde og Gods. Og her hæfter man sig straks ved Knardrup i Ganløse Sogn, den ene Linies Hovedsæde. Men ogsaa Hr. Jon Litle og nærmeste Efter-slægt vides at have været knyttet til Nordsjælland. Han var Søn af en af denne Landsdels Stormænd, Hr. Jon Regmondsøn til Hørsholm, en Gaard han ogsaa selv, i al Fald i sine senere Aar, vides at have ejet og hvor han døde 1307.

Takket være Esrom Klosters Brevbog faar vi yderligere Oplysninger om Ejendomme i Knardruppegnen, som de to Linier af Hvideætten sad inde med i 13. og 14. Aarhundrede og efterhaanden afhændede til Klosteret. De laa fortrinsvis i Ganløses Nabo-sogn i Nord, *Uggeløse*, hvis større, vestlige Del efterhaanden, for Størstepartens Vedkommende, synes at være blevet Klostereje — Landsbyerne *Uggeløse*, *Myretorp* (nu *Mørdrupgaard*) og *Lindholm* (nu *Gaarden Lindholm*). *Uggeløse By* (villa) fik Klosteret overladt 1306 af Hr. Jon Litle²⁾ og hans Sønnedatter Ingefred, kaldet »af Ganløse«, pantsatte det 1340 *Myretorp* og *Lindholm*³⁾.

¹⁾ Poul Nørlund: Sorø, Klosteret, Skolen, Akademiet, 1923, p. 62 ff.

²⁾ Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 115.

³⁾ Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 97.

I Lyng Sogn, Uggeløses Nabosogn i Nord, laa *Kollerød*, hvis Overdragelse til Esrom fremkaldte Gavebrevet af 1274. Yderligere kan tilføjes, at Jon Litles Datter, Cæcilie, som Enke efter Tyge Jurissøn, 1307 skænkede Klosteret sin Gaard i Smørum Sogn i Herredet af samme Navn, med alt dens Tilliggende¹⁾, vel den Adelsgaard, hvis mærkelige Voldsted endnu er til.

De nævnte Landsbyer i Uggeløse Sogn ligger centralt i det Tværstrøg gennem Nordsjælland, der i landskabelig Henseende ganske bestemmes af det mærkelige Vanddrag, der over Lyngby og Bagsværd Sø, Furesø, Farum Sø, Bastrup Sø, med den nu udtørrede Kedelsø, Buresø, med den liggeledes udtørrede Langsø, fortsætter i Lavningen forbi Slangerup, helt til Roskilde Fjord. Fra Bastrup Sø og videre Østpaa gennemstrømmes Lavningen af Mølleaaen, der ved Strandmøllen falder i Øresund. Fra den forsvundne Kedelsø og videre i vestlig Retning er det Græse Aa, der tegner Lavningens Forløb.

Og netop i Uggeløse Sogn, i Nordkanten af den tidligere Sø, Langsø, ligger Rester af et Voldsted, kaldet »*Borre Slot*«. Alene i Navnet er der en Mindelse om et fordums Borganlæg, og at dette Voldsted i sin Tid har baaret det omspurgte Langsøhus — derom kan der ikke være Tvivl. Tilmed ligger det i det Strøg, hvor Mænd og Kvinder af Hvideætten har ejet Gaarde og Gods — og ikke langt fra Fru Cæcilies Besiddelse, Kollerød. I skriftlige Kilder dukker Navnet desværre kun op denne ene Gang, i Erik Glippings Dage²⁾. Vi har da kun Voldstedet selv, i dets nuværende meget triste Forfatning at holde os til, suppleret med en Opmaaling af A. P. Madsen 1883 og P. Haubergs derpaa støttede Rekonstruktion 1900 (Fig. 2 og 3). Paa dette tredobbelte Grundlag maa man søge at danne sig en Forestilling om dette »Hus«, en Benævnelse, der i 13. Aarhundrede synes ensbety-

¹⁾ Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 116.

²⁾ Et lokalt Sagn beretter dog om en Frue i Kollerød og en Junker paa Borre Slot. D. Atlas VI, p. 53.

dende med »et fast Hus«, et Fæste, d. v. s. en befæstet Gaard, i Folkemunde: en Borg.

Paa Danske Atlas' Tid (1774) saas endnu Ruiner af Bygninger¹⁾, men 1883 havde man begyndt Bortførelsen af Jord og Fyld og kun Overtro reddede dengang Voldstedet fra en værre Medfart. En af Ejerens Køer døde, da han sidste Gang begyndte at tage Fyld. Saa holdt han op! Men senere er Ødelæggelsen fortsat og dog vil det være meget ønskeligt, at de Rester, der endnu er tilbage, bliver systematisk undersøgt. Thi Langsøhus er et i mange Maader meget interessant Anlæg og selvom det i sine Hovedtræk er kendt, staar mange Problemer tilbage at løse — først og fremmest: Er der Spor af Bygninger? Var de af Træ eller Sten? Hvor og hvorledes var Adgangen? Hvilke Oplysninger kan eventuelt Enkeltfund give? Hvad kan paa Grundlag af alt dette siges om Borgens Tilblivelsestid? Endelig bør undersøges, om den mærkelige Vold 550 M. Øst for Voldstedet ved Overgangspasset mellem de to udtørrede Søer har nogen Forbindelse med Forsvaret af Langsøhus.

Men allerede nu, og paa det i Øjeblikket givne Grundlag, turde det have sin Værdi at skildre Langsøhus, som vi nu kender det. Ogsaa dets Stilling som Landbrugsejendom maa kunne paa kalde Interesse.

Som alt nævnt ligger Voldstedet paa Nordsiden af den forlængst udtørrede Langsø, lige i Kanten af det faste Land, tildels skaaret ud af dette, men mod Sydøst, Syd og Vest laa det direkte ud mod Søens Vande. Stedet var strategisk saare vel valgt og en smukkere Beliggenhed end denne Adelsborgs i et bølgende Landskab, hvor dyrkede Marker gik i eet med Søer og Skove, kan man vanskeligt tænke sig. Som det skal ses, var Borgen ogsaa omhyggeligt værnet — et tilsyneladende trygt Opholdssted for en Stormand og hans Familie.

¹⁾ D. Atlas: VI, p. 53.

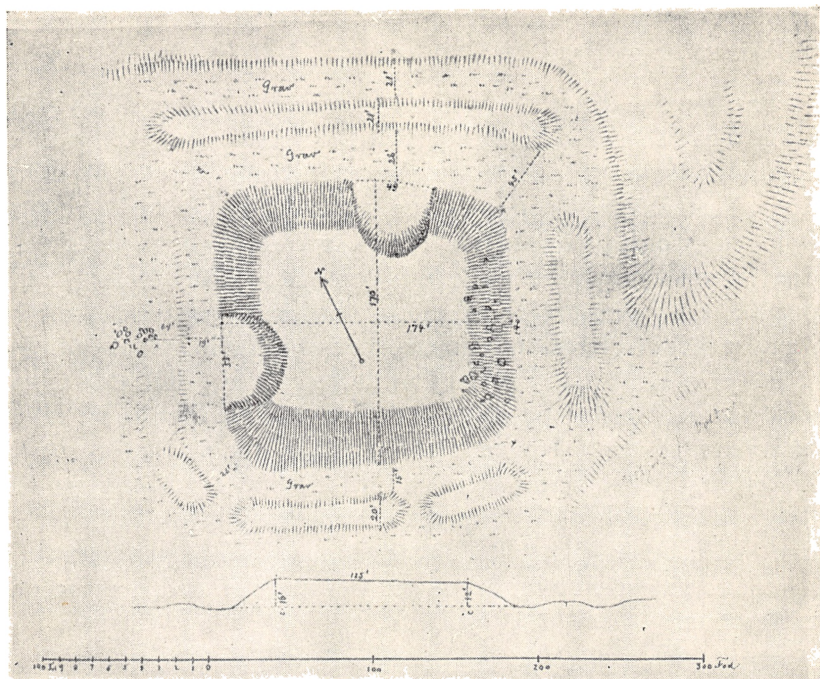


Fig. 2. Opmaaling af Borre Slots Voldsted i Maj 1883 af A. P. Madsen,

Voldstedet som Helhed danner en Kvadrat, ca. 86×86 M. med afrundede Hjørner, saavel for selve Borgvoldens, som for Ydervoldens Vedkommende. Mod Nordøst og Nord er Voldstedet skilt af fra det faste Land ved en Grav. Bemærkelsesværdigt er, at i Nordvest er der et Gab i Volden, antagelig for at lede Søens Vand ind i Gravene. Kærnen i Anlægget, Borgvolden, var 57×57 M. ved Foden og 37×40 M. foroven, Gravene ca. 6 å 8 M. brede og endelig Ydervoldene ca. 4 M. ved Foden. Højderne angives af Hauberg at have været følgende. For Borgvoldens Vedkommende godt 5 M., for Ydervoldenes ca. 2,5 M. Med Jord fra Gravene har man formentlig dynget Borg- og Ydervold op. Graven ligger indenfor Ydervoldene.

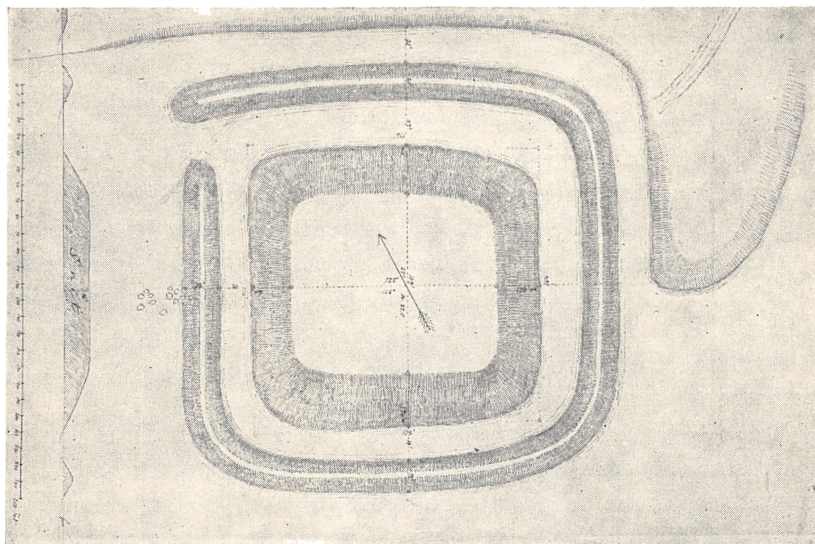


Fig. 3. Rekonstruktion af Borre Slots Voldsted. Aug. 1900.

Den eller de Bygninger Borgvolden har baaret paa sin plane Flade, ved man altsaa foreløbig intet om, ej heller om de har været i Træ eller Sten, men at der har været *Plads til flere Huse* er klart, ja! endog til et helt anseligt firlænget Anlæg, forudsat hele Fladen har været taget i Brug til Bebyggelse. At den kun skulde have baaret et enkelt Taarn er ret utænkeligt.

Men bortset fra Bebyggelsens Art og Maade er selve det fortifikatoriske System, der her er fulgt, klart nok. Det følger to Hovedformaal: Det første gik ud paa ved Ringvold og Grave, at skabe de størst mulige *Hindringer* for en stormende Fjende. Ringvolden maa formodes kronet af Palisader, »de Planke« Tidens Aktstykker uafsladeligt taler om. I sig selv har Voldenes Højde ikke været særlig imponerende — ca. $2\frac{1}{2}$ M. — og de har aldrig været tænkt benyttet til at besættes militært, saa der derfra kunde føres et effektivt Forsvar. Alene den snævre Beliggenhed mellem to Grave eller mellem Grave og Sø umuliggjorde

det. Om Gravene har været saa dybe, at man ikke har kunnet vade over dem, derom ved man foreløbigt intet, men selv i modsat Fald har de altid frembudt en Hindring. Det andet Formaal, der tilstræbtes, var, at det endelige Forsvar, saafremt det lykkedes en Fjende at forcere Hindringerne, kunde føres *saa højt oppe fra som muligt*, derfor fik selve Borgvolden sin forholdsvis anselige Højde, godt 5 M. Det gav med Datidens Forsvars- og Angrebsvaaben, Forsvarerne en stor Fordel. Hertil kan ogsaa føjes Hensynet til, ved Udenværker at kunne holde Fjenden paa passende Afstand. Det siger dog sig selv, at en rationel Belejring, hvor Angriberne forføjede over Blider, vilde en Borg, befæstet som Langsøhus, vanskeligt kunne klare.

Men — som alt antydet — den Sikkerhed, denne Borg kunde byde sine Beboere, var i 1270'erne, i Højmiddelalderens Dage, begrænset. Skønt dækket af Søen og ind mod det faste Land af Ydervold mellem dobbelte Grave, var Langsøhus rent ud sagt ganske umoderne, sammenlignet med det Borgbyggeri, der da stod som fortifikatorisk betryggende. Alt i 12. Aarhundrede vides europæiske Synsmaader for Borge ude fra trængt ind i Forbindelse med den Stenteknik, der i Kirkebyggeriet fandt saa enestaaende Udbredelse og her fejrede de største Triumfer. Idealet var Borgbygninger af Sten, hvad enten man lagde Hovedvægten paa et enkelt, svært Taarn, eller foretrak et mere sammensat Anlæg¹⁾. Noget væsentligt for det moderne Borgforsvar var bl. a. *Ringmurssystemet*, med eller uden Anvendelse af Taarne som det kendes fra Bispeborgen Søborg og Absalons Borg i Havn fra 12. Aarhundrede og fra Bispeborgen Hjortholm ved Furesø fra ca. 1250²⁾ for blot at nævne nordsjællandske Eksempler. Ganske vist — det var Konger og Bisper, der fortrinsvis fulgte med paa dette Omraade. Datidens Stormænd holdt sig aabenbart noget tilbage — vel fordi de fleste savnede Evnen, maaske ogsaa Viljen,

¹⁾ Om dette europæiske moderne Borgbyggeri se A. Roussell: Danmarks Middelalderborge, 1942, p. 27 ff.

²⁾ E. Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938, p. 495 ff.

til at slutte op i den almindelige europæiske Udvikling. Meget hænger dette sammen med, at den feudale Udvikling, der i disse Aarhundreder saa stærkt kendetegner Forholdene ude i de store Kulturlande, aldrig trængte rigtig igennem i Danmark, hvis virkelige Stormandsklasse tilmed i 12. og 13. Aarhundrede kun var i Udvikling; den talstærke, saakaldte Væbnerklasse, var kun at opfatte som en Art Lavadel. Noget skyldtes manglende Interesse for moderne Borgbyggeri vel ogsaa de næsten 100 rolige Aar i Valdemarernes Storhedstid, og det er i al Fald et Spørgsmaal, om den foregaaende Krigsperiode har fremkaldt Borgbyggeri i større Stil, som senere Grevefejden. Rent politisk var Valdemars-tidens Herremænd, stort set, ikke i Opposition til den dengang nøje forbundne Kirke- og Kongemagt, og Venderne behøvede man efterhaanden ikke at frygte. Anderledes uroligt formede Forholdene sig i sidste Halvdel af 13. Aarhundrede. Ikke blot opstod Stridigheder mellem Kirke- og Kongemagt, men den efterhaanden mere selvbevidste og selvhævdende danske Herremandsstand traadte nu hyppigt i Modsætningsforhold til Kongemagten. I al Fald fra Midten af 13. Aarhundrede synes et øget Borgbyggeri paa Adelsgaardene at være blevet Følgen. I Aaret 1255 maatte Kristoffer I forbyde Herremænd at tvinge deres Bønder til at »befæste og grave (munitiones et fossatos facere), saalænge Slet og Høst stod paa«. Af Borge med Stenbygning, opført af verdslige Stormænd, havde Nordsjælland de Langsøhus nære Stormandssæder Bastrup, vistnok alt fra 12. Aarhundredes Begyndelse, og Knardrup, uvist fra hvilken Tid¹⁾.

Men forøvrigt — *mod hvem og hvad befæstede Datidens Herremænd deres Gaarde?* Der er vel kun ringe Grund til at mene, at den almindelige Herremand skulde kunne gøre det med syndeligt Held overfor Konger eller Bisper, der formentlig altid raadede over langt større militære Magtmidler. Men dette udelukker ikke, at adskillige Stormænd indenfor Standen har villet

¹⁾ Vilh. Lorenzen: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie, 1941, p. 183.

sikre sig paa Forhaand mod farlige politiske Foreteelser og har befæstet deres Gaarde med en mulig Borgerkrig i Tankerne. At Herremænd som en Følge af deres Krigerpligt ogsaa skulde være forpligtede til at befæste deres Gaarde mod Landets Fjender og følgelig som Led i Rigets faste Forsvar, synes ikke at have været Tilfældet. Men mod hvem? Ja, for langt de fleste Herremænds Vedkommende er der sikkert kun to virkelige Muligheder at regne med: Opløb af Bønderhobe, naar »Kaadkarlene var galne med Køller« og Angreb fra Standsfæller. I begge Tilfælde kunde et Forsvar, som det f. Eks. Langsøhus var i Stand til at yde, sikkert været tilstrækkeligt, i og for sig umoderne befæstet som denne Adelsgaard var. Det er dog muligt, at Forholdene i 14. Aarhundrede ændrede sig paa væsentlige Omraader. I stigende Grad kom Datidens Krige til at dreje sig om Borge og, med Rette eller Urette, mente Dronning Margrethe 1396 at maatte forbyde Adelsens Borgbyggeri. Statsmagten følte sig utryg overfor disse »Fæster eller Barfred«, der var en Hindring for »Fred, Skel og Ret«.

Men selvfølgelig var en Stenborg, selv om den kun bestod af et enkelt grundmuret Hus, særlig betryggende. Det er med Tanken paa Angreb paa Standsfæller Hr. Palles Ord i Folkevisen skal forstaas:

Der staar et Hus udi min Gaard,
 det er opmuret af Stene.
 Kommer jeg mig indenfor,
 jeg ræddes ikke for 30 Hovmænd.

Senere fik han ganske vist en anden Opfattelse:

Palle han ud af Marken løb,
 altover de dybe Dige (Grave).
 Efter løb Jomfruens Brødre syv,
 de vilde hannem hugge og ikke gribe.

Eet er i al Fald givet — overfor Tyve og andre Skarnsfolk var et saa stort Apparat ganske upaakrævet.

Det er imidlertid forbavsende faa Adelsgaarde i Nordsjælland — her iberegnet foruden Frederiksborg Amt, følgende 3 Herreder af Københavns Amt: Sokkelund, Smørum og Sømme — hvor der nu findes Voldsteder af Adelsgaarde af nogenlunde Tydelighed bevaret eller dog kendt, og som med nogenlunde Sikkerhed kan tilskrives de to Aarhundreder, der alene har Interesse i denne Forbindelse. I nogen Grad kan det ringe Tal maaske skyldes, at Nordsjællands Klostre: Esrom, Æbelholt og Slangstrup kan have virket hæmmende paa en talstærk Adels Trivsel i denne Landsdel — rent bortset fra, hvad Bispe- og Klosterstaden Roskilde kan have bevirket.

Ved de alt nævnte Borge, Bastrup og Knardrup, er Befæstningsanlægene desværre ganske ukendt. Kun om Langsøhus i Lynge-Frederiksborg Herred, Smørumgaard i Smørum Herred, Nebbeslot og Haraldsborg i Sømme Herred ved man nogen Besked. Ligeledes om det tvivlsomme Voldsted i Ganløse Sogn, Ølstykke Herred. Hertil kan føjes Voldstedet af Grønholt i Lynge-Frederiksborg Herred, der dog formentlig tilhørte en Kongsgaard¹). Der kan selvfølgelig have været flere i denne Landsdel, men det er ikke meget sandsynligt, ihvorvel der her, som i andre Egne af Landet fandtes andre Adelsgaarde, vel hovedsagelig de saakaldte Væbnergaarde, hvoraf dog kun relativt faa vides at have været til i 12. og 13. Aarhundrede²).

Alt er nævnt Vigtigheden af at faa Langsøhus forsvarligt undersøgt, bl. a. faa fastslaaet, hvilken Tid det tilhører. En Tidsgrænse opad maa dog anses for givet, nemlig 1274; man kan sikkert gaa ud fra, at Anlægget er ældre end dette Aar.

¹) Opmaalinger i Nationalmuseets Arkiv.

²) Trap: Danmark, IV. Udg. pass.

Desværre er Kendskabet til vore middelalderlige Voldsteder endnu saare mangelfuldt. I Nordsjælland er det kun om visse store, stenbyggede Borge vi ved god Besked: Absalons Borg i Havn, Søborg, Dronningholm, Gurre og Hjortholm — alle Bispens eller Kongers Værk. En udmærket Oversigt over denne fornemme Art af Borge — og for hele Landet — foreligger i A. Roussells Bog: Danmarks Middelalderborge (1942), og i Daniel Bruun: Danmark, Land og Folk, har Chr. Axel Jensen givet en kort Oversigt over vore Voldsteder. Nærværende Forfatter har i Fortid og Nutid 1917 meddelt: Bidrag til vore Herregaardes ældste Historie. Studier over Herregaardsvoldsteder i Svendborg Amts fire fyenske Herreder og ligeledes i: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarh., 1921, behandlet Voldstedsproblemer. Endelig har E. Wrangel i: En Bok om Borgar (1938) omtalt Borganlæg ogsaa i de gamle danske Provinser Østen Øresund. Dertil kommer enkelte monografiske Behandlinger, spredt i Tidsskrifter og lokalhistoriske Arbejder. Det var nyttigt, om det, der hidtil er fremkommet, kunde samles i en speciel Litteraturfortegnelse. Det vilde lette Studiet af disse Mindesmærker betydeligt.

Endnu har det historiske Søgelys faktisk ikke ret naaet den store Gruppe af Minder om vor Fortid, der repræsenteres af de middelalderlige, græsgroede, ofte halvsløjfede Voldsteder. Og det turde være paa høje Tid, thi Tiden æder, og de er udsat for allehaande Farer for Udslettelse, saa meget mere som hidtil kun relativt faa er fredede. Af Voldsteder turde atter de fra den ældre Middelalder kræve særlig Agtpaagivenhed paa Grund af deres store indbyrdes Forskelligartethed — en Kendsgerning, der vil gøre det til en vanskelig, men ogsaa spændende Opgave at faa rigtig Rede paa Tilblivelsesstid og paa det for de enkelte Tidsrum særligt betegnende. Thi tilsyneladende er hvert Voldsted noget for sig, idet det ikke blot retter sig efter Beliggenheden, først og fremmest højt eller lavt i Terrainet, men aabenbart ogsaa i høj Grad efter Bygherrens økonomiske Evne — foruden natur-

ligvis efter det paa vedkommende Tidspunkt herskende Ideal for slige Anlæg. Men det er selvsagt netop disse skiftende Idealer og de Tidsrum, de var herskende, det gælder om at faa nøje fastslaaet af det Forskningsarbejde, der dog engang maa sættes ind ogsaa paa dette Felt. Omfattende og tidtagende vil det blive — ogsaa fordi det, saafremt det skal have nogen ret Mening, tillige maa ledsages af rationelle Gravninger.

Den Opgave, der foreligger i første Omgang er imidlertid at faa alle endnu kendelige Voldsteder i Landet systematisk opmaalt, hvilket, med de foreliggende moderne Metoder, ikke skulde være uoverkommeligt. Først derefter vil det være paakrævet at skride til Gravninger, hvor et Voldsted kan formodes at love Resultater. Retteligt undersøgt og udforsket vil vore middelalderlige Voldsteder kunne yde et ikke uvæsentligt Bidrag til Kendskab til Tidens Befæstningskunst og Byggeskik og til Viden om de daglige Livsvilkaar, hine Tidens Herregaardsfolk — Mænd og Kvinder — levede under, en haard Slægt, gridsk efter Gods og Magt, men dygtig paa sin Vis — og rent menneskeligt saare interessant, hvad ikke mindst vore Folkeviser vidner om! Og een Ting til — hvilken Baggrund for vore Kalkmaleriers Gengivelser af Adelsfolk og Adelsliv vil ikke være vundet!

Indtil en Undersøgelse med Spade og Hakke kan blive ogsaa Langsøhus til Del, maa man følgelig nøjes med, hvad det i sin indtil nu kendte Tilstandsform selv kan fortælle.

Lavt beliggende som det er ved en Sørand, er det en udpræget *Vandborg* med vandfyldte, ikke tørre, Grave. Dets Type er ikke vanskelig at bestemme, thi det er et klart og tydeligt *kvadratisk Ringvoldsanlæg* med Ringvolden lagt udenfor Graven omkring *Borgvolden*. Langsøhus er endelig karakteriseret ved, at Borgvolden ikke blot er relativt høj, men tillige saare *rummelig foroven*.

Rent bortset fra Borgvoldens større eller mindre Rummelighed til Bebyggelse, staar vi her foran en Form for Borgbefæst-

ning, der havde overordentlig gammel Hævd i Nordeuropa i slaviske og germanske Landes Befæstningsanlæg, der udelukkende arbejdede med Jordværker. I Oldtid og ældste Middelalder havde man kun i ringe Grad regnet med Vandet som Forsvarsmiddel og var der Grave, der selvsagt altid kunde give Fyld til Jordværkerne, var de tørre. Det er først fra 12. Aarhundrede, man begynder at arbejde mere konsekvent med vandfyldte Grave.

Selve den *kvadratiske Type*, hvortil Langsøhus hører, synes at have været ret almindeligt benyttet — dog ikke i Nordsjælland, men ellers rundtom i Landet. Af Eksempler kan nævnes Ulvholm og Rane Ladegaard i Randers Amt, den sidste muligt en Kongsgaard¹). Men heller ikke Ringvoldsanlæg af *rund, rundagtig og helt uregelret Form* er det sjældent at træffe. Hertil hører — for blot at nævne nogle — Sigersholm i Holbæk Amt, Smørumholm i Københavns Amt og i Præstø Amt, »Kong Valdemars Jagtslot« (Stensbygaard) og Jungshoved, den sidste muligt dog en Kongsgaard²). Deres fra den kvadratiske afvigende Former kan skyldes Terrainet, hvori Borgene er lagt — runde og rundagtige Former, Beliggenheden paa naturlige Holme eller Højninger, de helt uregelmæssige, at de er lagt paa Højdedrag, som det er tydeligt bl. a. for Jungshoveds Vedkommende; den ligger paa en naturlig Banke.

Men man har Indtryk af, at hvor de lokale Forhold tillod det, paa jævnt Terrain, ved Aa, Sø eller Sump, har man tilstræbt Firkant-, eventuelt Kvadratformen. For saa vidt behøver der ikke at være nogen Tidsforskel paa de runde, uregelret og de regelret anlagte Voldsteder af denne, i sig selv saa klare *Grundtype*, der forøvrigt ogsaa er repræsenteret af det stenbyggede Dronningholm: (Grav)—Vold—Grav—Borgvold. Typen kan vel spænde over baade 12. og 13. Aarhundrede, ja, være anvendt baade før og efter. Men den frembyder ikke desto mindre Forskelligheder, eftersom Borgvoldens Overflade kan gøre Plads for en enkelt

1) Nationalmuseets Arkiv. Jvf. Trap: Danmark, IV.

2) Opmaalt af Vilh. la Cour. Privateje.

taarnagtig Bygning, som Sigersholm og »Kong Valdemars Lystslot« eller som Langsøhus, Jungshoved, Rane Ladegaard og Ulvholm for et eller flere Huse. Der er følgelig allerede her Tale om *to Særtyper*, og det turde være rimeligt at antage, at Borge af førstnævnte Type er de ældste. De repræsenterer en Tradition helt fra den tidlige Middelalders Anlæg i England og Frankrig, de saakaldte »Mottes«, Borgvolde, der kun bar et Taarn, det, der er opført i Sten kaldes Donjon eller i Tyskland Berchfried, en Benævnelse, der gaar igen i det gamle danske Ord Barfred, hvis Betydning dog endnu er uklar¹⁾). Paa den anden Side skulde det vise sig, at den kvadratiske Form for Borgvolden viste sig mest livskraftig og senere hen i Middelalderen, vel alt ved Aar 1400, trængte sejrrikt igennem for ved dette Tidsrums Slutning at staa som den faktisk eneherkende. Drivkraften var formodentlig Hensynet til et firlænget Bygningsanlæg.

Skriftlige Kilder yder os kun ringe Hjælp. Kun enkelte af Grundtypens her omtalte Borge kan føres saa langt tilbage som til 13. Aarhundrede, hvad selvfølgelig ikke udelukker, at ogsaa de kan være ældre. Men en Kendsgerning er, at Valdemarstidens kulturelle Fremdrift ogsaa i høj Grad kom Stormandsklassens Mænd og Kvinder til Gode. Boligkulturelt stilledes stadig større Krav end tilforn — alene Konge- og Bispeborgene viser det — og følgelig maatte selve Borgvolden gøres større, saa den kunde bære Huse, beregnede paa en mere bekvem daglig Tilværelse. Ogsaa de gode og rummelige Boligforhold i Datidens Klostre kan have virket tilskyndende og ansporende.

Er den her fremførte Betragtning af den regelrette, firkantede og rummelige Borgvolds Stilling i Tiden rigtig, er det næppe urimeligt at antage, at *Langsøhus*, som de dermed beslægtede Anlæg, *snarere tilhører det 13. end det 12. Aarhundrede*.

Kan Opførelsen af Langsøhus henføres til de første tre Fjerdedele af det 13. Aarhundrede, er det jo altid et Spørgsmaal, om det er et Værk af Absalon Andersen. Tanken forekommer ikke helt

¹⁾ O. Piper: Abrisz der Burgenkunde, 1914, p. 20 ff.

uafviselig i Betragtning af hans sociale Position. Kun en nærmere Undersøgelse af Voldstedet kan her give Besked.

Men *hvornaar er Langsøhus opgivet som Adelsgaard?* Af Hr. Absalons Sønner kender man to, Nils og Jakob¹⁾ og det var maaske rimeligt at antage, at Nils Absalonsson, der 1337 nævnes som Ridder, har siddet inde med Fædrengaarden. Men ikke mindst her gælder det, at det kun ved Gravninger vil være muligt at paavise, hvor længe Stedet har været beboet.

Voldstedet af det fordums Langsøhus — som faktisk alle vore middelalderlige Voldsteder — rejser imidlertid endnu et ikke uinteressant Problem.

Det maa jo stadig erindres, at *Langsøhus var en Hovedgaard* — *curia principalis* — en Landejendom, der med Fæstegaarde og andet Gods gav sin Ejer og hans Familie Brødet — og lidt til! Besidderen var først og fremmest Landmand, helt bortset fra, hvad han ellers var.

Men hvilken Art Landejendom var Langsøhus?

Var det en *Særbrugsgaard*, med egne Jorder knyttede til — et »Enemærke besluttet, begravet, stenet og stablet fra andre Marker«, som det hedder om »Viksø Slot«²⁾? Eller var det i Virkeligheden en almindelig *Landsbyhovedgaard*, hvis *Beboelsesbygninger kun var flyttet ud fra Landsbyen*, her Uggeløse, for at Ejeren kunde faa et lettere forsvarligt, tryggere Hjem, medens Jorderne stadig laa i Fællesskab med Landsbybøndernes og Hovedgaardens Avlsgaard formentlig beholdt sin Plads inde i Byen? I saa Tilfælde var Herremanden stadig Landsbybøndernes »Rensbroder«.

Nu findes der et mærkeligt Dokument, der muligt her kan give nogen Vejledning.

I Gavebrevet til Esrom Kloster, som Jon Litle udstedte 25. Juli 1306, Aaret før sin Død, og hvor han giver Klosteret Ugge-

¹⁾ Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 133 og 93.

²⁾ C. Carstensen: Viksø Sogns Hist. 1884, p. 3 ff.

løse By (villa) til evig Eje, omtales specielt to Brydegaarde (curiæ villicales) — en større og en mindre. De overdrages og skænkes »med Marker, Enge, Græsgange, Lunde, Huse og Kvæg og enhver Art af Redskaber, foruden alt Løst og Fast. Til lige overdrager han Klosteret alle »16 Fæsteres (coloni) og Gaardsæders (inquilini) Jorder dér (i Uggeløse) med deres Marker, Enge, Græsgange og Lunde, desuden Møllen, der ligger til samme By med sine gamle Dæmninger og Vandes frie Løb, til ligemed sine Indretninger og alt til Møllebrug henhørende¹⁾. Dette Aktstykke tegner et livsnært Billede af den daværende Landsby.

Der synes ikke i Uggeløse By paa det Tidspunkt at have været Plads til en Hovedgaard, selvom denne efter middelalderlige Forhold næppe kan have været paa mere end 2 á 3 almindelige Bøndergaarde i Størrelse. Dertil kommer, at Langsøhus laa hele 3 Kilometer i Luftlinie fra Uggeløse By — en Afstand, der maa forekomme højst upraktisk i al Fald lidet hensigtsmæssig. Tager man for sig Markbogen for Uggeløse Sogn fra de store Matrikelarbejder i 1680'erne, er der overhovedet intet Spor i den at finde af den fordums Hovedgaard indenfor selve Uggeløse Bys Jorder²⁾. End ikke Ornumbegrebet forekommer, som i Bastrup, Sognets østligste By, hvor der forekommer en «Ornum Aas», hvis Navn gaar igen i Opmaalingskort fra 1786—87 i »Store Ornommer og Smaa Ornommer³⁾; disse Jorder maa formodes i sin Tid at have ligget til den gamle Borg i Bastrup. Heller ikke i de store Matrikelarbejders Taksationsprotokol, Modelbog og i den egentlige Matrikel for Uggeløse By er der den fjærneste Hentydning til en tidligere Storgaard. Men allerede da eksisterede »Uggeløse Skov«, foruden andre Skove, og paa gamle Kort, tydeligst paa Videnskabernes Selskabs af 1768, foruden paa det nævnte 20 Aar yngre Opmaalingskort, er saa godt som hele Om-

¹⁾ Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 92.

²⁾ Rigsarkivet: Uggeløse Sogn. Markbog Nr. 33.

³⁾ Matrikelarkivet. Jvf. H. Larsen i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. III. R., 8. Bd. (1918), p. 270.

raadet Nord for Langsø — som den Dag i Dag — dækket af Skov. Eneste lille Minde om Langsøhus, »Borre Slot«, er Betegnelsen »Borre Seet« paa det omtalte Matrikelkort, umiddelbart Nord for Voldstedet. Hvad Ordet »Seet« betyder er uklart, med mindre det skulde være en Misforstaaelse af »Slet«, der er ensbetydende med »Eng«.

Alt synes saaledes at tale for, at Langsøhus har været en Særbrugsgaard. Og i Sognet var der kun Plads til en saadan indenfor det nuværende Skovareal. Her har Gaardens Jorder ligget, omklamret af Esrom Klosters Besiddelser, da Uggeløse By langt om længe i Realiteten kom i dets Eje. Det synes først at være sket 1337¹⁾. I Middelalderens Slutning, 1462 stødte i al Fald Esrom Klosters Besiddelser i Uggeløse op til en Grund mellem Langsø og Kedelsø, hvor Ejeren, Dekanen Magister Jesper Henriksen, fik Lov til at bygge en Mølle eller Dæmning »for(an) den vort Klosters Grund, som derpaa løber«. Dens Navn var Kedelsø Mølle, eller »Pryne Mølle«, hvilket Navn endnu lever i Egnet²⁾.

Men man maa nok spørge: *Hvor havde Langsøhus sit Bøndergods* — de Fæstere, der maa forudsættes ogsaa at have arbejdet paa Gaardens Befæstning? Sligt var jo ogsaa disse Folks haarde Lod. Thi — som det fremgaar af det foregaaende — sikkert allerede i Absalon Andersens Ejertid var Uggeløse, Lindholm og Mørdrup i andre Adeliges Eje. I Sognet var der ganske vist Høvelte (1680'erne med 3 Gaarde), Vassingerød (med 8 Gaarde) og Bastrup (med 13 Gaarde) Byer tilbage. Her kan Langsøhus have haft Fæstebønder — foruden hvad det kan have haft udenogsns. I hine Tider laa en Adelsgaards Gods endnu altovervejende spredt som Strøgods.

Har Hr. Absalon ejet andre Hovedgaarde? Da han 1284 udstedte et Brev paa Gods til Esrom Kloster i Kollerød og Lerelte, skete det paa Hallenslevlund i Løve Herred, Holbæk Amt — en Ejendom, om hvilken man nu ikke ved nogetsomhelst³⁾.

¹⁾ Jvf. Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 93.

²⁾ Rep. Dipl. Regni Danici mediævalis, 2 R. I, 1468.

³⁾ Oluf Nielsen: Anf. V. Nr. 106.

Hvilken Skæbne, der har ramt Langsøhus og udslettet den af selvstændige Ejendomes Tal — derom ved vi intet, men vi skimter en Katastrofe. Muligt har den været af politisk Art. Som Langsøhus er ogsaa Sognets anden Middelalderborg, Bastrup, gledet hidtil sporløst ud af Tilværelsen. Forøvrigt er det ganske mærkeligt, at Uggeløse Sogn har rummet to saa anselige Borge. Men det er jo muligt, at de ikke har været til paa samme Tid! Er der en eller anden mystisk Forbindelse mellem dem? Er Langsøhus først blevet til som Adelsgaard efter Bastrupborgens Nedlæggelse?

Her — som saa ofte — beklager man vore middelalderlige Kilders Faamæthed.

Men tilbage bliver Langsøhus selv som en Realitet. Hvad vil det kunne fortælle os, tilbørligt undersøgt og udforsket?

ET DØDSBOSKIFTE I HILLERØD PAA FREDERIK III's TID

Af H. D. SCHEPELERN

I 1656 skete i Hillerød en sørgelig Begivenhed, som maa have sat Sindene stærkt i Bevægelse i det lille Samfund: Mads Bryggers Hustru, Johanne, druknede sig i Slotssøen. I Lensregnskaberne for nævnte Aar sætter Begivenheden sig Spor i en Indtægtspost paa 100 Rdl. for den afdødes »Boslod«, en Sum, som Enkemanden har maattet udrede af Fællesboet. Hvis Johanne Mads Bryggers var død paa ærlig Vis, var en tilsvarende Sum tilfaldet hendes Arvinger (Ægteparret synes at have været barnløst). Nu er hun imidlertid død i Vanære, hun »maa ej begravises enten i Kirken eller paa Kirkegaarden«, og hendes Arvelod tilfalder Kongen. Som det en Snes Aar senere formuleredes i Christian V's Danske Lov¹⁾: »den som sig selv ombringer have sin Hovedlod forbrut til sit Herskab . . .«, og Kongen selv var Hillerødboernes nærmeste Herskab.

7. August behandlede Sagen for Frederiksborg Birketing, der har skullet afgøre, hvorvidt der virkelig forelaa Selvmord, eller om Vanvid og andre formildende Omstændigheder²⁾ har gjort sig gældende. Dommen maa være faldet ud til Afdødes — eller rettere hendes Arvingers — Ugunst, thi et fyldigt Bilag til Lensregnskaberne for nævnte Aar³⁾ fortæller nøje, hvorledes Dommen over den afdøde eksekveres ved Skifte over Ægtefællernes Bo; Beretningen herom lyder saaledes:

Anno 1656 dennd 14 Augusti Ehr huldenn Skiffte i Hillerød effter affgangen Johanne Christens daatter Mads brøgers ibid:

Barnefød i Ildued udi Judlandd, Imellem hannem paa dennd Ehne, Och konngl: May: paa dennd Anndenn Side, efftersom hunn Sig Sielffuer med Liffuet Ombrachte, Och derforre aff Sextenn Mennd bleff Soret⁴⁾ paa fredrichsborg bircheting, dennd 7 Augusti 1656. Att hunn bør at ligge paa sit Egit Werch, och hindis Boesslodt til konngl: May: att vere forbrudt :/: Offueruerendis forne: Mads Brøger paa sinn Egenn, och Niels Sørensen Ko: Ma: Ridefougit paa Kongl: May: weigne, med Hanns Madssen Schiffteschriffuer, och Effterschreffne fire Vuhrderinnings Mennd, som ehre Jachob Olssenn i Hillerød, Niels Olsenn, Søffrenn Jennsenn, och Iffuer Christensenn ibid: Da Befannttis Boedt Saalediss:

I den daglige Stue

1 sort Kiste for deri fanntis (her opregnes den afdøde Kones Garderobe)	3 Dlr.
1 Ege Halff Kiste for	1 Rdler.
1 Före Schiffue ⁵⁾	6 mrk
1 Obenn bennch ⁶⁾ Under Vinduerne	1 mrk
1 Röd Obenn bennch for Bordenden	1 mrk
1 Vraaskab ⁷⁾	2 dlr
1 dreiget Bagstoell ⁸⁾	1 mrk
1 huid ⁹⁾ före Löybennch	1 mrk
1 gam: gröndt Sengestedt med Sort og huit Omhenng	2 Dlr
1 Lidet Sort firkantig Schrinn	1½ mrk
1 gam: bennchedynne Under Vinduerne	3 mrk
1 gam: Blaa bennchedynne	3 mrk
4 gam: Hönnder	3 mrk
1 par gammell Schoe	1 mrk 4 s
3 Stöcher Sparlagenn ¹⁰⁾ och 1 Kape	1 Dlr
1 Ege Schiffue med Enn Schuffe Under for	4 Dlr
1 grönt Schab	1 Dlr

Det er ikke altfor meget, vi ved om Møbelbestanden i det 17. Aarhundredes Hillerødhjem, idet Byens ældste bevarede Skifte-

protokol er fra 1710. Skal vi derfor søge et Sammenligningsgrundlag til Bedømmelse af denne Stue og Datidens Byboliger i det hele taget, maa vi gaa til Helsingør, hvis Skifteprotokoller er bevarede helt tilbage til 1571 og for Perioden 1571—1621 er nøje gennemarbejdet af Jørgen Olrik¹¹); men naar vi ved denne Sammenligning finder det her behandlede Hillerødhjem ret enkelt og tarveligt, maa vi erindre, at Helsingør var en rig Søhandelsby, Hillerød kun en lille Flække uden Helsingørs internationale Forbindelser.

Endnu mindre ved vi med Bestemthed om Boligtyper og Rumfordeling i Datidens Hillerød, hvorfor vi maa nøjes med Gisninger. Lad os da tænke os, at Vurderingsmændene er traadt ind i »den daglige Stue« direkte fra Gaden, maaske gennem et Bislag, som det i Reglen fandtes paa Helsingørhusene. Naturligvis kan Yderdøren have ført ind til en Forstue, som der ikke har været Anledning til at nævne, fordi den har været umøbleret.

Dagligstuen maa have været rummelig, hvis den har skullet give Plads til de mange Møbler: Sengested, Løjbænk, Skab, Vraaskab, Madskab, en hel og en halv Kiste, et lille Skrin, to Borde, to Bænke, en Stol. Hertil maa føjes Husets eneste Kakkelovn, en Jernkakkelovn, som sikkert har haft sin Plads i Storstuen, men først nævnes senere hen under det faste Inventar. Dette omtales i Slutningen af Sagen, da Bygningen som Helhed vurderes: »Hoffuetgaarden Mads i boer, med Jern Kachelloffuenn, Dretter, Frisser, Lugte (d. v. s. lukkede) Sengestedt och Huiss¹²) Nagelfast ehr tilsammen for 220 Dlr«.

Foruden Jernkakkelovnen kan ogsaa »Dretter« og »Frisser« med Rimelighed anbringes i Dagligstuen, hvis Vægge altsaa har været behængt, »draget«, med Tæpper eller malet Lærred. Dette var i ældre Tid kun Festudsmykning, men findes i Løbet af 16. Aarh. stadig hyppigere opsat permanent ved Hjælp af Trælister, »Friser«. Selve Tapettøjet benævnes altid »Dretter«, d. v. s. »Dragninger«, — et Ord, som vi har bevaret i »Aandedræt« o. l.

Føjer vi nu hertil, at der ligger »Bænkedyner«, det vi nu-

tildags kalder Hynder, paa de to Bænke, og at der er fire gamle Rygpuder (som dengang kaldtes »Hynder«) til Støtte for de siddende, har vi et temmelig fuldstændigt Billede af dette Husets Hovedrum. Vinduesgardiner nævnes ikke; de var endnu ikke almindelige i 17. Aarh.; man kunde intet undvære af det sparsomme Lys, som trængte ind gennem de smaa Vinduer. Gulvet maa vel tænkes lerstampet eller højest belagt med Brædder.

Mest paafaldende virker det maaske, at der i Stuen — og forøvrigt i hele Huset — kun nævnes en eneste Stol, den førnævnte »drejede Bagstol«. Da flyttelige Stole i Begyndelsen af 16. Aarh. saa smaat begyndte at komme i Brug i Norden, maa de antages først og fremmest at have været anvendt som Æressæder for Husfaderen eller fornemme Gæster, i første Tilfælde som en Afløsning for Højsædet. Endnu her i Midten af 17. Aarh. finder vi altsaa kun een Stol hos en saadan jævn Mand, mens Resten af Siddemøblerne er Bænke. Sammenlignet med samtidige Helsingørforhold virker dette gammeldags.

Om Møblernes Anbringelse kan vi kun gøre os Formodninger, da Husets Grundplan ikke kendes. Sandsynligheden taler for, at Bordene har staaet nær Vinduerne og Husfaderens Stol ved den øverste Bordende, nærmest Kakkellovnen, tæt ved hvilken ogsaa Sengen har haft sin Plads. De øvrige Møbler, Løjebænk, Skab og Kister har staaet langs de øvrige Vægge. »Vraaskabet«, antagelig et firkantet Stolpeskab, har været anbragt i et Hjørne.

Husets andet Beboelsesrum er »Kammeret«, der ogsaa maa have været en ret rummelig Stue, naar man ser, hvor mange store Opbevaringsmøbler her findes; Møblerne registreres saaledes:

½ Egetræskiste

(deri Sengelinned og nogle Duge)

1 Obenn Bennch	12 sk.
1 gammell grön Kistebennch	2 mrk.
1 Röed Kistebennch med Laass	3 mrk.

1 gammell Före Schrinn	2 mrk.
1 gammell Agestoell	1 mrk.
1 gammell Benchedynne	½ mrk.
1 grönnt Madschab	3 mrk.
1 gammell För Schiffue	1½ mrk.
1 gammell Före Schrinn	1 mrk.
1 lidet För Schriin	½ mrk.
1 huid före Schrinn	½ mrk.
1 Slaugbennch	2 mrk.
12 Tinn Fade Wog ¹³⁾ 2 Lispund, 5 Tinn Kannder och 1 Koshenn ¹⁴⁾ Wog 1½ Lis- pund Noch 10 schalpund ¹⁵⁾ gam: Tinn á 12 sk.	12 Dlr. 1½ mrk
1 par Messing Liusestager	1 Rdlr.
1 gammell Messing Warmefad	3 mrk.
1 Messing Bechen	12 sk.
1 liedet Messing Kiedell	12 sk.
1 brugelig Tinn Koschenn	2 mrk.
1 före Schab med 3 Laasse	2 mrk.
1 Sort beslagenn Egekiste	6 Dlr.
1 Före Kiste (deri lidt Lagner og Duge)	1 Dlr.
1 lidet grönnt Egeschrinn	6 mrk.
1 Madbomme ¹⁶⁾	1 mrk.
1 gammell Schiffue	2 mrk.
Adskilligt gam: Jernn Fanng ¹⁷⁾	3 mrk.
1 Kram Kiste	1 mrk.
1 Messing Fyrbechen	3 mrk.
1 gammell Muschiedt ¹⁸⁾	1 Dlr.
1 gammell Fyrbösse ¹⁹⁾	6 mrk.
1 liden deigenn ²⁰⁾	2 mrk.
3 gammell Korder	1½ Dlr.
1 Pache Kiste ²¹⁾	2 mrk.

I Kammeret er desuden — maaske i Anledning af Skifteforretningen — samlet det meste af Husets Sengetøj, som nøje op-

regnes og vurderes; deriblandt tolv Over- og Underdyner, ni »Hoveddyner« og Puder, tre Sengeklæder og et Tæppe, alt efter vore Begreber meget rigeligt til Opredning af Sengen i Dagligstuen, Slagbænken i Kammeret og det faste Sengested, som vi formoder har været i Kammeret.

Stuen og Kammeret er Husets Beboelsesrum. Foruden dem gennemgaas: »Kammerit i Gaarden«, »det andet Kammer« og »Brøgersit« foruden Pigens Seng, der er rubriceret for sig.

Da det ene Kammer siges at ligge »i Gaarden«, har der næppe været Adgang til det direkte fra de andre Rum, man har sandsynligvis maattet ud i Gaarden for at komme til det. Man kan antage, at baade dette og »det andet Kammer« har ligget enten i en fritstaaende Udbygning eller i en Vinkelbygning.

I Kammeret i Gaarden findes:

1 gam: hoed dynne	1½ mrk.
1 gam: huid Underdynne	2 mrk.
1 gammell Puss ²²)	12 sk.
1 gam: för kiste med ingen laass	½ mrk.
1 gam: för Kiste	1 mrk.
1 gam: förkiste	½ mrk.

Atter en forbavsende Mængde Opbevaringsmøbler — hele tre gamle Fyrretræskister foruden Sengeklæderne. Sengested nævnes ikke; maaske har da dette Kammer rummet et af de førnævnte lukkede Sengesteder.

Derfra er man gaaet til det andet Kammer, hvori findes:

1 före Seng	2 mrk.
1 gammell Röed föreschiffue	2 mrk.
3 obenn Bennche	1½ mrk.
1 gam: Kiste aff Eg	2 mrk.

Endelig følger Bryggerset, som vi foruden med det nævnte Løsøre velsagtens maa tænke os udstyret med en muret Bryggerkedel

ved den aabne Skorsten, paa hvilken Maaltiderne er blevet tilberedt; noget særskilt Køkken nævnes i hvert Fald ikke.

Af egentlige Møbler i Bryggerset nævnes kun:

1 förekiste Uden Laass 2 mrk.

her opregnes desuden en stor Mængde Kobber og Messingtøj samt

1 Ölkar 2 dlr.

1 Hanndquernn 2 dlr.

1 Deignetrue²³) 1½ mrk.

1 Balle aff it tou tönder Fad 1 mrk.

Figens Seng kan have haft sin Plads derude, dens Indhold opregnes i hvert Fald lige efter ovennævnte Genstande, men før Kobber- og Messingtøjet. Den rummer:

1 Huid Underdynne 3 mrk.

1 hoffuit dynne 1½ mrk.

1 Wldenn graa Hoffuetydne ½ mrk.

2 Randitt Sengleder 1 mrk.

Efter Gennemgangen af Bryggerset nævnes nogle Husdyr, nemlig:

1 Sortt hielmet Quie 3 dlr.

1 sortthielmett Studlinng²⁴) 6 dlr.

1 sort Nöed²⁵) i Throldshuus²⁶) 6 Dlr.

3 Stöcher Suinn Allesammenn 7 mrk.

Paa det sidste Rum, *Loftet*, findes intet af særlig Interesse; det har bl. a. været Bryggeriets Lagerrum, da der foruden lidt kasseret Husgeraad og noget Hørgarn findes 15 Pund Malt og 15½ Tønde Rug, vurderet til hhv. 120 Dlr. og 23 Dlr. og 1 Mrk.

Og endelig:

Paa Skoffuen er

3 Hoper och 1 föll, som aff Vurderings-

menndene ehr Achtet for

25 Dlr.

Herefter nævnes lidt udenfor deres Plads, da de vel ikke har været »paa Skoven«:

2 Sölffscheeder for	4 Dlr.
1 Sölff Schee i Panndt for	1 mrk.

Der gives ingen Oplysninger om den ydre Byggemaade, ej heller om Beliggenheden af Mads Bryggers Gaard i Hillerød, men at der fra gammel Tid har været flere Bryggere i Hillerød, er sikkert. Allerede i Herluf Trolles Genbrev ved Mageskiftet med Frederik II i 1560²⁷⁾ nævnes saaledes »Sevren Brygger« som Beboer af et af Landsbyen Hillerøds fire »Pendinghuse«, og Betegnelsen »Brygger« hæftes flere Gange paa Indbyggere i Hillerød i det 17. Aarhundredes første Halvdel. En Mikkel Brygger nævnes saaledes i Frederiksborg Slots Jordebog baade 1640, 1651 og 1657; i 1651 omtales ogsaa en Jakob Brygger i Jordebogen. Af det følgende vil fremgaa, at »Rasmus Nielsenn, Brøger ibid.« (dvs. i Hillerød) er blandt Mads Bryggers Debitorer og »Iffuer Brøger« ibid. blandt Kreditorerne. Der har altsaa i 1656 været mindst fire af Hillerøds Indbyggere, der betegnes »Brygger«, nemlig foruden vor Mand, Mads Brygger, tillige Mikkel Brygger, Iver Brygger og Rasmus Nielsen. Selv om »Brygger« i nogle af Tilfældene kan have været et blot Tilnavn, ikke en Erhvervsbetegnelse, kan der dog næppe være Tvivl om, at den Mads Brygger, hvis Ejendom vi her ser registreret, virkelig har været Brygger; herpaa tyder de 15 Pund Malt paa Loftet. Om Beliggenheden af hans Gaard kan vi kun gøre os Gisninger, bl. a. ud fra Lektor Dr. Jan Steenbergs Stedfæstelse af en Række Hillerødejendomme paa Christian IV's Tid.²⁸⁾ Af den i Forbindelse dermed gængivne Kortskitse fremgaaer det, at man ved ret god Besked om Grundejerforholdene langs den sydlige Side af Slots-gade og videre hen til Hjørnet af den nuværende Hostrupvej; ligeledes om Kannikegade og om Helsingørsgade nord for »Bud-des Hjørne«. Der bliver saaledes kun Østergade (dengang »Mør-kegade«) og den ældre Del af Helsingørsgade tilbage, netop der

hvor det gamle Hillerød laa. Gaar vi da ud fra, at Omtalen af forskellige Bryggere i Hillerød i det første Aarhundrede efter Mageskiftet 1560 er Vidnesbyrd om, at der til Stadighed har eksisteret Bryggervirksomheder i Byen, er det naturligst at tænke sig dem fortrinsvis liggende i Helsingørsgade, hvor der er Afløb til Slotssøen, og her har da maaske Mads Bryggers Gaard ligget.

At vi befinder os i den ældre Del af Byen tyder ogsaa Ejendommens hele gammeldags Indretning paa. Paa Bondevis staar Sengen inde i Stuen, og Bygningens Vurderingssum, 220 Dlr., virker lav for en »Gaard«. ²⁹⁾ Der har sikkert været langt finere i de nye Gaarde, som Kongens Tjenere havde bygget langs Slots-gade, baade til deres egen Bekvemmelighed og til »Logement« for Kongens Gæster. Man maa da tænke sig en beskeden Bygning, sandsynligvis af Bindingsværk og kun i een Etage, da Loftet udelukkende anvendes til Pulter- og Lagerrum. Angivelserne af det faste Udstyr giver dog et Helhedsindtryk af jævn Velstand uden Luksus. Mads Brygger ejer ingen Pyntegenstande i sine Stuer, saasom Malerier og Smykker, der forekommer i betydeligt Antal i Helsingørhusene, og Fyrretræsmøblerne er langt i Over-tal, skønt der ikke helt mangler Egetræ. Tarveligt eller uhyggeligt behøver der dog ikke at have været med de tæppebeklædte Vægge og blankpudset Kobbertøj. I saadanne Hjem har vel de fyrstelige Gæsters lavere Tjenerskab været indlogeret — de to Kamre i Gaarden kan have tjent netop dette Formaal.

Men Skifteforretningen er ikke afsluttet med Optegnelsen af Løsøret. I flere Henseender interessant er netop anden Halvdel af Forretningen, Fastsættelsen af Boets Gæld og udestaaende Fordringer, fordi de giver et videre Indblik i Nordsjællands økonomiske Liv. Medens vi saaledes af Løsøreregistreringen faar det Indtryk, at en jævn Mand i Hillerød som Mads Brygger har levet som en Bonde, tør vi antagelig af hans vidtstrakte økonomiske Forbindelser drage den Slutning, at Hillerød paa dette Tidspunkt har været mere end en Bondeby. Købstad var den officielt ikke, først ved Købstadstaxationen 1661 bliver Hillerød

udtrykkelig medregnet som saadan,³⁰⁾ men et Slags Midtpunkt i Lenet er Byen dog sikkert paa Vej til at blive.

Først opregnes den »tilstaaende Gæld« d. v. s. Boets Debitorer:

Jachob Olluffsen i Hillerød ³¹⁾	13½ Dlr.
Nielss Hestekiöber ibid ³²⁾	90 Dlr. 3½ mrk.
1½ Aars Renndte, ehr	6 Dlr. „
Rasmus Nielssenn, Bröger ibid	28 Dlr.
Söffrenn Krag ibid	2 Dlr.
Jesper Pedersenn i Rönndehuuss 134 Dlr. og Resten aff deds Renndte for 6 Aar 13 Dlr., Ehr Capitall och Restenn aff Rennd- tenn Thilsammenn	147 Dlr.
Niels pedersenn schreder i Suedstrup	15½ Dlr.
Jep Jennsenn i Store Hauelse	4½ Dlr.
Oluff Sørensen i Kolleröd	5 Dlr.
Noch	2 Dlr. } 7 Dlr.
Nielss Jennsenn i Jordöye	10 Dlr.
Poffuell Ibsenn ibid	12 Dlr. 3½ mrk.
Jachob Rubertssenn i Schieffuinge	6 Dlr.
Söffrenn Pedersenn i Sösterbromölle	14 Dlr. 3 mrk.
Jenns Ibpsen Wrager i Helsingör	30 Dlr.
Annders Ladefogit i Grönholdt	4 Dlr.
Wuisse.	
Hanns Jörgensenn i Schinnchelse ³³⁾	5 Dlr. 4 sk.
Summa Summarum.	
Offuer forskreffne Boe, bedrager Penge	944 Dlr. 2 mrk. 2 sk.

Boets Passiver er følgende:

Olluff Hannsenn Bröger i Helsingöer loed fordre effter Haanndschrift, daterit denn 5 January 1655	110 Dlr.
---	----------

Börnegods.

Laurids Jennsenn och Christen Jennsenn, Jenns lauridsenns Bören af Hilleröd, — 160 Dlr. 3½ mrk. effter Sösteren — 42 Dlr. Edt Aars Renndter ehr — 12 Dlr. Derimod Stoed i Hanns Pedersens ³⁴⁾ Gaard paa Bachenn — 60 dlr., bliffuer Som Mads haffuer hoss Sig i Boedt Jörgen Pedersenn i Udleire, fordrit for Rug och Biug Jörgen Sörensens Jordschyld Niels Olssenn Schreder i Hilleröd fordrede effter beuiis Iffuer Bröger ³⁵⁾ ibid:	154 Dlr. 3½ mrk. 125 Dlr. 3 Dlr. 1½ mrk. 100 Dlr. 22 Dlr. 1 mrk. 4 sk.
Hanns Madsenn for Breffpenge ³⁶⁾ paa Adtschillige Thiider tilsammen effter Regenschab Wegtterne for de Woged ³⁷⁾ dennd Förste Natt, och for de haffuer Steffnett i Sagenn Jachob Kleinssmed ibid:	12 Dlr. 15 mrk. 15 Dlr. 3 mrk. 8 sk.
Hannss Pederssenn dronningens Lakej Lorenndz Snedicher for Adtschilligt Arbejde Jachob Hansenn Kleinsmed i Hilleröd fordrede efter haandschrift—26 Dlr. Haffuer derfor Enn deell Gods i Panndt aff Mads Bröger, som dog Er Steffenn Møller til hörig, huorfor det icke bereigniss. Thommass Thorssmed for Wahre, ³⁸⁾ effter Regenschab Niels Sorensenn Ridefougit	15 Dlr. 20 Dlr. 6 Dlr. 8 Rdlr.

Hanns Madsenn Schiffteschriffer	8 Rdlr.
4 Wuhrderingsmennd	6 Dlr.
4 Mennd Som war Offueruernndis der	
Boedt bleff Registerit	2 Dlr.
3 Arbejdss Karlle for dagløn	3 mrk.
Summa Offuer	
Gieldenn Bedrager	621 Dlr. 3 mrk. 12 sk.

Gieldenn fra Godsit Affdragenn,
bliffuer til deelling Imellem

Kongl: May: och Madss Penng —

322½ Dlr 6 sk Ehr til Konngl: Maytt: 161 Dlr. 1 mrk.

Adt forskreffne Boe och Gield, sig Saalediss haffuer be-
fundenn, efftersom her offuen forskreffuet Staar, Dett be-
kreffter forne: Mads Christensenn Bröger, med Sit Signehte, Her
neden Undertrycht och forseigledt, Saauelssom Wii Unnder-
schreffne, med wooris Hennder och Signekter Her Neden for,
Datum ut supra.³⁹⁾ (7 Signetaftryk)

Det er ganske karakteristisk, at næsten 400 Dlr. af Aktivernes
944 Dlr. 2 Mrk. 2 Sk. er udestaaende Fordringer. Paa den anden
Side er Passiverne paa over 600 Dlr, saa man faar Indtryk af, at
selve Pengebeløbene kun er Regneenheder, medens Handelen i
betydelig Udstrækning har været Byttehandler. At Mads Bryg-
ger har været en økonomisk ret solid Mand tyder de 154 Rdl.
»Børnegods« paa. Det var en Tillidssag saaledes at modtage
umyndige Børns Arvegods til Forvaltning; kun paalidelige Folk
kunde blive Værger. Et af de betydeligere Gældsbeløb er ogsaa
125 Rdl. til Jørgen Pedersen i Udlejre for Rug og Byg, en Post,
der yderligere bestyrker den Antagelse, at Betegnelsen Brygger
er mere end et blot Tilnavn.

Undersøger vi endelig, hvor de forskellige Debitorer og Kre-
ditorer bor, ser vi, at der nævnes over et halvt Dusin i Hillerød
foruden Ridefoged, Skifteskriver, Vurderingsmænd og andre, der

har forskellige Krav paa Boet i Anledning af Dødsfaldet og Skifteforretningen, desuden nævnes Jesper Pedersen i Røndehus (Slotssognet), Niels Pedersen, Skrædder i Svedstrup (Ølstykke Sogn), Jep Jensen i Store Havelse, Oluf Sørensen i Kollerød, Niels Jensen og Povl Ibsen i »Jorøye« (Jordhøj i Slangerup Sogn), Jacob Robertsen i Skævinge, Søren Pedersen i Søsterbro-mølle (Lille Lyngby Sogn), Hans Jørgensen i Skenkelsø (Jør-lunde Sogn), Jens Ipsen Vraget og Oluf Hansen Brygger, begge i Helsingør, Jørgen Pedersen i Udlejre (Ølstykke Sogn), Anders Ladefoged i Grønholt m. fl. Ser vi paa Kortet over Nordsjælland, har en jævn, næringsdrivende Borger som Mads Brygger i Hille-rød haft økonomisk Forbindelse med de fleste Sogne Vest og Sydvest for Byen helt over mod Roskilde Fjord, med Ølstykke som det sydligste. Øst for Hillerød nævnes derimod kun Grøn-holt og Helsingør.

Det umiddelbare Indtryk af Mads Bryggers Bo er det jævne Gennemsnit. Boet er solvent og mere til, saa der bliver over 300 Dlr. til Deling mellem ham og Kongen. Men Formaalet med Opgørelsen har sikkert blot været at faa fastsat den Sum, som Mads Brygger har skullet svare Kongen som sin afdøde Hustrus Boslod. Og Majestæten er en naadig Herre, som runder den skyldige Sum kraftigt nedad: fra c. 160 Dlr. til 100 Dlr. Sidste Passus i det omfattende Dokument lyder nemlig saaledes:

Effterdi en Stoer deell aff Gielden er Wuisse och det Wur-derede gods ei er at bringe alt i Penger, Er med Slodtzhers-rens Beuilling och Samtycke, Saalediss Accorderit med Mads Bröger At hand beholder det Heele Boe, och schall Betale Gielden Och Giffue for dit Halffue Boe Kongl: Maitt: er tilfalden Wdi Reede Penge er Itt Hundridt Rix-daler och dennem inden Philippi Jacobi daug⁴⁰) förstkom-mendis betale, frederichsborg denn 28 Augusthy Ao 1656.

Niels Söffrensen,
Ridf.

De 100 Dlr. har en Mand med saa udstrakte Forretningsforbindelser nok kunnet skaffe tilveje, i hvert Fald indgaar de rettidigt i Kongens Kasse. Maaske var han kommet af med en betydelig større Sum til Arvingerne, hvis Hustruen var død en naturlig Død. Den menneskelige Tragedie kan vi derimod kun ane bag Regnskaberne og Skiftedokumenternes tørre Vendinger; allerede i 1657—58 forekommer Mads Bryggers Navn for anden og uigenkaldelig sidste Gang i Lensregnskaberne, nemlig under Indtægtsposten »Førlov« (Arveskat for udenbys Arvinger): Efter Mads Brøgger i Hillerød 3½ dlr.

Enkemanden har altsaa ikke overlevet sin Hustru mere end et Aars Tid.

NOTER

- 1) Danske Lov 6—6—21.
- 2) Jvf. Danske Lov 6—6—17, ifølge hvilken selv Manddrab ikke takseres til Dødsstraf, naar det er begaaet »i Vildelse og Raseri«, men blot straffes med »fuld Mandebod«.
- 3) Frederiksborg Lens Regnskaber (Rigsarkivet) 1656—57, Bilag 10. Jeg takker Lektor, Dr. phil. Jan Steenberg, som ved sin Gennemgang af Lensregnskaberne stødte paa dette Aktstykke og gjorde mig opmærksom derpaa.
- 4) svoret.
- 5) Fyrreskive, d. v. s. Fyrrebord.
- 6) Aaben Bænk, i Modsætning til en lukket Bænk (Kistebænk eller Slagbænk).
- 7) Hjørneskab.
- 8) Drejet Bagstol, sandsynligvis Stol med Ryglæn og drejede Sprosser.
- 9) hvid, d. v. s. umalet.
- 10) Klæde til at udspænde, Sengeforhæng.
- 11) Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden. Af Jørgen Olrik, København 1903.
- 12) d. v. s. hvad.
- 13) vejede.
- 14) Koshen, Koschen, d. v. s. Kovsken, en lille »Kovse« eller Skaal.
- 15) Skaalpund, ældre dansk-norsk Vægtenhed, nogle faa Gram mindre end det senere indførte Normalpund.

- 16) »Bomme« betegner en (rund) Madkasse.
- 17) Jærnfang, d. v. s. Jerntøj, sandsynligvis Redskabsdele og andet »gammelt Jern«.
- 18) Musket, d. v. s. Luntebøsse, altsaa et Soldatervaaben.
- 19) Fyrbøsse, d. v. s. Hjullaasbøsse, saadanne brugtes især som Jagtgeværer.
- 20) Kaarde, Sidevaaben (tysk »Degen«). I Datidens Sprogbrug var »Deigen«, »Deign« o. l. den hyppigste Betegnelse for et Sidevaaben i Almindelighed, medens Ordet »Korde« (Kaarde) ofte betegnede et gammeldags Vaaben. At Mads Brygger ligger inde med saa forholdsvis mange Vaaben, betyder sikkert, at han staar ved Landeværnet.
- 21) »Pakkekiste« kan maaske, ligesom »Kramkiste«, betegne en mindre Kiste til at bære paa Ryggen eller i Haanden, altsaa hvad vi nu vilde kalde en Kuffert.
- 22) Dynevaar uden Fyld.
- 23) Dejgtrug, jvf. *deigne*, at ælte Dejg.
- 24) Studekalv.
- 25) (Ung)kreatur.
- 26) Om Beliggenheden af »Trolldshus« i det sydvestre Hjørne af »Trolldsvang«, se Kortskitsen i Fra Frederiksborg Amt, 1947, S. 6.
- 27) Hillerødbogen, 1948, S. 218.
- 28) Fra Frederiksborg Amt, 1947, S. 3 ff.
- 29) I 1589 vurderes en Hovedgaard paa Stengade i Helsingør til 2000 Dlr., »en Gaard paa Hjørnet« til 1200 Dlr. (Olrik: Borgerlige Hjem i Helsingør S. 2 f.).
- 30) Hillerødbogen, 1948, S. 264.
- 31) Maaske den Jacob Olsen, der deltager i Skifteforretningen som Vurderingsmand (jvf. ovf. S. 51).
- 32) ibidem, d. v. s. sammesteds.
- 33) Skenkelsø.
- 34) Sandsynligvis den velhavende Slotsfoged og Købmand Hans Pedersen, jvf. Fra Frederiksborg Amt, 1947, S. 9 ff.
- 35) Maaske den ovf. (S. 51) nævnte Vurderingsmand Iver Christensen.
- 36) Brevpenge, d. v. s. Betaling for Udstedelse af et Dokument (jvf. Danske Lov 5—14—22). Hans Madsen er, som det bl. a. fremgaar af denne Sag, Skifteskriver og har altsaa ogsaa ydet Folk juridisk Bistand som en Sagsfører nutildags ved Udstedelse af Dokumenter.
- 37) vaagede.
- 38) Varer.
- 39) Datum ut supra, d. v. s. ovenstaaende Dato.
- 40) Philippi Jacobi Dag var den 1. Maj, der oftest var Skæringsdag for Regnskabsaaret.

ØVRE VÆREBRO MØLLE

AF ARNE SUNDBO

De to Vandmøller, der laa ved den nederste Del af Værebroaens Løb mod Roskildefjord, var gamle. Nedre Værebro Mølle skænkedes ca. 1175 til Æbelholt Kloster af Biskop Absalon, hvis Slægt ejede meget Gods i Nordøstsjælland, og Øvre Værebro Mølle tilhørte Bispen i Roskilde allerede 1377, da den endnu bevarede Jordebog over Bispestolens Gods blev affattet. Ved Reformationen 1536 kom begge Møller til Kronen. Nedre Værebro Mølle overgik til Københavns Magistrat, da Bistrup (Roskildegaaards) Gods 1661 skænkedes Hovedstaden for dens tapre Forsvar mod Svenskerne 1659, medens Øvre Værebro Mølle — formentlig ved en Fejltagelse — allerede 1596 blev lagt til Frederiksborg Len, fordi den de foregaaende 5 Aar havde været forlenet til Raadmand Hans Madsen i Slangstrup. Kancelliet har troet, at Møllen hørte til Frederiksborg, og den henlagdes saaledes til Ølstykke Sogn, skønt den ligger Syd for Aaen, der er Amtsgrense.

Den gamle Værebro var i Middelalderen et kendt Sted. Den nævnes i Saxos Danmarkshistorie (ca. 1190) i Fortællingen om Kong Frode Fredegods Begravelse, som af Sagnet henlagdes til en Bakke ved Værebro, og adskillige Skøder fra Middelalderen betegner de paagældende Ejendommers Beliggenhed som »nær ved Værebro«. En from Mand, der skænkede Kirken sit Gods i Grønholt, Lønholt og Tulstrup taler endog i dette Skøde om »alt mit Gods Norden for Værebro«. Man er gaaet ud fra, at den vidste alle, hvor laa.

Broen har i sig selv været imponerende. I en Beretning til Amtmand Hofman 1758 fortæller Præsten Hans Hvass, der boede i Jyllinge 1744—87: »I Jyllinge Sogn er den gamle og bekendte Værebro, der har bestaaet af en Del gammeldags murede Buer, opført af hugne Sten. De er nu alle nedfaldne, saa der falder ingen Vej over dem, alene over den yngre, noget fra den ældre opbygte Bro ved den øverste Værebro Mølle. Bønderne, der har kaldet den gamle Bro »Fandens Bro« for dens Varagtighed,*) klager endnu, den er nedfalden, over, at han har holdet den vedlige som en Skælm.«

Præsten sigter dermed til et Eventyr, som allerede omtales 1688 af Forfatteren Peder Syv, og hvori meddeles, at Fanden havde bygget Værebro som et af de vanskelige Arbejder, han blev sat til en Dag, han slap løs.**)

Den gamle Landevej fra Roskilde til Frederiksborg gik i Skellet mellem Gundsømagle og Jyllinge Sogne. Broen gik over Aaldalen i Fortsættelse af Vejen, der gik videre til Vangediget paa Svedstrup Mark og langs dette gennem Svedstrup By, som det ses paa Kortet over København—Frederiksborg—Kronborg Rytterdistrikter 1720. Endnu 1739 kunde man formentlig køre over den gamle Bro, men da brugtes den ikke mere.

Navnet Værebro gengiver i første Stavelse Ordet »Væрге« i Betydningen Hegn, Rækværk, hvilken Betydning kendes i Jydsk og paa Sjællandsk, f. Eks. i Navnet Stenværrer Skov ved Sten-

*) Varighed, Holdbarhed.

***) Eventyret handler om en Bondes Sejr over Fanden ved Hjælp af Klogskab. Naar man ikke var Præst, kunde man kun tæmme Fanden ved at udtænke et Arbejde til ham, som selv han ikke kunde overkomme. I den Form af Eventyret, som kendes fra Værebro, sætter Bonden først Fanden til at bygge Broen, hvilket gik let nok, saa til at samle alt Hestemøg i alle de danske Riger. Det blev til Frodebjerg. Men da Fanden fik den Opgave at fange en Fjært, var endog hans store Magt utilstrækkelig til at udføre Arbejdet. Han blev til Grin og maatte lyste Bonden, der kommanderede ham ned i den Æske, hvorfra han var sluppet løs. Fortællingen er et internationalt Vandreeventyr, som er stedfæstet til den gamle Bro.

værre Vang i Grønholt Sogn ved Hillerød og i Stenværre-Dam, en Fiskedam ved Farum.

Af de to Møller ved Værebrosø var den øvre den største. Den blev her i Nordsjælland kun overgaaet af Møllerne ved Fureaaen (Mølleaaen), Esrom Mølle ved Afløbet fra Esrom Sø og Dronningemølle ved den samme Strøm, af Øvre Mølle ved Udløbet fra Arresø og Bistrup Mølle ved Aaen fra Kattinge Sø. Paa Grund af Øvre Værebrosø Møllens Værdi blev den derfor i det 16de Aarhundrede anvendt til Underhold for en kgl. Enspænder (Postbud). Enspænder Jens Fuchs fik Møllen 1564, og før ham havde Enspænder Claus Møller den. Fuchs fik 1579 tillige en Gaard i Slangstrup, hvorover hans Postrute har gaaet. Han havde ligeledes Gundsøgaarden i Gundsømagle, den nuværende »Ryttergaard« (Matr. Nr. 24), der ved Ryttergodsets Salg 1719 købtes af Fæsteren Anders Eriksen. Det er den gamle Gundsømagle Hovgaard, hvorunder de øvrige Gaarde hørte i Bispens Tid, saaledes som det var Kirkens Skik her i Nordsjælland at samle sine Besiddelser i smaa Godser omkring en større Ejendom, en Hovgaard (Hofgaard). Den var i Gundsømagle 2½ Gange saa stor som den normale Gaard.*) 1587 er Fuchs formentlig død. Thi Gaarden, der allerede 1563 var bestemt til at henlægges under »De hellige 3 Kongers Kapel« i Roskilde Domkirke, som den bekendte Astronom Tyge Brahe 1579 var blevet forlenet

*) Denne Gaard laa før Udflytningen i Byens sydvestlige Hjørne, formentlig tilbagetrukket fra den øvrige Bebyggelse. Det er ikke den samme Ejendom, som nu bærer Navnet Gundsøgaarden (Matr. Nr. 23a). Denne sidste laa, før den udflyttedes, ligeledes i Byens sydvestlige Hjørne, skraat overfor Hovgaarden, men mellem Byens andre Gaarde og har altid haft tillagt en Aalekiste i Hove Aa. Aalekistegaarden var ligeledes Ryttergods og købtes 1719 af Fæsteren Haagen Christensen. Disse Gaarde udlagdes 1670 tillige med 7 andre til Ryttergods fra »De hellige 3 Kongers Kapel«, og de blev 1680 alle gjort lige store i Hartkorn. Saaledes forsvandt de store Gaarde, som de store Gaarde forsvandt i Frederiksborg Amt, da det blev udlagt til Ryttergods. Omkring 1710 deltes den 9de Gaard i Gundsømagle mellem de 8 andre. Aalekisten ejes nu af Københavns Vandforsyning.

med, fæstedes 1587 af Rasmus Pedersen, som Tyge Brahe et Par Aar senere slæbte til Hven og mishandlede. Tyge blev dømt derfor paa Herredagen 1591, og denne Forløbelse blev Begyndelsen til det Synderegister, der tilsidst bevirkede, at Tyge Brahe udvandrede.

Skønt Øvre Værebros Mølle 1596 henlagdes til Frederiksborg Len, betalte den endnu nogle Aar Landgilden til Bistrup eller Roskildegaardens Len, som det officielle Navn var. 1606—14 hed Mølleren Anders og i hvert Fald fra 1617 Christen Jørgensen, der først 1622 begyndte at betale sin Landgilde til Frederiksborg, men den 15. April 1623 blev Skovrider i Vordingborg Len, formentlig fordi Møllen blev ødelagt af de omboende Bønder, der som allevegne, hvor der var Sluser i Aærne, ustandseligt beklagede sig over, at Vandet, naar det blev stæmmet op, ødelagde deres Enge. Møllen var i hvert Fald øde de følgende Aar.

Fristelsen til at drive en Mølle paa dette Sted, hvor saa mange Landsbyer var en god Kundekreds, lokkede imidlertid Møllebygger Claus Langkow til at opføre en Vejrmølle — mere har han ikke vovet for Bønderne — og kort før Høsten 1625 stod den færdig, men gik i Stykker allerede om Efteraaret tre Aar senere, hvorfor Kongen 1634 solgte Skroget til Skomagerlauget i København, hvor det blev stillet op paa Volden som Barkmølle. Den vurderedes dog endnu, inden den blev taget ned, til den pæne Sum af 650 Sletdaler*) og maa have været en stor og imponerende Vejrmølle.

Den omhyggelige Lensmand paa Frederiksborg, Frederik Urne udvirkede imidlertid allerede den 8. December 1636 kgl. Tilladelse til at lade Tømrer Hans Bendixen bygge Vandmøllen op igen, og den 1. Maj 1638 blev den nye Mølle overladt ham i Fæste. Da Hans Bendixen døde i Efteraaret 1649, giftede hans Enke Maren sig med Jens Jensen, som den 14. Februar 1650

*) En Sletdaler er 4 Mark. 1 Rigsdaler (Rgd.) er 6 Mark og var før 1818 i Kronemønt 3 Kr. 20 Øre, efter 1818 2 Kr., Møntens Købeevne ufortalt. 1 Mark er 16 Skilling.

fæstede Møllen for den betydelige Sum af 30 Rigsdaler. Siden havde Jens Jensen den i mange Aar, som han senere forklarede i Retten »til og fra i 40 Aar«. Han maa efter dette have været Møllersvend i Møllen 12 Aar, før han fæstede den. Han døde 1701 i Udlejre, hvor han havde den gamle Birkefogedgaard (Gjellestensaard), og hvor han gennem sin Søn, Kirkeværge unge Jens Jensen, er blevet Stamfader til adskillige Familier her paa Egnen, ogsaa til den Familie, som undertegnede Forfatter tilhører.

Gamle Jens Jensen blev en anset Mand og ligger begravet i Gundsømagle Kirke, som det er fortalt i »Fra Frederiksborg Amt« 1920. Han blev jordfæstet 6. Maj 1701, 88 Aar gammel.*)

Møllens Landgilde var 16½ Pund 6 Skp. Mel og 1 Td. Aal.***) Den 23. Oktober 1657 blev denne Afgift tillagt Enken efter Digteren Søren Terkelsen, Elsebeth Christoffersdatter (død 1661), som en Slags Pension.

De nordsjællandske Bønder havde i hele den første Halvdel af 1600erne kæmpet med økonomiske Vanskeligheder, fordi Kongens Byggeri paa Kronborg og senere paa Frederiksborg krævede saa store Pligtkørseler af dem. Kongen havde forgæves søgt at lokke for deres Foretagsomhed først ved den 27/11 1623 at skænke Gaardmændene paa de tre nordsjællandske Amter, ene af alle Kronbønder, Husene paa deres Gaarde til fri Ejendom med Ret til at fæste Jorden, senere i 1630erne og 1640erne ved Forordninger, der ophævede det forhadte og forarmende Hoveri paa de kgl. Ladegaarde, som nu blev bortforpagtede. Men det havde altsammen været forgæves. Bønderne saa ingen Vej ud

*) Gundsømagle Kirkebog: 3. Søndag i Advent (13/12) 1685 begravet Maren Hansdatter, Jens Jensens i Livet elskelige Hustru, som var 65 Aar. Gravstenen over hende og Mølleren ligger endnu i Kirken.

**) 1 Pund Mel var i Rug eller Hvede 20 Skæpper, i Havre 40 Skp. Møllens Afgift var altsaa i Rug 336 Skp. eller 42 Tønder (5,838 m³) i moderne Tøndemaal. Den gamle sjællandske Tønde var 6 Skæpper. Ved Reskript 29/12 1634 havde Møllerne faaet Afslag i Landgilden paa 1 Td. (6 Skp.) Mel pr. Pund mod selv at vedligeholde Møllen.

af Vanskelighederne. Selv et Tilbud fra Kongen 1646 om for 60 Rgd. (6 Malkekøer) at købe »Friheden«, fritages for den Pligt til at fæste Gaard, som Vornedskabet medførte, fristede ingen Bonde. Saa lidt Lyst var der til at drive Gaardene, fordi Arbejdet med en Gaard kun gav ringe Udbytte, at Kongen paa Frederiksborg Amt i det ene Aar 1651 maatte tvinge ikke færre end 74 Bøndersønner til at overtage Fæste. Kongens Ridefogeder i Amterne sagsøgte gennem hele Aarhundredet udvandrede unge Karle, der havde taget Tjeneste i Naboamterne, for at faa dem til at vende tilbage, selv om de derved tog Karlene fra Krongodset i det andet Amt. Svenskekrigen 1658—60 med Besættelsen gjorde ikke Forholdene bedre, og efterhaanden blev Restancerne paa Gaardene saa store, at Kongen 1679 maatte nedsætte en Kommission til at undersøge, hvorledes de store Beløb kunde skaffes inkasseret. Der ansattes den 9/2 1681 en ny, kraftig Amtsforvalter, Christen Nielsen, senere Kongens Køkkeninspektør, og han fik Ordre til at rense ud paa Restancegaardene, saa mange Gaarde skiftede da Fæstere. Samtidig ophævedes paa Krongodserne 1682 (til 1695) Pligten til at betale Indfæstning, og det ordnedes 1690 saaledes, at Landgilden efter hver Høst fastsattes af en Kommission af 8, fra 1694 af 16 Bønder.

Men en Mølle skulde alle bruge, selv om de var fattige, og den var derfor sikker paa at faa sit Toldkorn, der oftest betaltes som Mel.

1662 afstod Jens Jensen Værebro Mølle til den tidligere Tolder i Slangerup Rasmus Hansen, der imidlertid fire Aar efter blev arresteret for Konsumtionssvig. Møllen var 1665 blevet overdraget paa Livstid til Kongens Sølvpop Jens Hjort, som straks klagede over, at Rasmus Hansen havde forsømt den. Da Hjort kort efter døde (17/8 1667), udlagdes Øvre Værebro Mølle til Kongens Kammertjener og Skræder Andreas Søbøtker som Pant for et Beløb, han havde tilgode hos Kronen. Han havde 1659 faaet Løfte om Silkeborg Mølle, naar den blev ledig, men dette Tidspunkt lod vente paa sig. Søbøtker var gift med Anna, en

Datter af Dronningens Fyrbøder Fr. Poggenberg, som 1658 blev Tolder i København.

Efter Rasmus Hansens Arrestation havde Hjært antaget Jens Poulsen som Fæster. 1674 kom Jens Jensen, der havde haft en Gaard i Gundsømagle, tilbage til Møllen som Forpagter, idet Søbøtker og hans Søn Frederik den 13/11 1669 havde faaet Skøde paa den. Da Søbøtker blev syg (død 2/4 1689), og Sønnen var blevet Præst i Sverborg i Sydsjælland, solgte de 16/9 1689 Møllen til en Købmand i Hillerød, Tyge Boisen. Han boede derefter i Øvre Værebros Mølle i 30 bevægede Aar.

Det var nok hans Hustru Inger Michelsdatter, som var den egentlige Køber. I Købebrevet staar der, at hun har betalt 700 Rgd. af de 1000, som Købesummen udgjorde. Hun havde været gift to Gange før, formentlig ogsaa med Købmænd i Hillerød, idet hun havde en Datter Kirsten Jensdatter, som begravedes i Gundsømagle 1689, 20 Aar gammel. En anden Datter af samme Navn blev 1697 gift med Sognefogeden Jørgen Olsen i L. Rorbæk. En tredie, Bodil Pedersdatter, ægtede 1701 Skomager Mogens Bentsen Storm i Slangerup. Endelig blev Tyge Boisens egen Datter, Sara Tygesdatter (begr. 1/3 1745, 65 Aar) 1699 viet til Niels Andersen, Møller i Have Mølle ved Slangerup, hvor hun efter Mandens Død 1709 ægtede Peder Olsen Schøtz, hvis Moder Kirsten Jørgensdatter, en Datter af Birkefoged Jørgen Pedersen i Udlejre, var gift med Papirfabrikant Johan Drewsen (den ældre) paa Strandmøllen. Efter Peder Olsen Schøtz's Død (begr. 18/5 1721) ægtede Sara Tygesdatter Anders Nielsen Gad fra Slangerup. En Søn med Schøtz var Papirmøller Ole Pedersen Schøtz i Roskilde (f. 1711, gift Udesundby 27/7 1735 med Mette Kirstine Pedersdatter Reuter, 25/1 1737 Bevilling til at oprette Papirmølle i Roskilde). Med N. Andersen havde hun Sønnen Boie Nielsen Møller, en kendt Købmand i Slangerup. Hans Søster Anne Margrethe Nielsdatter blev 1732 gift med Købmand Johan Nielsen Lange i Roskilde. Tyge Boisens Stifdatter Kirsten Jensdatter blev efter Sognefoged Jørgen Olsens Død 1707 (begr.

1/4, 77 Aar gammel) gift med Skovrider Niels Olsen Bruun i Orup, Særløse Sogn ved Roskilde, efter hans Død 1719 med Efterfølgeren Peder Jensen Vidsted og 1726 med Skovrider Knud Raun, med hvem hun havde 3 Sønner og 2 Døtre. Hendes Søn med Sognefogeden i L. Rørbæk var Præsten Jens Jørgensen Bech i Hjembæk-Svinninge ved Holbæk.

Tyge Boisen var formentligt Søn af den Hollænder Boie Owens, der døde 1660 som »Hollænder« (Koforpagter) paa den lille Ladegaard ved Hillerød. 1654 og 1655 var han paa Bistrupgaard ved Roskilde og fik da Børn døbt i Sct. Jørgensbjerg Kirke. Hans Kone hed Sara Gertsdatter. En Søster til Tyge Boisen, Anna Cathrine Boiesdatter, kom 1710 til Nedre Værebros Mølle og var der gift med 4 Møllere. Hun døde 1732, over 73 Aar gammel. Tyge Boisen opgiver 1700, at han er 49 Aar gammel.

Bøndernes Kamp mod Møllen.

Øvre Værebros Møllens Historie præges af den vedholdende Kamp, som de omboende Bønder gennem mange Aar førte mod Møllen, en Kamp, der ofte gik paa Livet løs, og som endte med Møllens Nedlæggelse 1740. Allerede mens Bispestolen ejede den, omtales et Overfald paa Møllen 1504, da nogle Mænd, »der var med til at udstinge Veyerbro Møllendam«, ved Try Herreds Ting i Slangerup maatte bøde for deres Gerning. Det samme skete i Christian den Fjerdes Tid, utvivlsomt som nævnt 1623. 1649 lod Stenløse, Viksø, Smørumovre og Hove Mænd, hvis Marker grænsede til Møllensøen, paa Ølstykke Herreds Ting i Knardrup udmelde Syn paa Møllen, idet de havde klaget til Slotsherren (Lensmanden) paa Københavns Slot over, at Møllen havde opstæmmet Vandet over deres Enge. Om der kom mere ud af Sagen, vides ikke, da Frederiksborg Birks Tingbog mangler, og Sagen er behandlet der, hvis der er foretaget noget ud over Synsforretningen. Fra gammel Tid havde Møllerne Ret til at opstæmme Vandet i Mølledammen, da Møllen tjente alle, men de

Bønder, hvis Enge laa i Fare, havde Krav paa, at Vandet ikke blev opstæmmet over sædvanlig Vandhøjde. I regnfulde Somre og hastige Tøbrud om Foraaret kunde det nok knibe for Mølleren at undgaa Oversvømmelse, og ve ham da. 1675 kom Jens Jensen ud for et Angreb. Bønderne mødte alle Mand og nedrev Mølledæmningen, saa ikke alene Vandet rendte ud af Møllendammen, men det blev ogsaa bekosteligt at reparere Skaden. Møllens Ejer, kgl. Kammertjener Søbøtke indstævnedes Bønderne for Ølstykke Herreds Ting. Men den kloge gamle Amtmand over Københavns Amt, Rigsmarskal Johan Christoffer Korbitz fik Sagen forligt saaledes, at Søbøtke frafaldt Søgsmålet, mens Bønderne forpligtede sig til »herefter ikke at ville røre eller opkaste noget ved Øvre Værebros Mølles Dæmning eller Stæmning«, men henvende sig til Mølleren eller Ejeren eller Amtmanden, saa Sagen kan behandles ved Retten.

Allerede 1682 blev Forliget aktuelt. Der var det Foraar rigeligt med Vand i Aaen. Engene omkring Vig Sø var saa oversvømmede, at hvor der sædvanligt var tørt Land, stod Vandet nu en Alen højt. Der optoges Syn og Skøn under Ledelse af den kendte Bonde Gregorius Pedersen i Maalev — afhjemlet ved Retten den 23. Maj — og deri foresloges, at der blev opstillet et Flodemaal, hvad imidlertid ikke synes at være sket.

De følgende Aar har bragt nye Oversvømmelser. Af Regnskabet for 2det sjællandske nationale Rytterregiment 1687 ses det, at Regimentskriver Johan Hachsen*) da henstillede til Rentekammeret at skaffe en Ordning.

Da Bønderne 1689 saa en ny Mand komme til Møllen, har de formentligt syntes, at Tidspunktet var kommet for et nyt Fremstød imod den. Tyge Boisen følte sig truet og indgav Ansøgning til Kancelliet om at faa nedsat en Kommission, hvilket bevilgedes 12/4 1690, idet Landsdommer Holger Parsberg og Højesteretsmedlem Otto Skeel, der var en stor Godsejer, bl. a. Herre til Vallø ved Køge, fik Ordre til at bilægge Striden. De

*) Godsforvalteren ved et Ryttergods kaldtes Regimentsskriver.

fik ogsaa et Forlig i Stand den 2. Juni 1690, hvorefter Bønderne skulde have Ret til en Gang om Aaret efter Saaningen at sende en Mand fra hver Gaard til Oprensning af Mølleaaen, men der faldt stadig ikke Ro over Gemytterne, og 5. Juli 1692 androg Tyge Boisen, som havde faaet Skøde paa Møllen 29/8 1690, læst 10/12, om at faa en ny Kommission, da Holger Parsberg var død (3/5 1692), og Skeel var stærkt optaget, bl. a. var han Amtmand over Børglum, Sejlstrup og Aastrup Amter i Vendsyssel. Ogsaa »de Vedkommende« d. v. s. Ejerne af Gaardene havde begæret en Kommission nedsat, for at der kunde fastsættes et Flodemaal. Situationen betegnedes sikkert ganske træffende af Skeel, da denne, afkrævet sin Opfattelse, kort udtalte, at hvis han »skal sige det, som det er, da er det nok venteligt, at de paaløbende Byer og Bønder ikke alene intet (ikke) vil holde den Forening (Aftale), de dengang i vores Nærværelse efter vor allervenligste medgivne Befaling har indgaaet med Mølleren, der ejer nu selv Møllen, og muligt er den ikke voksen nok fremfor andre, der ejede den tilforn, men de skulde vel mere stræbe og ønske, at baade Vand og Møllen var borte til deres Enges mere Udbredelse«.

Der nedsattes nu en ny Kommission, bestaaende af Amtmanden over Holbæk Amt Tage Thott, der havde afløst Parsberg som Landsdommer, og Universitetets Økonom Vilhelm Muhle, der var Assessor i Højesteret. Kommissionen holdt Møde i Værebros Mølle den 28. og 29. April 1693 med alle de interesserede og afsagde den sidste Dag en Kendelse om Mølleværket, men Bønderne har ikke villet respektere den. De samledes den 4. Maj ved Møllen og brød Mølleedæmningen itu, saa Vandet løb ud, og Møllen ikke kunde male. Den 28. Juni 1693 fik Kommissionen dog det gamle Forlig med Bønderne bekræftet, og den 2. Oktober nedsatte den en Sten i Vandstuen med et Mærke som Flodemaal. Fra 1. Maj til Sankt Hansdag (24. Juni) maatte Mølleren kun stæmme Vandet til Mærket, som sad 5 Kvarter (0,79 m) over Vandstuens Bund.

Men Skaden var altsaa sket, og det kunde ikke undgaas, at Domstolene blev sat i Bevægelse. Paa Frederiksborg Birketing anlagdes ikke mindre end 4 Sager. Tyge Boisen søgte Kommissionens Kendelse stadfæstet og sagsøgte desuden Bønderne for Hærværk. Da Bønderne til Gengæld rejste Beskyldning mod ham for at have forrykket Forholdene ved Møllen til deres Skade, maatte han ogsaa anlægge Sag for at rense sig for denne Beskyldning. Endelig havde Boisen i et Retsmøde den 9. November 1693 i Anledning af, at Bøndernes Sagfører havde krævet en Stævningsmand ført som Vidne, ladet en Bemærkning falde om, at han havde faaet Betaling som Stævningsmand, hvad Sagføreren udlagde som en Beskyldning for at ville »købe« Vidnet. Det blev den fjerde Sag.

Bønderne fik, som det var vanligt, beskikket deres Amtsforvalter Jochum Friedrich Rohde i København til Forsvarer. Ridefogeden paa Krongodset i Nordsjælland var afskaffet. Ellers skulde han have ført Sagen. Amtsforvalter Rohde, der var en dygtig og energisk Mand, tidligere Herregaardsforpagter og nylig (fra 1/1 1692) udnævnt til Amtsforvalter, gik løs paa Tyge Boisen med al den Kraft, det sømmede sig for en Mand i hans Stilling. Det var en af de Fordele, som Bønderne havde ved at være Fæstere, at de altid havde Retshjælp hos Husbonden i Sager, der angik Fæstegaarden. Efter at Birkefoged Anders Nielsen Vilsund i Hillerød havde givet Tyge Boisen Medhold i alle Sager undtagen den sidste, opnaaede Rohde, at Mølleren tabte over hele Linjen ved Landstinget, men ved Højesteret fik han fuld Oprensning. Dommene afsagdes den 6. Juli 1695. Kommissionsforretningen stadfæstedes. Bønderne, 10 Mand fra Stenløse, 6 fra Viksø, idømtes en Bøde paa 60 Lod Sølv (30 Rigsdaler) samt 30 Rigsdaler i Erstatning og 6 Rigsdaler i Sagsomkostninger. Tyge Boisen frifandtes i de to Sager, hvorunder der var rejst Beskyldninger imod ham, og Højesteret idømte Amtsforvalter Rohdes Fuldmægtig Carl Holt, der havde ført Sagerne, en Bøde for unødigt Trætte af 35 Rgd. i hver Sag og paalagde lige-

ledes Rohde en Bøde af 35 Rgd. i den sidste Sag (om Vidnet). Højesteret lagde tydeligt sin Misfornøjelse for Dagen med, at Rohde havde ladet det komme til disse Søgmaal. Til det sidste havde Retsforhandlingerne været meget bevægede. Rohde (Bønderne) var ved Højesteret repræsenteret af den mest søgte af alle Højesteretsprokuratorer Brostrup Albertin og Tyge Boisen af den ældre ansete Reinholt Wordeman.

Ved den Vidneførsel, som fandt Sted under Sagerne, blev det oplyst, hvorledes Forholdene ved Møllen egentlig var.

Møllværket og Aaen.

Allerede under Processen 1682 beklagede Bønderne sig over, at Mølleren havde nedtaget Goldslusen i Vandstuen og i Stedet lidt længere fremme i Aaløbet lagt et Stykke Egetræ, »som kan have været en gammel Mølleaksel«, tværs over Løbet, idet han havde slaaet Brædder paa den, men dog ogsaa forsynet den med et Stigbord, $\frac{1}{2}$ Alen højt. De anslog, at han dermed kunde opstemme Vandet $2\frac{1}{2}$ Kvarter. De hævdede, at han tillige havde fyldt Grus i Aaløbet foran denne nye Sluse, saa Vandet vanskeligt kunde løbe. Han havde yderligere indrettet 2 Kværne mere end før, idet der altid kun havde været 2 Kværne, medens der nu var 3 og en Stampemølle. Vidner, der kunde huske 40 Aar og mere, forklarede i Retten, at de ikke mindedes saa store Oversvømmelser som i 1682, at der paa Engene stod $\frac{1}{2}$ —1 Alen klart Vand, og at Vandet stod i en Plovs Længde op paa Agerenderne. Imidlertid maa Søbøtker have faaet Bønderne stillet tilfreds. Sagen 1682 endte uden nogen Afgørelse, — medens Tyge Boisen ikke i 1690 formaaede at ordne Sagen lige saa let, hvad Amtmand Skeels Udtalelser 1692 formentlig hentyder til. Aaret 1682 var iøvrigt et daarligt Høstaar, formentlig paa Grund af Tørke, saa Oversvømmelserne er maaske faldet hurtigt.

I Vidneførslerne 1693 var der igen Tale om denne Mølleaksel. Vidnerne forklarede, at der i Møllens Vandstue var 4

Stigbord og paa Goldslusens Plads en Aalekiste. Foran Vandstuen var 4 Kværne (Møllehjul), den forreste, den mellemste og den bageste foruden Stampemøllen. Under den bageste Kværn var en Aalekiste. Til hver Kværn har ført en Trærende. Et Vidne oplyste, at Vandstuen var fornyet for godt 4 Aar siden (1688), og man klagede igen over, at Omløbsrenden, der var smallere end Aaens Hovedarm og løb langs Svedstrup Mark, nærmest Frodebjerg, var tilstoppet. Men for ligesom at forklare, hvorfor Bønderne den 4. Maj havde ødelagt Mølledæmningen, hævdede et Par af Vidnerne, at Bønderne altid efter Valborgsdag (1. Maj) var gaaet ned til Møllen og optaget Goldslusen, som stod mellem Møllen og Kong Frodes Bakke, saa at Vandet derved kunde have sit Løb. Man skulde tro, at Bønderne maatte have været tilfreds dermed, hvis denne Vidneforklaring da var rigtig. Men det var den næppe. Et Vidne mente, at den fatale nye Goldsluse var opstillet af Møller Rasmus Hansen (1662—66), medens et andet hævdede, at det var Møller Jens Jensen, der havde anlagt den før Rasmus Hansens Tid. Efter dette skulde det altsaa være en gammel Historie.

Bønderne havde sikkert Ret i, at Forholdene, som de var, øgede Muligheden for Oversvømmelse fremfor, om Møllen kun havde 2 Kværne, men Forholdene blev som nævnt godkendt af de to Kommissioner 1690 og 1693, og der var sat et Mærke i Vandstuens Hjørnestolpe ud mod Hestemøllen, saaledes at Vandet her maatte staa 5 Kvarter højt, skønt den tidligere Møller Jens Jensen forklarede for Kommissionen, at man kunde male vel med 4 Kvarter Vand, »men har jeg 5 Kvarter, maler jeg driven- des«.

Man tager sikkert ikke fejl, naar man gætter, at det var Vandstuens Fornyelse 4 Aar forinden, som indgav Bønderne den Tanke, at de nu kunde komme Møllen til Livs ved at paastaa, at Mølleren ved det nye Anlæg havde ændret Forholdene til Bøndernes Skade. Det forsøgte de hver Gang, Vandstuen fornyedes eller forandredes.

Værebros Aa har ikke dengang (saa lidt som nu) været stærkt vandførende. Den udspringer paa Vandskellet i Herlev Sogn ved København. Fra Fedtmosen her løber denne Aa mod Vest, medens Kagsaaen, en Biflod til Harrestrup Aa, der gennem Tiderne har spillet saa stor en Rolle for Byen Københavns Vandforsyning, udspringer tæt derved og tager Retning mod Øst. Værebros Aa er dog ikke af nogen Betydenhed, før den har passeret Søndersø, men efter Søndersø drev den i ældre Tid først Jonstrup Mølle lidt Vest for, hvor nu Seminariet ligger, og passerede dernæst Knardrup, hvor der ligeledes laa en Vandmølle. Begge disse Møller var dog temmelig smaa. Jonstrup Mølle kunde, da Matrikullen 1688 blev optaget ved Midsommertid, kun male 2 Timer om Dagen. Vandets Dybde i Vandstuen var kun $2\frac{1}{2}$ Kvarter, og Hjulets Højde var $2\frac{1}{2}$ Alen fra Akslen. Knardrup Mølle var lidt bedre. Den havde to Kværne, Hjulets Højde fra Akslen var $3\frac{1}{4}$ Alen, men Vanddybden i Renden til Møllehjulene var kun $\frac{1}{2}$ Alen. Værebros Mølle har haft den Fordel fremfor de to andre, at den havde det store Areal mellem Møllen og Viksø By som Mølledam. I Matrikullen 1688, der for denne Egn Vedkommende blev skrevet Juli 1682, hedder det, at Store Værebros Mølle havde 4 Vandhjul, hvoraf Mølleren bruger det ene til at stampes Vadmel med. Der var to Kværne, hver $7\frac{1}{2}$ Kvarter vid, som begge brugtes til Melkværne, samt en Kværn $5\frac{1}{2}$ Kvarter vid, til Gryn og Malt. Desforuden fandtes en Hestemølle, »naar de andre Kværne staar stille, da enhver behøvende maa skaffe selv Heste til Møllen«. Men Møllen kunde male baade Vinter og Sommer, siges det.

Aadalen har dengang ved Møllen, hvor Landevejen nu gaar over, sikkert været en Del bredere end i Dag. 1822 var Træbroen over Aaen her saa brøstfældig, at den maatte fornyes af Vejvæsenet, og dette byggede da den nye Bro af Sten, men opfyldte samtidig Vejen og vel ogsaa de tilgrænsende Arealer en Del, hvor meget kan ikke siges, men endnu den Dag i Dag kan man se, at Vejen maa være opfyldt, da Husene ligger betydeligt lavere end Vejbanen.

Det har været det ferske Vand her, der har kendetegnet Egnen. Guden Sø mellem Øvre Værebros Mølle og Viksø har givet Gundsømagle Navn. Guden betyder Vand som i Navnet Gudena. Søen ved Værebros hed ogsaa Vigsø og har givet Sognets Viksø Navn.

I en Beskrivelse over de kgl. Fiskevande 1700 bekræftes det, at hele dette Areal dengang var Sø, hvorimod det, der nu hedder Viksø Mose, allerede i Matrikulen (1682) var Mose. »Viksø Sø ved Viksø By — hedder det — grænser fra Viksø til Værebros Mølle, er en temmelig stor Sø, men næsten bevokset og kan om Vinteren udi den Ende, som grænser til Københavns Amt til Viksø Mark, overdrages med tre Drætter med Jagtvaadet.*) Det øvrige af Søen er noget begroet med allehaande Grøde, og der kan alene derfor paa de Steder ikkun fiskes med smaa Redskaber, giver af Naturen Gedder, Aborrer og Skaller«.

Om nogen kunstig Fiskeavl var der altsaa ikke Tale. Aaen, der kaldes Knardrup eller Snyde Aa, gav undertiden Krebs.

Nogle Gundsømagle Bønder havde 1700 fra gammel Tid Ret til at fiske i Vigsø fra Gundsømagle Land til Kirkeholmene i den østre Ende. Der blev 1698 ført Vidner herom ved Lejre Herred, og den gamle Møller Jens Jensen, der laa syg i sin Gaard i Udlejre, forklarede, at han, der havde boet i Møllen »som er til og fra i 40 Aar«, kunde bekræfte dette samt, at Viksø Bønder havde Ret til at fiske i den nordlige Del af Søen. Et Privilegium af 26. April 1666 giver Viksø Mænd Ret til at fiske »i Løje Sø og den fra Løje Sø udgaaende store brede Aa, hvor udi nogle Mænd i Gundsømagle paa Roskilde Amt skal have Bevilling til at fiske fra Søen og neder til Værebros Mølle, saa vidt Roskilde Gebet sig strækker«, lige med dem fra Gundsømagle mod at levere 5 Retter ($6\frac{3}{4}$ Kilo) fersk Fisk om Ugen i de Maaneder, der kan fiskes, Marts—August.«

*) 1686 opgives, at Jagtvaadet er 40 Favne langt (75,32 m). Søen har altsaa været dyb og klar i en Bredde af 3×75 m.

Ved Skrivelse af 14. September 1700 til Regimentskriver Johan Hacksen forbød Rentekammeret Rytterbønderne i Gundsømagle at fiske i Vigsø, og et nyt Brev af 5. Oktober 1700 gav de andre Bønder samme Forbud.

Fiskeriet i Vigsø var ogsaa i Middelalderen et eftertragtet Gode. Fisk kunde bringe en behagelig Afveksling i den megen Saltmad, som var daglig Kost overalt. Da Rasmus Pedersen paa Gundsøgaarden i Gundsømagle 1587 af Tyge Brahe havde faaet Ret til dette Fiskeri, skred Kongen ind herimod og hævdede, at der forelaa Tingsvidne fra den katolske Tid om, at Bispnen alene havde Ret til at fiske i Vigsø og — Bispens Ret er nu gaaet over til Kongen. 1607 fik nogle Bønder i Gundsømagle Ret til mod Betaling at fiske »i Mundingen af den Aa, der løber af Vigsø«, men det bestemtes udtrykkeligt, at de, hvis de fiskede i Søen, skulde have Fiskeriet i Aamundingen forbrudt.

Da Københavns Kommune 1947 foranstaltede Prøveboringer i den gamle Vigsø ved Værebros Aa til en ny Kildeplads til Brug for Vandforsyningen, kunde man konstatere, at Overfladen af det øverste Tørvelag her laa i Kote 3 (tre Meter over daglig Vande i Havet). Vandet i den Sø, der laa her, har staaet lidt op over Tørven. Herefter kan det ses af Højdekurverne paa Kortet, at Søen har været ca. 4 Kvadratkilometer stor (400 ha), der svarer til 4 Millioner Kubikmeter Vand, hvis Vandet har været gennemsnitligt 1 Meter dybt. Nedbørsomraadet for Værebros Aa er ca. 143 Kvadratkilometer, og da der antagelig er en gennemsnitlig aarlig Afstrømning paa 6—7 Liter Vand pr. Sekund pr. Kvadratkilometer, har den gennemsnitlige Afstrømningsmængde ved Øvrebros Mølle været 1 Kubikmeter Vand i Sekundet. Bunden af Aaen, hvor den løber under Landevejen ved Møllen, ligger nu i Kote 1,25, men skønt Møllens Bagvand har haft en vis Dybde, har Møllens disponible Vandhøjde næppe været væsentlig over 1 Meter. De 5 Kvarter i Vandstuen, der tales om i Vidneførslerne, er i Metermaal 0,79 m. Noget stort Fald har Vandet i Aaen ikke haft. Søndersø ligger i Kote 12,0, og der er fra Søndersø ca. 17

km for Aaen at gennemløbe, før den naar Værebros, hvor Kotten for Bunden som nævnt er 1,25 m.

Disse tre Møller ved Værebros Aa havde alle Underfaldshjul. Øvre Værebros Mølle har antagelig efter Vandmængde og Fald-



Fig. 1. Vigsø's Udstrækning ca. 1700.

højde at dømme og paa Grund af den store Møllesø haft en disponibel Hestekraft i Arbejdstiden paa mellem 8 og 16 Hestekræfter, d. v. s. en Vandkraft, der knebent kunde drive 2 Kværne. Det er derfor troligt, at Mølleren har stemmet Vandet betydeligt op, hvis han paa engang skulde drive de 4 Kværne, som Bønderne klagede over.

Vigsø Sø har som Egnen heromkring været underkastet i hvert Fald een Sænkning og en paafølgende Hævning. Bakkerne omkring Søen stammer fra den yngre Istid og er skabt i Bunden

under den store Indlandsis, som da dækkede Sjælland, men stadig gled fremad. Den nuværende Aadal (Mose) er dannet af en Flod under Isen, da denne begyndte at smelte. Efter Isens Smeltning har her været en Ferskvandssø, hvori der nederst har dannet sig et Tørvelag, der i Dag er ca. 0,5 m tykt. Derover ligger et lidt tykkere Lag af Cardiumdynd, Aflejringer, hvori der forekommer en Hjertemusling (Cardium), der er karakteristisk for Saltvandsaflejringer. Søen var altsaa, da Muslingen levede her, en Vig af Fjorden. Paa dette Dyndlag ligger det øverste Tørvelag, som er 0,25 m i Mægtighed, og som stammer fra en Ferskvandssø. Omkring Aar 1700 har denne formentlig kun været gennemsnitligt ca. 1 m dyb. Boringerne for Vandforsyningen gik ned til Kalklaget, der de fleste Steder ligger i en Dybde af 30 m. Vandværkerne skal netop bruge det Vand, der strømmer hen over Kalkens Overflade.

Det er nu godtgjort ved Landbohøjskolens Forsøg siden 1840 i Gammelmose i Gentofte Sogn, at Tørvelagenes Dannelse er Spørgsmaal om Aartusinder, ikke om Aarhundreder. Jorden i Vigsø bestaar under det nederste Tørvelag af Grus med Sten eller Grus med lerblandet Sand, altsaa en typisk Isbund (Moræne).

Man vilde gerne vide lidt om Møllegaardens Bygninger, der naturligvis gennem de mange Aarhundreder har vekslet og afløst hinanden den ene efter den anden, men dog til enhver Tid udgjorde Rammen omkring de Beboere, hvis Skæbne udspillede her. Mange Mennesker langvejs fra, Pilgrimme og Købmænd fra hele Skandinavien, drog herigennem og bedede en kort Stund. Det er dog ikke meget, der er oplyst om disse Huse, i hvilke de Begivenheder, vi her skildrer, er foregaaet, og som ogsaa Sommer og Vinter var Vidne til Snak og Skæmt mellem Egnens Folk, der kom for at faa deres Korn malet. Da Mølleren 1736 søgte om kgl. Krobevilling, oplyste han, at »Møllen ligger paa den alfare Vej midt imellem Roskilde og Frederiksborg, hvor de Rejsende baade Dag og Nat skal passere over min Bro og gennem Gaarden og Porten«, idet han tilføjede, at han selv maa

bære Bekostningerne ved Reparationerne. Kroen i Værebros Mølle omtales i Amtsregnskabet allerede 1665, altsaa mens den gamle Værebro, der som nævnt laa lidt derfra, endnu brugtes af de Vejfarende.

Efter Møllerens Død 1736 noterede Skifteretten, at Møllen bestod af: Stuehus, Møllehus og Brugshus 11 Fag, Lade, Lo og Vognskur 8 Fag, Porthus og Tørvehus med Stald 18 Fag, en Længe med Udhus 14 Fag, Hestemøllehuset med en Stue udi 3 Fag. Ialt var Gaarden altsaa 61 Fag. Disse Bygninger vurderedes 1736 til ialt 2000 Sletdaler, saaledes et ganske betydeligt Beløb.

Møllen havde intet Jordtilliggende udover en Have. Møllerne fæstede derfor ofte en Gaard i Svedstrup eller Ølstykke for at faa Adgang til Naturalier og Kreaturfoder.

Paa Udskiftningskortet over Svedstrup By 1781 er ogsaa Værebros Mølle Huse afsat. En Gengivelse findes nedenfor.

Møllen bliver Græsmølle.

Det har været med bange Anelser, Tyge Boisen efter den haarde Vinter 1708—09 saa, at Isen havde skubbet den ene af de Sten, hvori Flodemaalet var indhugget, til at »hælde af sit Sted«. Den anden var ogsaa rokket. Bønderne begyndte snart at tale om, at han selv havde forrykket dem, og Tyge Boisen androg derfor 1712 om en ny Kommission for at opnaa Kendelse for, hvad der var Ret. Bønderne havde desuden hørt op med at rense Aaen. Det vilde han ogsaa gerne have i Gænge igen. Regeringen opfyldte hans Ønske, og den 23. December 1712 satte en ny Kommission ved Kendelse den gamle Ordning i Kraft igen.

Men den 15. Juni Aaret efter samledes Bønderne fra Stenløse, Viksø og Gundsømagle og sønderbrød Slusen og Dæmningen. Den 26. Juni fik de Hove og Smørumovre med sig og kom paany, formentlig for at alle skulde have Del i Hærværket, saaledes at Myndighederne maatte straffe mange eller ingen. Da Tyge Boisen reparerede Slusen, ødelagde de den igen den 4. Juli, og han

maatte da atter anlægge Sag samtidig med, at han den 7. Juli indgav Andragende om, at Sagen maatte blive behandlet af en ny Kommission. Da Bønderne kort efter ligeledes ansøgte om, at Kommissærer maatte efterse Forholdene, fik den nye Kommission en Sammensætning af 4 Mand for hver af Parterne.

Nogen Brøde vilde de syv Byer ikke indrømme. De hævdede, at efter Ødelæggelsen af Vandmærket havde Tyge Boisen 1712 sat et andet op, som gav 3 Fingerbredder højere Vandstand end det gamle Vandmærke, »hvilket paa sine Steder kunde opsætte Vandet over en Alen højt paa vore Enge, saa vi derover var forarsaget ligesom nødværge os for Vandet, at vi maatte af samtlige Byer hengaa til et Sted, som Tyge Boisen havde ladet bygge en Goldsluse med 4 Stigbord for, hvor aldrig tilforn var Goldsluse, men kaldtes den omløbende Bæk, hvor vi med nogle Stænger og Træer optrak Tømmeret og Brædderne, saa Vandet os ej ganske skulde ruinere. I samme Sted laa tilforn en gammel Mølleaksel, som Vandet gik over, ligesom det kom, hvorfor Tyge Boisen os nu søger til Tinge. 136 Bønder bliver ganske ruineret for een Mands Velfærd«.

Kommissærerne gav imidlertid alle Tyge Boisen Medhold. Han androg da 3/8 1714 om, at de ogsaa maatte faa Myndighed til at dømme i Sagen, »da Bønderne nu gør mod mig, hvad de lyster, saa jeg ej er sikker paa mit Liv«, og Kommissionen, der fik den ansøgte Bemyndigelse, dømte da den 27. Juni 1715 Bønderne til at betale 60 Lod Sølv i Bøde og 250 Rgd. i Erstatning. Bønderne paaankede imidlertid Dommen til Højesteret og fik fri Proces, idet Højesteretsprokurator Bertel Biørnsen, der tillige med Brostrup Albertin var den mest søgte af Prokuratorerne paa den Tid, beskikkedes til deres Sagfører.

Ejendommeligt nok søgte Gaardmændene i Stenløse og Viksø under Sagen Hjælp hos den nylig (21/12 1716) nedsatte Kommission angaaende Salg af Rytter- og Relutionsgodset i Sjælland, som de intet havde med at gøre, men hvis Formand var den kendte General *Mathias Numsen*. De har aabenbart kendt ham,

og han skrev da ogsaa den 16/3 1717 et langt og varmt Indlæg til Fordel for dem. »Over denne Mølle, udtalte han, har i mangfoldige Aar vaaren given lige Klagemaal, og ved jeg, Numsen, fast for 40 Aar siden som Kornet mig endnu at erindre, medens bemeldte tvende Byer var Ryttergoods, at hans Eksellence Hr. Geheimeraad og Stiftamtmand Krabbe med flere var formedelst samme Klage ved bemeldte Værebros Mølle, som den Tid Mester Andreas Søbøtke ejede, for at kende herudi Det kan ogsaa fornemmes, at i Højlovlig Kong Christian den Fjerdes Tid samme Mølle formedelst sligt Klagemaal har været afbrudt.« Numsen foreslaar derfor Møllen nedlagt og erstattet med en Vejrmølle og nævner til Fordel for Bønderne, hvis de bliver dømt, § 29 i Rytterforordningen 1695, hvorefter ingen kan gøre Udlæg hos en Rytterbonde, før Kongens og Regimentets Fordringer er dækket (og der intet er tilbage!), og ved kgl. Reskript til Højesteret af 2/4 1717 henledte Kancelliet Rettens Opmærksomhed derpaa samtidig med, at Biørnsen beskikkedes til Bøndernes Sagfører — skønt af de anklagede Bønder kun nogle faa i Gundsømagle endnu var Rytterbønder, hvad Numsen havde glemt. Hans Brev anfører til Fordel for Bønderne ogsaa disses eget Argument, som de altid brugte, at de er fattige imod den rige Møllær, der har Penge nok til at paaføre dem dyre Processer. Dette friske Aktstykke, der højliggen taler til den gamle Rytterofficers Ære, kunde han dog ikke faa sine to Kolleger i Kommissionen med til, men naturligvis sendte han det saa for egen Regning. En lille Erindringsforskydning gør den 71-aarige Mand sig skyldig i. Han var Kornet 1670—75 og boede da i Jørlunde, men Krabbe blev først Stiftamtmand 1682, og det maa være Kommissionen af 1690, Numsen tænker paa. Han var da Oberst for det 2det sjællandske nationale Rytterregiment, der bl. a. havde Gods i Gundsømagle.

Men skønt Højesterets Votering i Sagen blev udsat af Hensyn til Numsens Indgriben, maatte Dommen dog tilsidst afsiges. Den 9. Juni 1717 stadfæstede Højesteret Kommissionens Ken-

delse og paalagde Bønderne at betale 50 Rgd. i Sagsomkostninger.

Saa alvorlig var Sagen for Bønderne, at Regeringen ikke mente at kunne lade det blive ved det skete, og den 31. Juli gav Kancelliet netop den af Numsen omtalte Stiftamtmand over Sjællands Stift, Amtmand i Roskilde Otto Krabbe, Ordre til at søge Parterne forligt og fornemme, hvad Tyge Boisen vilde have for at lade Møllen afbryde og erstatte med en eller flere Vindmøller.

Det var en Mand, der i fremragende Grad var i Besiddelse af sund Sans, som nu blev blandet op i Sagen. Otto Krabbe var Herre til Egholm i Horns Herred, havde 1696 købt en Del Gods bl. a. i Gundsømagle af Borgmester Herman Schrøders Enke i Roskilde, Eva Motzfeld, men solgte det Aaret efter til Domkirken. Han var altsaa lokalkendt ved Værebro.

Den 12. August 1717 afgav han til Kancelliet en livlig og fornøjelig Beretning om sin Forhandling med Tyge Boisen, som han foreslog at nedlægge Vandmøllen og bygge en Vindmølle i Stedet. Boisen klagede over de Vanskeligheder og de mange Processer, han havde haft, og over sin personlige Modgang. Hans Kone var nu højaldrende og sengeliggende. De kunde ikke drive en Vindmølle, og han foreslog, at han fik en Fæstemølle i Stedet for sin nuværende, saaledes at han kunde faa Beskyttelse af en Husbond og ikke stod alene, som Selvejeren altid gør det, overfor Angreb udefra.

Senere optog Krabbe efter Kongens Tilskyndelse Forhandlingerne paany og udarbejdede et Forslag, hvorefter Værebro Mølle skulde være en Græsmølle, d. v. s. skulde staa stille mellem 1. Maj og Sankt Hansdag, og Bønderne til Gengæld betale Møllens Skat for April og Juli Kvartaler. Det viste sig nemlig, at Bønderne ikke ønskede Møllen nedlagt.

Den 18. Januar 1718 udsendte Krabbe en lang Skrivelse til Bønderne med dette Forslag, idet det til sidst hedder, at han sendte det for:

»at enhver med det allerførste kan indkomme til mig paa Egholm, saa snart muligt er, og imidlertid indgive deres skriftlige

Betænkende herpaa. Om de har noget videre derudi at erindre, saa kan de straks sende mig dette tillige med deres Erindringer (Indvendinger), da det straks skal vorde renskrevet paa stemplet Papir, hvorefter de samtlige her paa Egholm endeligt møder til at underskrive det renskrevne førstkommende Mandag den 24. Januar, og saafremt ej alle Vedkommende kan eller vil møde, da 2--3 Dannemænd*) af hver forskrevne Byer, som derudi er interesseret, som med tilstrækkelig Fuldmagt fra de andre kan underskrive og bekræfte dette med deres Hænder og Signete, saa mange som Signete haver, hvilket gives til Efterretning af

O. Krabbe.

Forliget blev derefter underskrevet af 2—3 Mand fra hver By — ingen havde Signet — og ved kgl. Resolution af 16. Juli 1718 godkendtes Forliget.

Sagen var dermed løst og i Betragtning af alt, hvad der var sket i de sidste 6 Aar, kan man sige, at Bønderne var blevet behandlet lempeligt. Som Tidsbillede fra Tiden mellem Vornedskabets Ophævelse 1702 og Stavnsbaandets Indførelse 1733 er denne Episode ganske oplysende.

Den 2. Januar 1719 nedsattes en Kommission, som fik til Opgave at indrette Rytterdistrikter i Københavns, Frederiksborg og Kronborg Amter, og den kom ogsaa ind paa Spørgsmaalet om Opførelse af Vindmøller, hvad den stærkt anbefalede. Den henvendte sig ligeledes til Tyge Boisen, som boede hos sin Hustrus Datter, Skovriderfruen paa Oruphus i Særløse Sogn, men den 28/1 1720 svarede Boisen, at han ikke kunde indlade sig herpaa, da han og hans Hustru var ældgamle. Han selv er blind, har solgt Møllen og lider endnu under Tabet paa de mange Processer, idet han kun har faaet Halvdelen af sine udlagte Penge tilbage.

*) I Omtale og Tiltale f. Eks. af Vurderingsmænd eller Synsmænd, udmeldt af Retten, brugtes i Almindelighed i det 17de og 18de Aarhundrede her i Landet Ordet Dannemænd, der betyder »Mænd, som Mænd skal være«, et lignende Udtryk altsaa som det engelske »Gentleman«. Senere er Ordet som bekendt erstattet af Udtrykket »Herrer«.

Da Kommissionens Formand, Kaptajn Carl Christian Bircheroed, imidlertid en Dag i Sommeren 1721 ledsagede Kongen paa en Køretur, under hvilken de kom forbi Værebros Mølle, sagde Kongen, at Kommissionen skulde tænke paa, hvorledes Mølleren »paa en eller anden Maade kunde blive fornøjet«. Kongen tilføjede, at han dog ikke vilde opgive noget af Indtægten (Skatten) af Møllen. Kommissionen holdt derfor den 16. Juni et Møde i Møllen, hvor ogsaa Tyge Boisen kom tilstede. Man konstaterede, at Viksø Bønder havde sat et Risgærde tværs over Aaen paa deres Mark og fangede Fiskene, ligesom de derved hindrede Vandets Løb. Ved Mødet naaedes et nyt Forlig, hvorefter Mølleren maatte opføre en Vejr-mølle paa Svedstrup Mark, og Bønderne skulde betale Skatten af 11 Tdr. 6 Skp. 1 Fjdk. af Møllens Hartkorn, Mølleren Skatten af 5 Tdr. Hartkorn (i Krigstid 4 Sletdaler i Fredstid 3 Sletdaler om Aaret). Mølleren opnaaede saaledes lidt bedre Vilkaar end efter det Forlig, Krabbe fik i Stand. Desuden betingede Mølleren sig, at han skulde have Privilegium paa at holde Kro med Ret til at brænde Brændevin og brygge Øl for en Afgift af 2 Rgd. om Aaret, medens Loven paabød, at han skulde købe Øl og Brændevin i den nærmeste Købstad (Slangerup). Tyge Boisen henstillede, at Kongen overtog Møllen mod at give Stensby Mølle ved Vordingborg i Bytte. Boisen havde dog allerede ved Skøde af 3. Januar 1720, læst 31. Januar, solgt Øvre Værebros Mølle.

Ved Skrivelse af 10. December 1721 godkendte Rentekammeret efter endnu en Del Forhandlinger det indgaaede Forlig.

Tyge Boisens Hustru er formentligt død i Orup. Den 22/6 1722 ægtede han i Hillerød Anna Pedersdatter Jordhøj († 1748), Enke efter Staldskriver Bernt Hansen († 1713) og Søster til Præsten Laur. Jordhøj i Udesundby. Den gamle Møller døde 1725 og begravedes i Hillerød den 1. Maj.

Den Mand, som havde købt Øvre Værebros Mølle, var en Bonde fra Ishøj paa Københavns Amt Peder Ingvorsen, der 11/2 1709 var blevet gift med Johanne, Datter af den ansete Bonde

Anders Nielsen paa Herredsfogedgaarden i Ledøje, der var en af de ikke faa trofaste Skaaninger, som udvandrede til Sjælland, da Freden i Lund 1679 for bestandigt berøvede Danmark Landet hinsides Sundet. Anders Nielsen og hans Hustru Kirsten Olufsdatter kom fra Vellinge Sogn ved Malmø. Lokalhistorikeren Lærer I. P. Jørgensen i Ledøje har udgivet en Stamtavle over deres Efterslægt, som endnu bor omkring denne By.

Da Peder Ingvorsen kom til Møllen, havde han 4 Børn, og som det var naturligt knyttede Møllerparret nye Familieforbindelser med Folk her paa Egnen. Den ældste Søn Anders kom 1732 til Borupgaard i Gørløse Sogn, den yngste Niels til Nedre Værebros Mølle. Den yngste Datter Maren blev 1743 gift med Sognefoged Anders Mortensen i Ledøje. Men allerede 1728 havde Møllerkonen faaet sin Broderdatter Else, hvis Fader var Gaardmand Peder Andersen i Aagerup, gift med Andreas Jensen, Egebjerggaarden i Ølstykke, en Sønneson af den gamle Møller Jens Jensen. Hun er saaledes Stammomoder til en Del af hans Efterslægt. Johanne Andersdatters egen ældste Datter Kirsten, der var den første af hendes Børn, som kom hjemmefra, blev 1730 gift med Christoffer Nielsen paa Langekærgaard i Ølstykke. Han og hans Familie, især Broderen Sognefoged Mads Nielsen paa den gamle Birkefogedgaard i Udlejre, Gjellestensaard, hørte til de førende Bønder her paa Egnen. »Fra Frederiksborg Amt« har 1920 bragt en nærmere Omtale af dem. Mads Nielsen er Stamfader til bl. a. Familien Sundbo, hvortil nærværende Forfatter hører. Disse Søskende stammede fra Meløse i L. Lyngby Sogn ved Arresø, hvor Faderen Niels Madsen fæstede Gaard 1650, men 1655, da hans Fader Mads Robbertsen var død i Pesten Aaret før, rykkede ind paa Faderens Gaard, der ved Udskiftningen fik Navnet Lindholmgaard (nu Lundholmgaard). Hans Datter Johanne, der senere kom til Slangerup, var hjemme hos Forældrene, til de 16/11 1680 paa Grund af de daarlige Tider maatte se sig sat fra Gaarden, der laa paa Meløse Gades Sydside i Midten af en Klynge paa 5 sammenbyggede Gaarde, hvoraf den nuværen-

de Kildemosegaard var den vestligste. Det er formodentligt denne Niels Madsen, som ved Matrikulens Optagelse Juli 1682 var Husmand i Borup, Gørløse Sogn, og døde der 1686. Hans Enke, hvis Navn ikke vides, nævnes sidste Gang 1689. Efter Børnenes og Børnebørnenes Navne kan det antages, at hun hed Kirsten Christoffersdatter. Datteren Johanne Nielsdatter døde i Slangstrup 1739 (begr. 30/12, 81 Aar).

Man kan med betydelig Sikkerhed skønne, hvem Moderen Kirsten Christoffersdatter var. Den Kirsten Nielsdatter, som 1697 i Ølstykke blev gift med Gaardmand Laurids Nielsen, Svanholm i Udlejre († 1718, 76 Aar gl.), fik den 23. April 1699 en Søn Niels døbt i Ølstykke Kirke. Mads og Christoffer Nielsen nævnes først i Kirkebogens Liste over Fadderne, som det sædvanligt var Tilfældet med de Faddere, der tilhørte Familien, saaledes at man kan antage, at de var Brødre til Barnemoderen. Man ved fra et Skifte 1725 efter deres Broder Lars Nielsen i Strøllille, at de ikke var Brødre til Lars Nielsen, Udlejre. Ved Barnedaaben 1699 var Gudmoderen — oftest en Slægtning, naar det ikke var Præstekonen — Karen Jørgensdatter, gift med Sognefoged Hans Nielsen paa Gaarden Ørnebjerg i Udlejre og Datter af Birkefoged Jørgen Pedersen paa Gjellestensaard. Kirsten Nielsdatter døde i Barselsseng, 38 Aar gammel, da hendes lille Søn blev født, og blev begravet 2 Dage efter Barnedaaben. Ogsaa det lille Barn døde — efter kun at have levet 10 Dage. Karen Jørgensdatter havde en Moster, der hed Kirsten Christoffersdatter. 1651 opholdt denne Moster sig i Skævinge, hvor dengang en Farbroder til Mads Nielsens Fader boede, og det kan efter det foreliggende formodes, at hun har været Moder til Mads Nielsen og hans Søkende. Er denne Sandsynlighedsberegning rigtig, forstaar man, hvorfor disse Søkende kom hertil og i et Tal af ikke mindre end 5 bosatte sig i Ølstykke Sogn, medens kun 2 Søkende slog sig ned andetsteds. De har haft Familie her.

Fra Birkefoged Jørgen Pedersen, hvis Kone Helvig og Kirsten Christoffersdatter var Børn af Præsten i Stenløse, Christoffer

Augustesen Erich († 1639), stammer en talrig Slægt paa denne Egn. Sønnen Peder Jørgensen var Skovrider paa Jægersborg († 1695). En Datter, Giørvel († 1745), blev gift med 3 Skovridere efter hinanden i Jørlunde. Den ovennævnte Karen Jørgensdatter var i sit første Ægteskab gift med en Casper Langebech, hvis Efterkommere, Langebech og Drewsen, vistnok endnu lever her i Nordsjælland.

Ogsaa Præstefruen i Ølstykke, Mette Christoffersdatter (1633—91), gift med Præsten Niels Sørensen Banner, der fra 1653 til sin Død 1685 var Præst her, hvor hans Fader havde betjent Embedet 1619—25, var Datter af Stenløsepræsten. Pastor Banners Datter, Maren, blev gift med den kendte Regnebogsforfatter Søren Mathiesen, Klokker ved Trinitatis Kirke i København. Af hans Døtre blev Mette Maria gift med Viceadmiral Ulrik Kaas, Anne med Overlandbygmester Johan Cornelius Krieger, Stamfader til Familien Krieger. Fra disse to Døtre nedstammer adskillige kendte adelige og borgerlige Familier, og fra Datteren, der blev gift med Admiral Kaas, nedstammer en Del af det fyrstelige Hus Slesvig-Holsten-Augustenburg, bl. a. den sidste tyske Kejserinde, Kejser Wilhelm den andens Gemalinde Augusta Viktoria, Prinsesse af Slesvig-Holsten-Augustenburg, alle Efterkommere ogsaa efter Pastor Erich i Stenløse.

Nu var Helvig og Kirsten Christoffersdatter kun Halvsøstre til Præstefruen i Ølstykke, hvis Moder var Maria Hansdatter Buch (1611—53), en Købmandsdatter fra Køge. Helvig og Kirstens Moder, Mette Hansdatter († 1630), efter hvem Præstefruen i Ølstykke var opkaldt, var Datter af Skovfoged Hans Lauridsen i Virum ved Kongens Lyngby († 1638), en anset Mand i sin Tid og Søn af Herredsfoged i Sokkelund Herred, Laurids Knudsen († 1594) paa Ibstrup, det senere Jægersborg.

Farfaderen til Mads Nielsen og hans Søskende, Mads Robertsen, Meløse, hvis Kone hed Johanne Hansdatter, fæstede en Gaard der 1632, fik 1640 en anden og var utvivlsomt Søn af Robert Jacobsen i Skævinge, hvor han efter kgl. Bevilling 18/7 1582

havde faaet en Gaard i Forlening (den nuværende Aagaard), fri for Ægt og Arbejde og s. A. ogsaa for Landgilde og anden Tyngge, dog fra 1593 kun for Halvdelen. Kongen forærede ham 24/5 1582 en Okse og 2 Tdr. Rostockerøl til hans Bryllup. Han havde fra 22/11 1572 til Paaske (15/4) 1582 været Fyrbøder hos Kong Frederik den Andens Dronning Sophie. Ved Skiftet efter Robert Jacobsen den 13/9 1625 var der en Enke Bodil og 7 Børn, hvoraf Jacob blev Gaardmand i Skævinge, Hans og Mads i Meløse, og Datteren Anna 1640 døde som Gaardmandskone i L. Lyngby.

Mads Nielsen, Udlejre, var 1699 Medlem af den Kommission, som det Aar fastsatte Landgilden i Amtets Jordebog og forseglede den afgivne Betænkning af 19/10 med et Segl, der indeholder samme Figurer (en fremadgaaende Vibe og en Rose) som det Signet, Præsten i L. Lyngby Søren Sørensen Weggerslev (1684—1701) benyttede, altsaa aabenbart et »Laan« fra Præsten. Mads Nielsens Søn, Frederik Madsen, antog som Korporal i det østjællandske Dragonregiment Familienavnet Roesberg efter Navnet paa en Høj paa Meløse Mark (nær Byskellet ved Vejen til Skævinge) — paa Generalstabskortet betegnet med 20 m — hvor Agrene 1682 hedder Roesskov Aas og Roesgaards Eng. Hjemstavnsfølelsen hos Familien, der var kommet til en fremmed Egn, synes at have været levende nok.

Mads Nielsens Kone, Maria Hansdatter, var Datter af Gaardmand Hans Hansen i Græse, der 1671—75 var Husmand i Oppesundby, hvor han 1672 havde Børnene: Henrik 14 Aar, Hans 8 Aar, Frederik 3 Aar og Maria 6 Aar. Han har formentlig været Broder til Gaardmand Hans Hansen i Oppesundby († 1681), hvis Søn Sognefoged Ole Hansen, Stamfader til Familien *Sundbye* i Hillerød, bar Tilnavnet *Torden*. Hans Hansen, Græse, var 1700 71 Aar gammel og levede ligesom sin Kone, hvis Navn ikke kendes, endnu 1705, men havde 1696 afstaaet Gaarden til Sønnen Henrik, der var Underfoged og opgav sin Gaard 1717. Den anden Søn Hans Hansen blev 1690 gift til Lystrup og fæstede

1711 Agergaard i Mørdrup. Han døde 1730 og hans Hustru Karen Pedersdatter 1727. Deres Datter Sidse († 1720) blev gift med Hans Jørgensen, som fik Gaarden.

Møller Peder Ingvorsen døde kort efter, at han havde købt Øvre Værebros Mølle (begr. Ølstykke 25/5 1725, 56 Aar), og hans Enke ægtede paa 6 Maanedersdagen derefter Søren Pedersen, vel sagtens hendes Møllersvend, der imidlertid begravedes i Ølstykke 30/5 1736, 50 Aar 7 Maaneder gammel. Enken viedes 1/3 1737 til Jens Sørensen, født i Gundsømagle 1708 som Søn af Rytterbonden Søren Haagensen. Jens Sørensens Søster Else var gift med Haagen Christensen, der 1719 ved Ryttergodsets Salg købte sin Gaard til Selvejendom. En anden Søster, Margrethe, havde ægtet Selvejerbonden Peder Andersen paa den gamle Hovgaard i Gundsømagle.

Vandmøllen nedlægges.

Det blev Jens Sørensen beskaaret at opleve den sidste Fase i Kampen mellem Vandmøllen og Bønderne. Vejrmøllen paa Svedstrup Mark, som var blevet tilstaaet Peder Ingvorsen 1721, opførtes først 1728. Bønderne i Ølstykke, Stenløse, Viksø og Søsund ansøgte to Gange om Tilladelse til at opføre den, da det var vanskeligt for dem at faa malet deres Korn om Sommeren, naar Værebros Mølle — efter Overenskomsten — stod stille. Ryttersessionen, der bestyrede Rytterdistriktet, fik da Mølleren til at bygge den. Ved Skifterettens Vurdering 1736 sattes den til en Værdi af 350 Sletdaler.

Da Møller Søren Pedersens Enke 1736 søgte om Krobevilling, oplyste hun, at Bønderne truede med at ødelægge Møllendæmningen, og efter Jens Sørensens Overtagelse af Møllen rejste de Anklage mod ham for, at hans Forgænger Søren Pedersen ved Fornyelse af Goldslusen for 6—7 Aar siden (1731) havde hævet den mere end Forliget af 1718 tillod. Jens Sørensen skrev da til Amtmanden og anmodede om, at Regimentskriver Dahl maatte

faa Ordre til at komme ham til Hjælp, »da Bønderne løber her daglig for at udskære Dæmningen«. Sørensen fik ikke sit Ønske opfyldt, men den 30. April 1737 udtog Prokurator Chr. Tausen i Roskilde Stævning mod ham til at paahøre Vidneførsel i Frederiksborg Birk. Jens Sørensen anmodede nu Amtet om at faa Gaardmand Hans Christian Schmidt paa Gaarden Hyldeland i Ølstykke beskikket som sin Sagfører, hvad Amtmanden indrømmede ham. Sagen gik derefter sin Gang i Hillerød med Optagelse af Vidneforklaringer og af Syn og Skøn, der udtalte, at Vandstanden for at være i Overensstemmelse med det gamle Forlig burde sænkes 1 Alen i Vandstuen, og at der vilde vindes 750 Læs Hø aarligt og Græsning til 248 Høveder, hvis Møllen helt nedlagdes. I Bistrup Birk og Lejre Herred førtes ligeledes Vidner om den nye Goldsluse, og for at faa uvildige Vidner afhørte man som under de tidligere Retssager kun Husmændene, da de ikke havde Part i Landsbyernes Jorder og Enge. Efter at Sagen saaledes var oplyst, lod Ridefoged Lorens Kleist paa Bistrup paa Københavns Magistrats Vegne, for saa vidt den havde Gaarde i Gundsømagle, og Regimentskriver Hans Jørgen Dahl paa Frederiksborg Rytterdistrikts Vegne hver især »beskikke«*) Jens Sørensen til at forandre Vandstuen i Møllen. Den nu paabegyndte Proces var saaledes i Modsætning til de tidligere Ejernes Søgemaal, medens det forhen var Fæstebønderne, der i hvert Fald formelt optraadte som Part. Jens Sørensen benægtede imidlertid, at Goldslusen var forhøjet i Forhold til den tidligere, hvorom der var Forlig, og det er ikke sikkert, at han ikke havde Ret. Forholdene synes at have været som i 1682. Men Søren Pedersen, der havde bygget den nye Goldsluse, var jo død. Jens Sørensen nægtede at gøre nogen Forandring, men tilbød i sin Kvide Regimentskriver Dahl at sælge Møllen for 4000 Rgd. Under de Forhandlinger, som derefter kom i Stand, gik han ned til 2500 Rgd., hvilket var altfor lidt. Da han 10 Aar senere solgte Møllen, fik han foruden 1200 Rgd., som han opnaaede som Veder-

*) ved Notarius publicus opfordre.

lag for Vandmøllens Nedlæggelse, en Købesum af 5300 Rgd. Men Regimentskriver Dahl vilde 1739 ikke give selv de 2500, og man enedes da om at stille Møllen til Auktion for at faa en Værdi frem. Auktionen blev ogsaa afholdt den 21. April 1738 i Have Mølle, men der mødte ingen Købere. Ingen vilde naturligt nok overtage Møllen, naar den bekæmpedes af Bønderne. Dahl udtog nu Stævning mod Mølleren, der ved Frederiksborg Birks Dom af 30. Oktober 1738 tilpligtedes at sænke Goldslusen paa egen Bekostning. Jens Sørensen har derefter betænkt sig lidt. Han hævdede iøvrigt hele Tiden under Processen, at han ikke havde noget mod, at Slusen og Renden sænkedes, men at Bønderne efter det gamle Forlig havde Pligt til at oprense Renden og Aaen til Goldslusen, og han skrev derfor under 26. Maj 1739 til Regimentskriveren, at han slog sig til Taals med Dommen, naar Bønderne vilde hjælpe ham med at udføre Arbejdet paa Rendens Sænkning, hvad Regimentskriveren gik ind paa, for saa vidt angik Rytterbønderne. Samtidig fik han de øvrige Lodsejere til at beordre deres Bønder til ligeledes at hjælpe, og saa langt synes alt at være gaaet godt.

Det kan have Interesse at se, under hvilken Form en Regimentskriver henvendte sig til sine Bønder om et Arbejde som dette. Skrivelsen lød saaledes:

Velagte Dannemænd!

Jo før Vandet af Værebros Møllensø kan blive udgravet, jo før cragtes, at I kan høste Frugten af jeres Enge. Thi ville I paa Mølleren's Anfordring, ligesom dette maatte forlanges, møde ved Møllen for at hjælpe med Vandets Udgravning, siden sligt saavel med vedkommende Lodsejere som Mølleren er aftalt at skal ske. Dette befordres fra Stenløse, Viksø, Sørup, Smørumovre og Gund-sømagle uden Ophold.

Frederiksborg, den 10. Juni Ao. 1739.

H. J. Dahl.

De Lodsejere, det drejede sig om, var foruden Rytterdistriktet Københavns Magistrat, Roskilde Jomfrukloster, Domkirken,

Edelgave, Vartov Hospital, Cathrineberg og 3 Selvejere i Gund-sømagle samt Anneksbonden i Viksø.

Men nu kom Begivenhederne i Skred. Den 4. Juli 1739 Kl. 10 Formiddag mødte 91 Bønder efter indbyrdes Aftale og øde-lagde Mølle-dæmningen, saa Møllen blev ubrugelig. De private Lodsejere undskyldte senere deres Bønder med, at det, da de efter Tilsigelse kom for at hjælpe Mølleren med paa begge Sider af Goldslusen at udgrave en Rende i Aaen over mod Svedstrup Mark, »kunde den formedelst Grundens høje Situation ikke gøres saa dyb, at Vandet kunde faa sit fulde Afløb«, og derfor havde de brudt hele Stemmeværket ned.

Men det var en alvorlig Historie for Bønderne. Amtmand Fr. Gram skyndte sig den 5. August gennem Præsterne at uddele paa begge Amter 200 Eksemplarer af Visen om Mordet paa Landsdommer Becher, som havde fundet Sted Aaret før*), og allerede den 13. Juli havde Amtmanden givet Regimentskriver Dahl Ordre til at rejse Sag mod Bønderne. Samtidig indgaves Beretning til Rentekammeret. Dahl bad sig fritaget paa Grund af Høsten, som han skulde overvaage. Amtsforvalter Hans Lyng blev derfor beskikket som Anklager i Stedet, og allerede den 13. December dømtes Bønderne ved Frederiksborg Birks Ret til at betale en for alle og alle for en deres Voldsbøder 60 Lod Sølv samt 10 Rgd. i Sagsomkostninger. Birkedommer Jens Michelsen havde gjort Dommen betydeligt mildere end efter Anklagerens Paastand, idet han dømte efter Danske Lov 5. Bog 11. Kapitel 8. Artikel, medens Lyng havde nedlagt Paastand efter 6—14—8, der giver dobbelt saa stor Straf, idet han havde lagt Vægt paa, at Vejen og Broen over Slusen ogsaa var ødelagt ved Bøndernes

*) Den kendte Bondeplager Godsejer Knud Ahasverus Becher, Landsdommer over Lolland-Falster, blev den 12. August 1738 overfaldet af Hovbønderne paa sin Gaard Bækkeskov ved Præstø og dræbt. 21 Bønder idømtes strenge Straffe. 11 af dem blev henrettet den 21. Juli 1739, og i Anledning heraf udkom der en moralsk Vise, som altsaa da har været ganske ny. Amtmanden siger, at »denne Vise er ham forekommet«, men han har altsaa raadet over et betydeligt Antal Eksemplarer. Kun en Del af Visen kendes nu.

Færd, skønt Regimentskriveren havde erklæret, at Vejen over den gamle Værebros, den saakaldte Frodebro, stadig med Sikkerhed kunde passeres af de Rejsende. Birkefogeden havde desuden idømt Bønderne een Voldsbøde i Fællesskab i Stedet for at give dem Bøde hver især.

Med sædvanlig landsfaderlig Mildhed beordrede Kongen imidlertid ved Resolution af 14. September 1739 efter Amtmand Grams Forslag de tre Amtmænd, i hvis Amt Bønderne hørte hjemme, Fr. Gram i Frederiksborg, Andreas Adolf v. d. Lühe i Roskilde og Niels Gersdorff i København, til at træde sammen i en Kommission og forlige Bønderne og Mølleren. Den 12. Oktober holdt de to Herrer Møde i Værebros Mølle, hvor Gram ikke kunde være tilstede. Der opnaaedes Forlig om en Ordning, hvorefter Møllen nedlagdes paa følgende Vilkaar:

1. Bønderne betaler Møller Jens Sørensen 1200 Rgd. med et halvt Aars Rente til 10/10 1740, hvoraf Bønderne i Viksø, Stenløse og Smørumovre skal betale 500 Rgd. 3 Mk. og Bønderne i Københavns og Roskilde Amter 649 Rgd. 3 Mk.

2. Der opføres en Vindmølle paa Gundsømagle Mark, og Tømmeret hertil leverer Kongen.

3. Der oprettes en Aalekiste i Bagvandet ved Møllen, som dog ikke maa hindre Vandets Løb.

4. Mølleren bliver fra 1/1 1741 fri for Skatterne af Mølleskyl- den 16 Tdr. 6 Skp. 1 Fjdk. Hartkorn. Bønderne i Viksø betaler $\frac{1}{3}$ af disse Skatter, Bønderne i Stenløse, Sørup, Hove og Smørumovre $\frac{1}{3}$ og Bønderne i Gundsømagle $\frac{1}{3}$.

5. Mølleren beholder Materialerne fra Møllen.

6. Mølleren fritages for at vedligeholde Vejen og Broen over Aaen, hvilket fremtidig paahviler Bønderne.

Gram tiltraadte senere Forliget, idet Post 4 tilføjedes efter hans Forslag, og det stadfæstedes derefter ved kgl. Resolution af 4. Marts 1740.

Den 3. April 1740 blev Stigbordene ved Øvre Værebro Mølle trukket for sidste Gang, og dermed var Møllen nedlagt som Vandmølle.

Tilbage stod Straffesagen mod Bønderne. Pengene til Mølleren betalte Statskassen.

Straffesagen paadømtes af Højesteret den 4. Marts 1741. Bønderne var ikke i Højesteret repræsenteret af nogen Sagfører, hvilket formentlig var Lodsejernes Fejl. Birkedommerens Dom skærpedes som af Amtsforvalter Lynges paastaaet for Underretten. Højesteret var meget alvorlig:

»De Indstævnte bør for deres voldsomme og formastelige Forhold bøde hver for sig deres Voldsbøder trede Gange 40 Lod Sølv og bør Øvrigheden nøje undersøge, hvo der til denne Sammenrottelse og voldsomme Gerning haver været Stiftere, og samme lade tiltale og paadømme til vedbørlig Straf og Undgældelse.

Udi Processens Omkostninger betaler de Indstævnte en for alle til Regimentskriver H. J. Dahl og Forvalter Lynges 8 Rgd. og til Kancelliraad og Kammeradvokat Munthe 50 Rd.

Saa bør og de Indstævnte paa lige Maade betale til Justitskassen 5 Rgd.«

Det var en knusende Dom. Bønderne var dømt efter den strenge Paragraf i Loven og skulde betale Bøde hver især. Snart indkom der Ansøgninger fra Bønderne og deres Herskaber om Benaadning, og den 3. Februar 1742 henstillede Kammeradvokat Bredo Munthe, der havde været Aktor i Sagen, til Rentekammeret, om Eksekutionen af de store Bøder kan bortfalde. Han skriver, at vel skal han efter Loven have en Del af dem, men han kan undvære dette, da han ved, at Bønderne er fattige. Han tilføjer, at han har ladet Eksekutionen af Dommen, hvortil han har faaet Ordre den 20. Maj 1741, vente saalænge, men ikke af Hensyn til Respekten for Højesteret kan vente længere.

Rentekammeret anmodede Ryttersessionen — Rytterdistriktets øverste Myndighed — om at fastsætte, hvor meget Rytter-

bønderne kunde taale at betale, og herfra foresloges et Beløb for hver enkelt, tilsammen 56 Rgd., hvorved faa af Bønderne kom til at betale mere end 2 Rgd. (Prisen paa et Par Faar). Kongen be-naadede ved Resolution af 20. August 1742 dem alle 91 i Over-ensstemmelse med dette Forslag. De, som ikke var Rytterbønder, paalagdes det at betale 2 Rgd. Kun 6 Bønder, der ikke kunde udrede selv dette Beløb, tilpligtedes at sidde 2 Dage og 2 Nætter i Taarnet paa Frederiksborg.

De Skatter, Møllen tidligere havde betalt, og Erstatningen til Mølleren for Vandmøllens Nedlæggelse skulde ligeledes fordeles af de tre Amtmænd, hvilket paalagdes dem ved kgl. Resolution 30/3 1742.

Bestræbelserne for at finde Hovedmanden til Hærværket paa Møllen løb ud i Sandet — sikkert til fælles Tilfredshed. Amtmand Gram døde under Sagen (den 5/3 1741), og efterfulgtes af sin Søn Carl Chr. Gram, der 5/8 1741 meddelte Rentekammeret, at der ikke har kunnet faas nærmere Underretning end, at den ene By har faaet Bud fra den anden om under Straf af Udpantning at møde ved Møllen til dette Arbejde. Den første By, hvorfra Bud er sendt, er Hove, der ogsaa var den første, der lagde Haand paa Gerningen og har begyndt Arbejdet. Amtmand Gram henviste til Amtmand Gersdorff, i hvis Amt Hove ligger, men Gersdorff erklærede kort, da Sagen kom til ham, at »Stifteren er ikke til at udfinde«.

Den Mand, der var Møller Jens Sørensens Sagfører under Sagen, Gaardmand Hans Christian Hansen Schmidt, Fæster af Gaarden Hyldeland i Ølstykke, havde været Ridefoged paa Svanholm Gods i Horns Herred ca. 1705—15, da han fæstede Gaard i Ølstykke. Han kunde skrive, omend han skrev meget uskønt. Hans Søn Hans (døbt i Nikolaj Kirke i København 21/6 1707) døde 1724. Hans Datter Christiana ægtede 1729 Gaardmand Frederik Madsen*) paa Birkefogedgaarden i Udlejre. Selv

*) Maa jeg rette en enkelt Fejl i Artiklen om Gjellestensaarden i »Fra Frederiksborg Amt« 1920: Frederik Madsens Søn Hans Christian Frederiksen

var Schmidt Fæster i Ølstykke til sin Død 1739 (begr. 5/3, 58 Aar).

Jens Sørensen syntes at have staaet sig økonomisk godt ved den skete Ordning. Han solgte Møllen ved Skøde af 22. Januar 1749 til Johs. Meller Kleist, en Søn af Magistratens Ridefoged paa Bistrup, der optraadte under Processen mod ham, og Købesummen var 5300 Rgd. Erstatningen for Møllens Forandring, 1200 Rgd. havde han allerede i Lommen. Der var paa det Tidspunkt en Hestemølle og 2 Vejrmøller samt Kroen.

Da det ved Rytterdistrikternes Indretning ved kgl. Resolution 13/6 1721 bestemtes, at der paa de tre nordsjællandske Rytterdistrikter kun maatte være 41 Kroer, blev Værebros en af dem, men medens de andre betalte 5—6 Rgd. i aarlig Afgift, ydede Kroen her kun 2 Rgd., hvilket godkendtes ved Antegnelserne til Jordebogsregnskabet 1724. Ved en kgl. Resolution af 20/10 1735 paalagdes det alle Kroer i Sjælland at søge kgl. Konfirmation paa deres Bevilling — vi var nu i Pietismens Tid — og Møller Søren Pedersen fik da ved kgl. Resolution 20/10 1735 Bevillingen konfirmeret med Ret til at brænde Brændevin og brygge Øl under Henviisning til, at Møllen var blevet en Græsmølle. Den 29/11 1736 fik Enken Bevillingen fornyet mod at betale 4 Rgd. extra til Rytterkassen foruden de 2 Rgd. til Amtet.

Efter at have solgt Møllen flyttede Jens Sørensen til Hillerød, hvor han snart efter døde (begr. 28/8 1749). Enken Johanne Andersdatter giftede sig 18/12 1754 igen med Tømrermester Peder Larsen Bruun, der var Enkemand efter sit Ægteskab med Dorte Flesborg (død 31/12 1751), som første Gang havde været gift med tidligere Forpagter Jochum Nielsen († 1729), Stamfader til Familien Nyholm. I Ægteskabet var en Søn Lars Pedersen Bruun, som blev Student fra Frederiksborg Skole 1755. Johanne Andersdatter døde faa Maaneder efter Brylluppet og efterlod sig en ret betydelig Formue, hvoraf hun, der ikke efterlod sig Livs- var i andet Ægteskab gift med en Datter af Husmand Jens Jensen (død 1781, Skifte), der var født i Ølstykke og gift der. Hans Børn var ogsaa født der.

arvinger, testamenterede 1300 Rgd. til sin Slægt, medens Lars Bruun fik 500 Rgd., og hans Fader arvede Resten. Møller Jens Sørensens Familie havde ved Testamente efter hans Død arvet 1500 Rgd. Johanne Andersdatter blev begravet 21/2 1755.

Værebros Mølle var nu i Handelen en halv Snes Aar. Kleist solgte den 1752 til Andreas Nielsen Jernberg for 6075 Rgd., denne afhændede Møllen 1757 til Joen Madsen (6225 Rgd.), som 1759 overdrog den til Hans Stümer for 5260 Rgd., og efter ham købtes den 11/6 1760 af Carl Friedrich, som sad der i 40 Aar. Købesummen var 4800 Rgd.

Dermed var Møllen kommet i Hænderne paa en kendt Møllerfamilie. Carl Friedrichs Moder Kirsten Rasmusdatter indskød 3400 Rgd., som hun havde faaet for Jonstrup Mølle, der samme Aar var afhændet til en københavnsk Industridrivende, Klædefabrikør Fr. Hoffmann. Kirsten Rasmusdatter lod ved Købet af Værebros Mølle tinglyse et Gælds-brev fra Sønnen, hvorefter de 3400 Rgd. skulde deles ligeligt mellem hendes 5 Børn, hvoraf det ene altsaa var Carl Friedrich, medens Søsteren Regina Magdalene (f. 1737) var gift med Poul Hansen, Møller i Strø Mølle, en Sønnesøn af Gaardmand Mads Nielsen paa Birkefogedgaarden i Udlejre. Poul Hansen var Kautionsist for Restkøbesummen. Den ældste Datter Christiana (f. 1732) havde 1756 ægtet Kromanden i Smørumovre, Mogens Henriksen, medens den næstældste, Marie (f. 1733) 1754 ægtede Møllersvend Albert Olsen, Søn af Sognefogeden Ole Jensen i L. Rørbæk. Som Enke viedes hun i Ølstykke 1766 til Møller Peder Larsen, Roskilde, senere Ejer af Ladegaardsmøllen ved Hillerød. Den yngste Datter, Rebekka (f. 1742) blev 1766 i Ølstykke viet til Peder Jensen paa Skære Mølle i Grønholt Sogn ved Fredensborg.

Disse Børns Fader, Hans Larsen, havde fæstet Jonstrup Mølle 1731, da Møllendammen blev omlagt. Han var forinden Ladefoged paa Edelgave Gaard i Smørum Sogn, hvor han 17/4 1731 blev trolovet med Kirsten Rasmusdatter (viet 23/9), der var Enke. Hun var Svigerinde til Godsejer Chr. Welding paa Edelgave, der var

gift med hendes Søster Karen (f. 1703, døbt 21/10). De var Døtre af Sognefoged Rasmus Olsen, Smørumovre († 1733) og Anne Sørensdatter († 1751), og mens Kirsten Rasmusdatter (f. 1705, døbt 6/12) var paa Edelgave, blev hun forlovet med Huslæreren, Student Peder Spliid, men denne døde inden Brylluppet (Student 1723 fra Aalborg, begr. 28. Juli 1728). Kirsten Rasmusdatter fødte derefter et Barn og fik 28/1 1729 kgl. Bevilling til, at hun maatte anses for Enke og hendes Barn for ægtefødt, samt til, at hun maatte fritages for at staa aabenbart Skrifte i Kirken, alt mod, at hun gav noget til det nærmeste Hospital efter Stiftsøvrighedens Skøn. Dette Barn har været Carl Friedrich, som Hans Larsen altsaa ikke var Fader til.

Hans Larsen var Frikarl, da han fæstede Jonstrup Mølle, d. v. s. ikke vorned. Han var formentlig Søn af Indsidder, tidl. Gaardmand i Smørumovre, Lars Tidemandsen og født 1698 (døbt 23/10). En Broder Tidemand Larsen døde 1733 i Ballerup. Efter Hans Larsens Død ægtede Kirsten Rasmusdatter 6/10 1751 Chr. Weischer fra Hillerød, men han døde allerede 1754.

Møller Carl Friedrich viedes 3/7 1767 i Roskilde Domkirke til Anne Kirstine Jensdatter Boserup, Enke efter Købmand Johan Fr. Lange († 1766) i Roskilde og Datter af Birkeskriver i Bistrup Birk Jens Jacobsen Boserup († 1779) og Kirstine Christensdatter († 1775). Anne Kristine var født 1735 (døbt 4/8) og medbragte 2 Børn til Værebros Mølle. Hun døde imidlertid allerede 1773 og begravedes i Ølstykke 8/5, hvorefter Carl Friedrich i Ølstykke Kirke den 14/7 1773 blev gift med hendes Søster Johanne (f. 1745, døbt 19/12), som overlevede ham, der døde den 28. Februar 1799.

Husstanden i Øvre Værebros Mølle var ganske stor. Ved Folketællingen 1787 holdtes der 3 Møllersvende, 3 Karle og 2 Piger, 1801: 2 Møllersvende, 1 Karl og 1 Pige. Carl Friedrichs to Stifdøtre Marie Kirstine og Bodil Marie Lange blev 1781 og 1792 gift henholdsvis med Skovrider David Bæck og Holtzførster Carsten Bagge, Nødebo. Hans Datter af første Ægteskab døde 1790, men af Døtrene af 2. Ægteskab ægtede Kirstine Skibs-

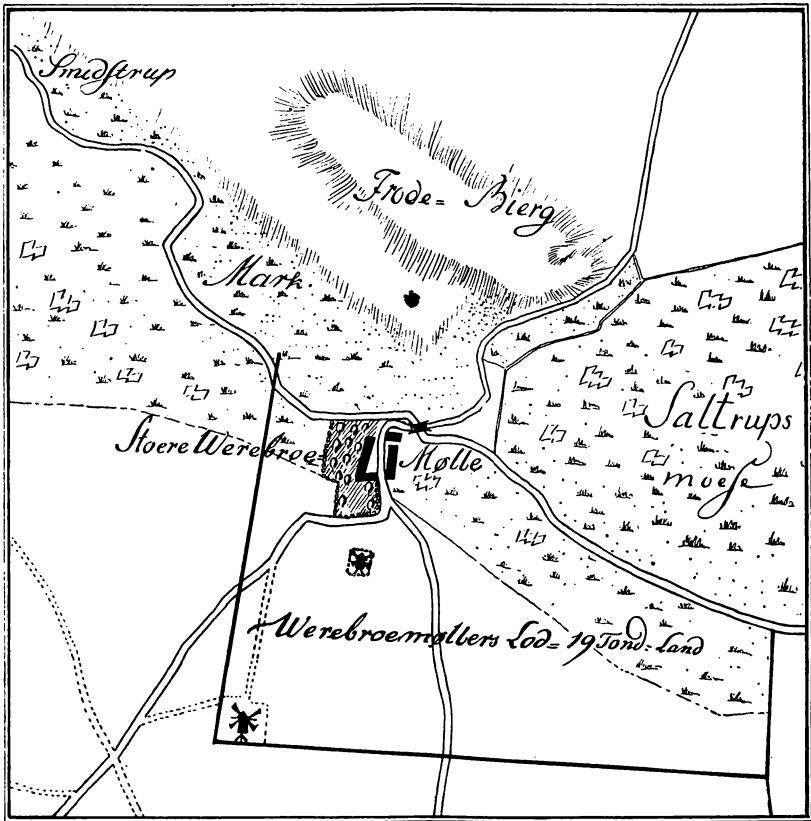


Fig. 2. Øvre Værebro Mølle 1781. Tegnet paa Grundlag af Udskiftningskort.

fører Herman Bohn Wolfsen af den kendte bornholmske Slægt (død København 1821) og Anne Kirstine Kaptajn Poul Larsen (død København 1828). Der var desuden 3 Sønner: Rasmus, f. 1778, Jens, f. 1781 og Jørgen, f. 1784, som alle var hjemme 1801. Børnene kaldte sig Møller.

Ved Skøde af 20/9 1804 solgte Skipper Wolfsen, København, paa Enkens Vegne Øvre Værebro Mølle til Kaptajn Jens Poulsen Smith for 18.600 Rgd. med Overtagelse fra 1. Oktober, men

Smith afhændede den straks til Muremester Herman Carl Jenrich i København, der 1808 overdrog Møllen til Købmand Peder Rugaard i Roskilde. Begge disse sidste Ejere var udprægede Ejendomshandlere. Rugaard gav 23.000 Rgd., men fik 16/1 1812 40.000 af Kromand Peder Børgesen fra Birkerød, og denne maatte saaledes 1813 ride Statsbankerotten af. Den daarlige økonomiske Udvikling prægede, som man ser, disse sidste Købesummer. Møllen bestod nu af 55 Fag Hus, en Stubvejrmølle og en hollandsk Vejrmølle. Der var Grubeværk.

Efter Børgesen fik hans Sønner Møllen, først Børge Børgesen, men da han døde 19/1 1839 Broderen Jørgen Børgesen, der hele Tiden havde boet her, og som 20/2 1840 ægtede Børge Børgesens Enke Sophie Mossin.

Den 23. Maj 1848 fik Møllen Bevilling til at drive Landhandel, og da Jørgen Børgesen 1873 solgte den ved Auktion for 26.666 Rgd., bestod den stadig af en Hestemølle, en hollandsk Mølle og en Stubmølle. Køberen, Ole Pedersen fra Daastrup i Ramsø Herred, afhændede den 1879 til Ungkarl Niels Christian Jørgensen fra Skenkelsø i Nabosognet, og der var da Maltgørieri, Kro og Dansesalsbygning foruden Rejsestald. Købesummen var 62.000 Kr. 1890 beskæftigede Møllen en ugift og en gift Møllersvend, 1 Staldkarl, 1 Mejerske og 1 Mejeripige, 1 Køkkenpige, 2 Tjenestekarle samt 1 Bager, ialt et Personale paa 9 Personer.

Der var efterhaanden sammenkøbt en Del Jorder til Møllen og anlagt en Avlsgaard Vest for Vejen. Hestemøllen og Møllen paa Svedstrup Mark forsvandt. Møllen Syd for Gaarden blev nedtaget 1911 og solgt ved Auktion 1920. 1916 blev Møllegrunden lagt tilbage fra Frederiksborg Amt til Roskilde Amt. »Foreningen af 1937 til forsømte Børns Frelse« har 1931 paa Møllebygningernes Plads Øst for Vejen opført Værebros Drengeskole.

Henvisninger.

S. 65: Scriptorum rerum Danicarum v. Langebek. S. 66: Thiele: Folkesagn, 2. Bd., S. 95, Grønholdt Markbog 1682, Ølstykke Herreds Tingbog 1650, 23. April, Københavns Lensregnsk. 1658, Indtægt. S. 67. Kancelliets Brevbøger

Lensregnskaberne, S. 70. Sjæll. Tegn. 15/11 1666 med Indlæg. Indfæstning: Forordn. 28/1 1682 om Jordegods § 5 og Rytterforordn. 1695. Fastsættelse af Landgilden: Amtsforvalterens Instruks 23/8 1690, Art. 4. Disse Taksationer opførte 1716. S. 72. 1504: Ældste Arkivregistraturer, Ølstykke Herreds Tingbog 1649, 3. og 24. April, do. 1675, 13. Juli og 1682, 23. Maj, Kommissionerne: Sjæll. Tegn. med Indlæg, S. 76 Københavns Birks Tingbog 1693, 12. Juni, Sømme Herr. Tingbog 1693, 25. Sept., Vejen over Værebros: Vejkontorets Journalsag 318/1827. S. 79. Sjæll. Tegnelser, Lejre Herreds Tingbog 1698, 31. Marts, Tilladelse 1666 for Viksø til Fiskeri: Rentekammeret Ekspeditionspr., Rentekammeret, kgl. Resolution. 10/7 1718. S. 89. I. P. Jørgensen: Slægterne paa Brydegaard og Øbakkegaard i Ledøje (1907). Sønnen P. Andersen var født i Vellinge, se Duebrødre Klosters Fæsteprot. 1702, P. Ingvorsen var Søn af Ingv. Hansen, Hvissinge: Københavns Birks Tingbog 1691, 9. November. Frederiksborgs Lens og Amts Jordebogsregnsk. og Regnsk. for ekstraord. Skatter 1645 og senere, Regnsk. for Hovedskatten 1660 (militære Regnsk.), Mads Nielsen var indvandret her til Egnen, som det ses af hans Vidneforklaring 1713 i Sagen om Jørlunde Bys Andel i Slagslunde Overdrev (Frederiksborg Amts Pakke. Landvæsenssager). S. 90. Kirsten Christoffersdatter: Ølstykke Herreds Tingbog 1646, 24. Marts, Frederiksborg Birk Tingbog 1651, 22. Maj, jfr. Herredagsdom 1651 i Sagen Mette, Eggert Eggertsens ctr. Biørn Svendsen. Mette var Stifmoder til Moderen til Jørgen Pedersens 2 Stifbørn.

S. 91. Mette Christoffersdatters: Ølstykke Herreds Tingbog 1655, 6. Februar. Klokker Søren Mathiesen: Dansk Biogr. Leks. S. 92. Præsten Søren Weggerslevs Segl: Mandtal i Amtsregnsk. for ekstraord. Skatter 1685. Mads Nielsens Segl er gengivet i min Bog om Slangerup, 1. Del S. 221, Seglet anvendt som Familiesegl for Familien *Sundbo*, se Bogen: Vaabenførende Slægter i Danmark, Bind 3 (1950), S. 93. Pakken Møllesager i Frederiksborg Amts Arkiv, S. 96. En Række af Præsternes Svar til Amtmand Gram er havnet i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml., Fol. 1667. Det, der kendes af Visen, er trykt i A. Petersen: Vallø og Omegn (1877), S. 140, S. 97. Rentekam. Ekspeditionspr. 14/9 1739, Rytterdistr. Renteskriverkont., kgl. Res. Nr. 24 25/5 1740 og Nr. 83 20/8 1742, Rentek. Ekspeditionsprot. 20/8 1742, jfr. Journalerne, S. 100. Johs. Meller Kleist: Pers. Tidsskr. 3 Rk. 6 Bd., gift Bodil Lange, Dt. af Johan Fr. Lange, Roskilde (Vielsesbrev 5/12 1748). Hun begravet i København 16/7 1751, 24 Aar (Ølstykke Kbg.). Bev. til Samfrændeskifte 30/7 1751, Skifte Frederiksborg Amt, Jens Sørensens Skifte Hillerød 1751, fælles Testamente i Sjæll. Registr. 5/9 1749, Nr. 42, Johanne Andersdatters og P. L. Bruuns fælles Testamente Sjæll. Reg. 31/1 1755, Nr. 61. Det er dateret 27/9 1754. Skifte Hillerød 1755. S. 102. Rasmus Olsen, Smørumovre: Vartov Skifteprotok., Bevilling for Kirsten Rasmusdatter: Sjæll. Reg. 28/1 1729 Nr. 24, jfr. Nr. 175 i Supplikprot. Gaardnavnene se: Frborg Amts Jordebog 1796.

EN NORDSJÆLLÆNDERS OPLEVELSER I 1848

NOGLE UDDRAG AF
SYGEHUSINSPEKTØR ØSTERGAARDS LIVSERINDRINGER

Ved JØRGEN PAULSEN

Ophavsmanden til de Erindringer, hvorfra nedenstaaende Uddrag er hentet, Sygehusinspektør L. M. S. Østergaard, blev født d. 18. Februar 1826 i København. Han var Søn af Urtekræmmer i Borgergade Hans Nicolaj Østergaard og Hustru, Mariane Margrethe, født Siegumfeldt. Kort efter Drengens Fødsel købte Faderen Gaarden Louisenlyst (nu Ørsholtgaard) ved Gurre i Tikøb Sogn, hvor Familien boede fra 1826 til 1836. Om denne lykkelige Periode af sit Barndomsliv fortæller Østergaard i sine Livserindringer mange interessante og muntre Træk, som dog maa forbigaaes i denne Sammenhæng. I November 1836 solgte Faderen Louisenlyst til Forpagter Jørgen Rasmussen fra Brattingsborg paa Samsø, og hen paa Foraaret 1837 flyttede Familien til Frederiksborg-Nyhuse, hvor den fra omkring 1840 boede paa Gæstgiverstedet Skovlyst ved Københavnsvej. Et Par Dage efter sin Konfirmation i Frederiksborg Slotskirke i Oktober 1840 blev Østergaard sat i Lære hos Købmand Andreas Larsen paa Axeltorvet i Helsingør, i hvilken Plads han forblev, indtil han havde udlært 1845. De næste to Aar var han derefter Kommis hos Købmand Jacob F. Bruhn i Hillerød.

Den unge Mand stod netop foran vigtige Beslutninger om sin Fremtid, da Treaarskrigen brød ud. Men uden Vaklen meldte han sig som frivillig og fik sit Ønske om at blive Sappeur i Ingeniørtropperne opfyldt. Han deltog i det meste af 1848-Felttoget og blev kort efter sin Hjemkomst i November Maaned udnævnt til Underofficer i Ingeniørkorpsets Linie. De følgende syv Maaneder havde han derefter Bolig i Kastellet og var her med til at uddanne det ene nyindkaldte Rekruthold efter det andet. Fra Juni til August 1849 var Østergaard atter i Felten og gjorde bl. a. Fredericiaslaget med. Efter Hjemkomsten dette Aar fik han Plads som Kommis hos Købmand Andreas Heegaard i Slangerup, men allerede i Januar 1850 indkaldtes han paany og deltog saa i Krigen indtil dens Afslutning. Han kom hjem i Februar 1851.

I nogle Aar derefter var Østergaard igen Kommiss hos Heegaard i Slangerup, men 1854 drog han til Slagelse, hvor han fik egen Forretning. Samtidig giftede han sig med en Barndomsveninde fra Nyhuse, Mathilde Jensine, f. Andersen. 1860 søgte og fik han Stillingen som Inspektør ved Amtssygehuset i Sorø; her udførte han sin egentlige Manddomsgerning, udmærket støttet af Hustruen, der gennem Aarene tog sin Del af Arbejdet som en dygtig Øko-



L. M. S. Østergaard som Soldat.
Efter Fotografi.

noma. Som Anerkendelse for trofast og godt Virke i denne Stilling fik Østergaard ved sit 25-Aars Jubilæum Kancelliraadstitel. Efter at have taget sin Afsked, flyttede han og Hustruen i 1894 til deres fælles Barndomsby Frederiksborg-Nyhuse, hvor de begge døde i Maj 1903.

Livserindringerne, hvorfra nedenstaaende Uddrag hidrører, er nedskrevet i Aarene 1894—96. De omhandler Tiden fra ca. 1830 indtil 1850, idet dog Aarene 1849 og 1850 kun er behandlet meget summarisk. Baade af Notitsernes Form og af en direkte Bemærkning ved Afslutningen af 1848-Skildringen fremgaar det, at det første Krigsaars Begivenheder er fortalt paa Grundlag af en samtidig med Begivenhederne ført Dagbog, der dog ikke længere forefindes.

Erindringerne er stillet til Raadighed for Frederiksborg Amts historiske Samfund af Inspektør Østergaards Datter, Fru Martha Willerup, Hillerød.

1848.

.... Nu kom det bevægede Aar 1848, der ved de truende Udsigter til en Broderkrig bragte hele det danske Folk til en inderlig Forstaaelse med hinanden, — al smaalig Kiv forstummede, den Splittelse, der var opstaaet i de forskjellige Samfundslag ved Oprettelsen af et samfundsopløsende Selskab, der kaldte sig Bondevennerne,¹⁾ sluttede sig i en stor Tanke om Konge og Fædreland

.... I Holsteen gjordes der store Anstrengelser for at kalde det holsteenske Folk til Oprør imod deres retmæssige Herre og Konge, og der sendtes endog en Deputation til Kjøbenhavn, bestaaende af Ohlshausen, Neergaard, Claussen, Gülich og Kegel.²⁾

.... Den slesvigholsteenske Deputation kom til Kjøbenhavn netop under den aller største Ophidselse og vilde uden al Tvivl været bleven lagt øde, dersom de ledende Mænd ikke havde lagt sig Kongens Ord paa Sinde, om at denne blev betroet til det danske Folks Ære, og disse opfordrede Borgere, Haandværkere og Studenter til at beskytte Deputationens Medlemmer med at danne en Garde om dem, saa at endog Ingen forsøgte paa at molestere dem, hvis Ophold i Kjøbenhavn dog maa have været højst pinligt for dem. Kjøbenhavns Borgere lagde en Fædrelands-kjærlighed og Værdighed for Dagen, der imponerede alle. Ophidselsen i Provindserne var ikke ringere, men der mangle[de] Kraft og Storhed til at holde Udskjeielserne nede eller inden for Sømmelighedens Grændser; saaledes mindes jeg, at den danske Ministerrepræsentant i Hamborg, Baron Løvenørn³⁾ kom til Hillerød med Dagvognen, hvis Ankomst i de Dage altid ventedes med Længsel, for fra første Haand at høre det aller nyeste Nyt. Da nu Ministerresident Løvenørn steg ned af Dagvognen, modtoges han af sin Søster, Amtmandinde Knuth, hvem han hilste paa Tydsk; da stod Cand. the. Gjæstgiver Joh. Petersen⁴⁾ blandt den store Mængde og traadte rask hen til Baronen og med høj Røst, saa alle kunde høre det, sagde ham lige op i Øjnene: »tal dansk din Hund, du æder det danske Brød«. Ministeren, der

blev imponeret over denne berettigede Optræden, sagde »ja, jeg skal nok tale dansk«. Tydske Haandværkssvende, Tørvelæggere og Teglværksarbejdere maatte hurtigst muligt forsvinde

. . . . *Den 25de Marts* afholdtes et Møde i Hillerød hos Gjæstgiver Brummersted.⁵⁾ I Mødet, der var meget talrigt besøgt, da Hother Hage⁶⁾ var til Stede og oplæste de Taler, der vare holdte i Casinomødet,⁷⁾ (og her) vedtoges en Adresse til Kongen i Tilslutning til Casinomødet og en Adresse til Kjøbenhavns Borgere for at takke disse for udvist Mod og Koldblodighed. Til at indbringe disse Adresser valgtes: Rektor Flemmer, Boghandler Krogh, Overlærer Ostermann, Gaardejer Jørgen Pedersen i Hjølunde og Kammerraad Madsen⁸⁾

. . . . *Den 30. Marts* ankom andet Jægercorps fra Helsingør paa Rejsen til Armeen. Helsingørs Borgere kjørte Mandskabet til Kilden,⁹⁾ hvor Corpset formerede sig og marscherede med vajende Fahner og klingende Spil til fædrelandske Melodier, som »Danmark dejligst Vang og Vænge«, der med største Entusiasme istemtes af den uhyre Folkemasse, der ledsagede Korpset til Raadhuspladsen,¹⁰⁾ hvor de bleve beværtede af dertil opfordrede Folk, hvor jeg ogsaa havde faaet Plads. Beværtningen bestod af Smørrebrød af alle Slags, Øl, Brændevin og Cigarer, som Borgerne frivilligt havde stillet til Korpsets Vederkvælgelse. Ankomsten fandt Sted Kl. 11 $\frac{3}{4}$. Efter endt Frokost Kl. 1 $\frac{1}{4}$ steg Mandskabet, fuld af frisk Mod og inderlig Fædrelandskjærlighed, til Vogns paa 300 Vogne, som Hillerød Byes Borgere og Omegnens Beboere havde stillet til Disposition for at befordre Korpset til Roskilde, hvorfra andre Vogne samme Dag vilde befordre dem til Ringsted. Det var et imponerende Skue at se denne Vognrække, der naaede fra Trolles Bro¹¹⁾ til Freerslev. Korpset medbragte 60 unge Mennesker fra Helsingør, der frivilligt havde stillet sig i de indrulleredes Rækker for at værne om Danmarks Ære og Selvstændighed

.... *Den 1ste April* blev Prindsen af Augustenborgs Portrait ophængt paa en Lygtepæl paa Hillerød Torv. Billedet var tegnet med en Strikke om Halsen. Underskriften lød »Hans Durchlau[ch]tighed, Højforræderen Prindsen af Augustenborg (Noer)¹²⁾

.... Her i Hillerød oprettedes ogsaa et Borgercorps, som paa et Møde den 3. *April* hos Gjæstgiver Brummersted paa Stadt Copenhagen¹³⁾ besluttede, at Korpset skulde bestaa af tvende Afdelinger, en for yngre og en for ældre Mænd. For at støtte Korpset i pecuniær Retning indsamledes Bidrag i Penge. Disse Bidrag, der vidne om Folkets Patriotisme, udgjorde den betydelige Sum af 4854 Kroner.

Den 6^{te} April mødte Borgercorpset paa Slottets Ridebane, hvor det vedtoges at begynde Exercitsen den følgende Dag.

Den 12^{te} April samledes hele Corpset for at danne de tvende Afdelinger, yngste Afdeling kom til at bestaa af 48 Medlemmer, der selv valgte sine Førere og vedtog at holde Øvelse Mandag, Onsdag og Fredag. Til Corpsslæge valgtes Dr. Levin¹⁴⁾ og til assisterende Læge Barbeer Riemann. Til Befalingsmand for Korpset valgtes Premierlieutenant Hjelte,¹⁵⁾ der boede paa Olinehøj.¹⁶⁾ Her skal jeg gjøre en lille Indskudsbemærkning. Lt. Hjelte stillede sig til Krigsministeriets Disposition, blev Commandeur for Artillerie-Parken paa Weilbye Mark ved Middelfart og kom hjem 1851 som Oberstlieutenant. Til Underbefalingsmænd ved den ældre Afdeling valgtes D'herr Seimann, Riemann og Hans Hansen, men afskediget Vagtmester ved Husarerne Sechlau var denne Afdelings egentlige Lærer. Til Underbefalingsmænd ved den yngre Afdeling valgtes D'herr Lindeschou, Jørgensen og L. M. S. Østergaard, men Afdelingens egentligere Lærere var dog Adjunct de Richelieu,¹⁷⁾ Faderen til den berømte Siameser, og min Ringhed

.... Den 6^{te} Maj ankom Kong Frederik den 7de fra Baron Løvenskjold¹⁸⁾ paa Kulhus til Hillerød, til Hest, ledsaget af fire Cavallerer og to Husarer. Han modtoges af en stor Masse Mennesker, der hilste ham med megen Jubel

.... Det var i denne Periode, de politiske Bølger gik højt. Kongen havde lovet at gjøre sit Folk deelagtig i Statens Styrelse ved at give Ret til at fastsætte Budgettet for Indtægter og Udgifter og, hvad der især kildrede Bondevennerne, Lov til at fastsætte Kongens Apenage, men give Kongen Tid at indfri disse Løfter kunde der ikke være Tale om. Nu gjaldt det jo om at komme til Fadet. Bondevennerne trængte sig frem alle Vegne og forsikrede, at deres Lære var den eneste saliggjørende. Hidindtil havde de dog indskrænket deres Agitation til Landet, men nu skulde Kjøbstæderne ogsaa erobres. Her i Hillerød havde Partiet vel neppe mere end en eneste Tilhænger eller i det mindste kun en eneste Mand, Guldsmed Jensen,¹⁹⁾ der troede at kunne fiske i disse oprørte Vande. Han foranstaltede Forberedelserne til Møde, der skulde afholdes paa Gjæstgivergaarden Skovlyst,²⁰⁾ og havde til dette Møde anmodet Overretsprocurator Balthaser Christensen²¹⁾ af Kjøbenhavn om at komme til Stede. Mødedagen oprandt, og mange Mennesker kom for at more sig. Da Timen slog, besteg de to Herrer Tribunen, der var arrangeret ved, at en Vogn var sat midt i Gaarden, og over dens Fadning var lagt en Port, hvorpaa de Herrer fremstillede sig. Guldsmed Jensen aabnede Mødet ved at præsentere sin Lidelsesfælle ved at sige: »det er Herr Balthaser Christensen«, — mere fik han ikke sagt, førend hele Forsamlingen istemte et vildt Raab ved at sige: »er det Balthaser Christensen, saa! aa! — er det Balthaser Christensen«; Folk holdt sig paa Maven og lo, og gjentog: »næ er det Balthaser Christensen.« Guldsmed Jensen sagde: »mine Herrer!« — atter afbrødes han af det samme Udraab, og atter forsøgte han at finde Ørelyd, men nej, Ingen vilde høre ham. Nu søgte Balthaser Christensen, der var en meget begavet Taler,

at faa Lov at tale, men nej, Folk raabte igjen: »er det Balthaser Christensen«, og saaledes gik det i lang Tid. Saa begyndte Publicum at raabe: »Kongen leve.« Nu slog Forsamlingen over i en anden Dur og begyndte at synge Fædrelandske Sange, ja, de sang saalænge, til baade Jensen og Christensen gik ad Hillerød til og overlod Kamppladsen til de syngende Borgere, hvis Sang Flygtningene kunne høre langt forbi Carlsberg.²²⁾ Balthaser Christensen har aldrig, efter den Tid, holdt Bondevenne-Møde i Hillerød, og Guldsmed Jensen forsøgte aldrig at blive Rigsdagsmand

. . . . Saaledes som fortalt . . . oprettedes her i Hillerød et Borgercorps i tvende Afdelinger, der afsluttede sin anstrængende og hæderfulde Virksomhed ved et Møde i Stutteriets Ridehus den 11" Maj 1848. Her holdtes Taler for Corpset, dets Chef og dets Ledere, men da jeg besteg Talerstolen og opfordrede Kammeraterne til, samlede, som Corps at marschere til Kjøbenhavn og stille os til Krigsministeriets Disposition, mødte denne Opfordring ingen Sympati, jeg gjorde opmærksom paa, at dette var vores Pligt imod Fædrelandet og imod de af Byens Borgere, der saa rigeligt havde støttet os med Penge til Sagens Realisation, og Corpsets Chef, Premierlieutenant Hjelte udtalte, at Krigsministeren havde Ret til at indkalde hele Korpset til Fædrelandets Forsvar, da enhver, der var i Besiddelse af Gevær, Sabel eller blot en Bayonet, stod under Krigsministerens Befaling. Nu viste det sig, at Folk nok havde Lyst til at lege Soldat, men tjene i Hæren som Soldat vilde Ingen. Jeg opfordrede da dem, der vilde følge mig, til Dagen efter at møde hos mig, da jeg nu under alle Omstændigheder vilde søge mig en Plads i Hæren. Alle var tavse, men Ingen følte dog Lyst til at følge mig. Naa! jeg høstede vel et »Hurra«, og dermed opløstes Korpset

. . . . *Den 12" Maj 1848* afgik jeg til Kjøbenhavn, ledsaget af mine Forældres bedste Ønsker og min Faders Stolthed, idet han udtalte, at han vilde være stolt af, om alle hans syv Sønner nu

vilde være Soldater. Efter Faders Raad, og hans Raad vare altid gode, henvendte jeg mig til Captajnlieutenant Liebmann²⁴⁾ . . . for at bede ham om Vejledning i denne Sag. Han blev meget glad ved min Henvendelse til ham, da han mente, at denne befriede mig for at blive indrulleret i en af de tvende »Kjøbenhavnske frivillige Batailloner«, hvis Skjæbne jo ikke blev glimrende, da disse bleve internerede paa Søforterne Tre Kroner og Prøvestenen, da man vistnok ikke vilde have dem ved Armeen, — og der garnisonerede de under hele den treaarige Krig og blev for Beboerne af Kjøbenhavn en stadig Skræk paa Grund af deres daarlige Opførsel. Da jeg for Kaptajn Liebmann udtalte Ønske om Ansættelse ved Ingenieurcorpset, mente han, der var en Ven af Corpsets Chef, General Schlegel,²⁵⁾ at kunne støtte min Begjæring ved sin Henvendelse til Generalen og tilsagde mig at komme til sig Kl. 5 Eftermiddag. Da jeg til bestemt Tid indfandt mig, modtog han mig meget venligt og meddelte mig det for mig heldige Resultat, at jeg var antaget og havde næste Dag at melde mig hos Ingenieurcompagniet[s] Chef, Kaptajn Ramlau²⁶⁾ i Citadellet Frederikshavn,²⁷⁾ der modtog mig meget venligt. Nu var jeg Soldat og havde naaet mit Ønskes Maal at blive Ingenieur. I min korte Rekruttid stiftede jeg Bekjendtskab med en halv Snes andre Ingenieurrekutter, deriblandt norsk Cadet W. C. Wedell-Jarlsberg,²⁸⁾ nu Bataillonschef for 40de Infanteribataillon i Aalborg, Tømrersvend F. C. Krøyer,²⁹⁾ nu Udskrivningschef i Aarhus, C. Lund,³⁰⁾ var i sin Tid Stationsforstander i Helsingør, blev Kaptajn og ved sin Afsked Justitsraad, Polytek-nisk Candidat Rosenstand-Goiske,³¹⁾ faldt ved Udfaldet fra Fredericia den 6^{te} Juli 1849 som Secondlieutenant i Infanteriet, og Sophus Bauditz,³²⁾ Kaptajn i Livgarden. Tiden gik meget behageligt, men Øvelserne vare dog strænge, men Tanken om, at man udfyldte sin Pligt, lettede Arbejdet. Et lille Eventyr skal dog drages i Minde. Det var Krøyers Tur at føre Kom[m]andoen over os, der havde været til Øvelse i Glaciet³³⁾ derfra og til Kastellet. I Grønningen mødte vi Kongen, til Hest, med hele

sin Stab, men Krøyer forstod ikke at lade os, der vare iførte sorte Lærredskitler, gjøre Honneur ved at commandere holdt, venstre om, Ret, men vedblev at marschere, men om Eftermiddagen kom der dog en Forespørgsel til Compagniet, om hvem der havde ført Kommandoen her, men dermed var nok ogsaa Sagen til Ende. Da vi den 24^{te} Maj i Glaciet fik at vide, at vi næste Morgen skulde afgaa til Armeen, gik jeg hjem gennem Nørreport for at sige Farvel til Herr og Fru Ibsen. — Han gav mig en Flaske Solbærrom med paa Rejsen. Hos Camillus Nyrop³⁴⁾ vilde jeg købe en Ridsefjeder og en Passer, men da Nyrop hørte, at jeg skulde i Felten, tog han begge Dele tilbage og gav mig bedre Ting i Foræring, disse Ting har jeg endnu i min Besiddelse til Minde om hans Velvillie imod mig. . . .

. . . . Efter at jeg i 12 Dage havde deltaget i de i Citadellet tilbageværende Troppers Øvelser i Glacierne ved Gravning af Sapper, Binding af Skandsekurve og Faskiner, Anlæg og Sprængning af Miner, hvoraf en sprængtes ved Elektricitet fra Kaptainens Kontor i Citadellet, medens Minen laa i Glaciet tæt ved Farimagsvejen, fik jeg af min Compagnichef, Kaptain Ramlau, Tilladelse til at afgaa med et Kommando under Premierlieutenant Hedemanns³⁵⁾ Ledelse til den aktive Armee, og d. 24^{te} Maj 1848 modtog jeg min Feltudrustning og blev indsat i en Section paa 8 Mand, bestaaende af Tømrersvend Lars Danielsen, Tømrersvend Christian Fog, Tømrermester i Vordingborg, Tømrersvend Niels Nielsen, do. i Korsør, senere Gaardejer ved Thaastrup, Tømrersvend Ludvig Jespersen, Snedkersvend J. Jørgensen, Snedkersvend Edvard Hansen, Murersvend Lars Peder Sønne, blev Banemester ved Roskilde, og Ego — en flot Section med Lars Andersen, Paarup, som Sectionsfører

. . . . Den 25^{te} Maj 1848 stillede vi i Castellet om Morgenen Kl. 4 for at afmarschere til Toldboden og derfra med Dampskibet Victoria afgaa til Nyborg. Vi sejlede ud af Havnen Kl. 5. Det var en særdeles behagelig Tour, da vi vare begunstigede af dei-

ligt Vejr og ingen synderlig Kuling, forinden vi havde naaet store Bælt, men her begyndte store Søer at slaa ind over Dækket, som gav Anledning til, at mere end $\frac{2}{3}$ af Mandskabet bleve søsyge og maatte yde Neptun deres første Tribut. Premierlieutenant Hedemann og jeg satte os ude ved Bugsprødet, hvor vi holdt os brillant. . . . Uden noget videre nævneværdigt ankom vi til Nyborg Kl. 11 Aften og maatte da losse en umaadelig Masse Værktøj af alle Slags, saasom Spader, Hakker, Skovle, Øxer, Save af alle Slags, Stemmejern, Brækjern, Høvle med al andet Snedkerværktøj med meget mere. Mandskabet blev anvist Kvarteer i Byens Fattighus, hvor de alt fik en Forsmag paa Feltlivets Natteteje, idet de maatte strække deres trætte Lemmer i Halmen, der endog var temmeligt knapt til Stede, medens jeg inviteredes hen til Toldbetjent Petersen, gift med Line Petersen, Søster til Gjæstgiver Johan Petersens og Professor Niels Simonsens Hustruer. . . . Her fik jeg en god Seng og søgte denne Kl. 2, men allerede Kl. 4 om Morgenen stilledes der til Afmarsch til Odense.

Den 26^{te} Maj. Afmarschen fra Nyborg til Odense fandt dog først Sted Kl. 6 $\frac{1}{2}$. Da vi var komne igjennem Ullerslev, mødte vi den første Opmærksomhed fra Beboernes Side, idet mange Folk her kom til Stede med store Kurve fulde af dejligt Smørrebrød, belagt med alle Slags gode Paalæg, og Drikkevarer i Form af Mælk og Øl og Brændevin og andet godt; det var meget opmuntrende for os at se den Venlighed, der vistes os. Efter at have indtaget en god og kjærlig given Frokost fortsattes Touren forbi Langeskov, vel 1 $\frac{1}{2}$ Miil fra Odense; her gjordes atter Holdt, og inden vi vidste det mindste deraf, strømede atter Beboerne os imøde med mere Mad og Drikke og med lige saa megen Venlighed, der rigtig gjorde os godt. Her mærkede jeg den Dumhed, jeg havde begaaet ved at anskaffe mig fine lette Støvler, samme Fejl havde Lieutenant Hedemann begaaet, vi havde begge slidt Huller paa vore Hæle, men lidt Hjortetalg,

jeg havde medtaget »för tilfallet«, kom os begge særdeles til Gode. Efter fire Miiles Marsch ankom vi til Odense Kl. 4 Efm. Hedemann og jeg fulgtes ad til Depotet og fik hver udleveret et Par Støvler af de almindelige Commisstøvler, der maa have henligget længe i Depotet, da disse ikke vare til at slide op, for efter at jeg havde brugt disse til daglig og budt dem mangan en anstrængende Tour i alle tre Krigsaar, vare de dog lige saa gode, som da jeg fik dem

. . . . *Den 27^{te} Maj* stod jeg op Kl. 3½, da jeg skulde stille paa Torvet Kl. 4½. Her modtog jeg for første Gang Feltlønning, 1 Rdlr. 5 M. 9 Sk. Kl. 6 bleve vi paa tolv Vogne kjørte til Faaborg, hvor vi ankom Kl. 11 og opholdt os til Kl. 4 Eftermiddag, saa jeg fik Lejlighed til at tale med Adolph Eiler³⁶⁾ og hos ham at skrive en lille Billet til Hjemmet; Kl. 4 bleve vi stuvede ned i Lasten paa en lille Jagt, hvor vi maatte staa paa store Kampesteen, der tjente som Ballast, indtil Kl. 7, medens 3 andre Jagter fyldtes med Soldater. Nu bleve alle fire Jagter af Dampskibet Gejser, der førte to Stk. 12 //s Kanoner og 2 Svingbasser, og hvorpaa Generalstaben befandt sig, bugserede til Mummark paa Als's østlige Side. Nu Kl. 11 Aften betraadte vi den saa længselsfuldt imødesete Ø. Her nød jeg første Gang rigtig Soldaterkost, Brød, Flæsk og Brændeviin. Vi marscherede videre til Tan[d]slet ¾ Miil og kom i Kvarteer hos Gaardmand Ravn sammen med Sønne og Nielsen. Her modtoges vi med al den Forekommenhed, der kunde vises os, thi skjøndt Kl. var to om Natten, lod han koge Mælk og Kommenskringler samt Spejlæg for os. Generalstaben opslog sit Kvarteer for den Nat i Mummark Færggaard.

Den 28^{te} Maj. Denne Dags Rædsler kan jeg næsten ikke nedskrive, da Tanken om Dagens Rædsler faar Haanden til at ryste; dog, hvad gruer jeg for nu, da Faren er overstaaet, og jeg har seet det stolte Syn, det Syn jeg saa længe har ønsket at se, nemlig (at se) Fjenden knust og ydmyget for vore Fødder, jeg har i Dag set mange Fjender bugge under for de danske djerve Soldaters

Mod og Dødsforagt. Af Dagens Strabadser er jeg nu træt og vil gaa i Seng, da Kl. er 2.

Om Morgen Kl. 4 afmarscherede vi fra Tan[d]slet til Sønderborg, hvor vi ankom Kl. 9 og blev anvist Kvarteer hos Kjøbmand Petersen, hvis store Gaard allerede forinden var overfyldt med Soldater, der i Gaar og i Nat vare strømmede ind til Sønderborg, saa der var ingen anden Plads for os end Indkjørselsporten, der dog hverken havde Port til Gaden eller til Gaarden. Kl. 11¼ stillede vi ved Raadhuset for, som det heed, at gjøre Fjenden vor første Opvarning. Mellem Sønderborg og Sundeved var der over Alssund lagt en Bro paa Jagter og lignende Smaafartøjer paa det Sted, hvor Alssund her ved Byen er smallest, nemlig 384 Alen. Kl. 12 blev det første Compagni Infanteri sendt over Broen for at danne Vedetkjæden. Med spændt Opmærksomhed iagttog jeg to Infanterister, som avancerede ganske langsomt fremad, da faldt det første Skud, og i samme Øjeblik styrtede den ene Infanterist død til Jorden, da var Kl. 1¼. O! hvor Hjertet bankede i Livet paa os af Længsel efter at komme vore betrængte Kammerater til Hjælp, men Længselen blev snart stillet, idet Overmarschen nu for Alvor begyndte. Først fremsendtes 2det Jægercorps og 10de Bataillon, der straks opløstes i Kjæde, saa kom Fodgarden, Dragoner, Espingoler, saa en umaadelig Masse Infanteri, derefter det Commando, hvortil jeg hørte, der bestod i en Afdeling paa to Sektioner, altsaa 16 Mand og en Underofficer under Premierlieutenant Hedemanns Kommando; efter os kom Batteriet Jessen,³⁷⁾ som vi skulde føre frem; hvilke Tropper, der kom efter os, veed jeg ikke, men jeg veed, det var mange. Paa Pontonbroen mødte vi en Jægerofficer, Kaptajn,³⁸⁾ der blev baaren paa en Ambulance; han tilraabte os med høj, livlig og kraftig Stemme: »Herren være med Jer. Jeg fik mit store Saar paa Ærens Mark.« Vi indtog Kampstilling paa en Bakke paa den anden Side af Dyppel, hvor Jessen udsendte det første Kardeschud Kl. 5. Paa Udmarschen fik vi en ordentlig Skræk i Blodet. Som nu Kaptajn Ernst³⁹⁾ bedst red ved Afdelingen, sæt-

ter han i fuld Carriere afsted mod en Bakke, som vi nu opdagede var beplantet med 6 Kanoner, og vor Tanke var, at dette Batteri skulde angribes, og vi troede ikke, at Kaptajnen havde set disse fjendtlige Kanoner, som han red lige imod, saa vi ansaa ham for Dødens visse Bytte; nu var han tæt ved Kanonerne, nu red han bag om dem, vi studsede og bævede for vores kjære Kaptajn, som vi holdt saa meget af, men nu kom han tilbage og red os atter imøde og fortalte, at det var seks runde Træstykker, Fjenden havde anlagt som Kanoner, og for at give disse det rette Udseende vare de maledes sorte. Der løb en Kanonkugle mellem Fødderne paa en Kaptajn, der stod tæt ved mig, han gav sig til at le og sagde, »nu tror jeg«, saa bandede han, »Tyskerne ere blevne tossede, nu skyder de ogsaa med Kanoner«. Robbersen af det beredne Jægercorps fik samtidig 4 Kugler, 1 i Brystet, 1 i Maven, 1 i venstre Øje og 1 i venstre Knæ. En tysk Befalingsmand laa paa en Hjulbør, som stod paa Dyppel Gade, han havde faaet et Skud i Brystet; man kunde se, at de havde forsøgt at føre ham med sig, men ere formodentlig blevne kjede af at transportere ham videre med sig. Han havde itureven Frakke, bare Fødder, Støvlerne var borte, kuns den ene Sølvepaulet, den anden var afrevet Frakken. Paa en Vogn, som kjørte til Sønderborg, laa en Tysker med nogle rædsomme Gebærder, som Smerter af tvang ham, han havde faaet et Skud i Munden. Bag hvert Gjærde laa døde Tyskere, som samme Aften bleve indbragte til Sønderborg, skjönt Fjenden, efter General Hansens⁴⁰⁾ Udsagn, førte 56 Læs døde og saarede Soldater med sig til Flensborg. Vi vare i det Hele rykkede saa langt frem, at vi vare naaede til $\frac{1}{2}$ Miil syd for Sandb[j]erg⁴¹⁾. Efter at have drevet den fjendtlige Armee dertil, forbleve vi her, medens han videre forfulgtes af Infanteri og et andet Batteri Artilleri. Under denne haarde Kamp, bestandig i forreste Linie, mistede Batteriet Jessen dog kun en Mand og to Heste, medens vi gik ganske uska[d]te ud af Kampen. Medens vi stode ved Nybel Mølle, hørte vi en vældig Skydning længere henne imod Graasten. Her faldt Kaptajn Thestrup⁴²⁾.

Lieutenant Collstrup⁴³) af Artilleriet fik en Kugle i venstre Skulder, der dræbte ham. Hans Liig blev ført forbi os paa Hjemtouden. Vognen gjorde just Holdt lige ud for mig. Han laa paa Bunden af en Høstvogn med to Tyskere oven paa sig. Ved det korte Ophold saa jeg Lejlighed til at bringe hans venstre Arm ind imellem Fjæl(d)en igjen, da Haanden hang ned imod Hjulet; paa hans Finger glimrede en dejlig Guldring, som erindrede mig om, at jeg havde hørt, at han to Dage forinden havde haft Bryllup. To Ammunitionsvogne bleve af Fjenden skudte i Brand og sprængte i Luften, hvorved 4 Mand og 5 Heste bleve dræbte. Af 2den Bataillons 3die Compagni (Kjæden) faldt 21 Mand. Kaptajn Benzon⁴⁴) blev haardt saaret. Jeg saa Liget af Peer, som i sin Tid tjente hos Gaardmand Jens Jensen i Freerslev. Han var Oppasser hos Lieutenant Irgens⁴⁵). Han stod dog mindst 200 Skridt bag Colonnen, da den dræbende Kugle naede ham. Hans Bynavn var Sigerslev-Øster.

Paa Hjemvejen gjorde vi holdt paa Sundeved-Siden tæt ved Pontonbroen. Lieutenant Hedemann var gaaet fra os, og vi stode og talte sammen uden nogen Orden i Geledderne; nu kom den commanderende General, Hedemann⁴⁶, med sin Stab og et uhyre Følge af Officerer. Generalen red lidt til Side, vinkede mig til sig, jeg var højre Fløjmand; jeg sprang frem, skuldrede og stod stiv og stram foran min øverste Chef. »Hvem er Deres Fører?« »Herr Premierlieutenant von Hedemann.« »Hvor er han?« »Premierlieutenanten gik hen til Blokhuset.« »Er han rask?« »Jo! Herr General!« »Tak min Ven,« dermed red han. Om det nu var Generalen, der var fortørnet over, at Delingen ikke havde vist ham den Honneur, der tilkom hans høje Stilling, eller det var Faderen, der angstfuld erkyndigede sig, om Sønnen uskadt var kommen ud af Slagets Tummel, maa det overlades Læseren at bedømme. Det forudsættes, at man veed, det var Fader og Søn. Træt og udmattet ankom vi til Sønderborg Kl. 10 Aften, hvor jeg først skrev et Brev til Fader og derefter de foranstaaende Notitser om Dagens mindeværdige Begivenheder.

Den 29^o Maj 1848 marscherede vi med Avantgarden til Stenderup,⁴⁷⁾ hvor vi camperede i et Vænge. Her dannede vi en Vej gennem en Rugmark, hvor Sønne og jeg nedhuggede Rugen med vore Sabler, medens de andre Sappeurer udførte andet Arbejde. Derfra gik Touren til Dyppel Mølle, hvor vi indtraf Kl. 10 Aften, for, som Ordren lød, at opkaste 3 Batterier; her fandt vi en stor Deel dejlige Faskiner, som Fjenden havde bundet og efterladt. . . .

. . . . *Den 30^o Maj Kl. 4* afmarscherede vi til Nybel Mølle,⁴⁸⁾ hvor vi i 17 Timer laa paa en meget sumpet Eng, der paa en vis Legemsdel gav sin Rigelighed af Vand Anledning til at afsætte sine følelige Spor. Den smukke Udsigt over Stranden ned til Graasten, eller som det her hedder Gravenstein, blev jeg dog snart kjed af at iagttage. Nu gik Touren til Stenderup, efter Ordre af Kaptain Ernst. Vi bleve indkvarterede hos Gaardmand Anders Andersen, der lejede mig en Seng for en Skilling Lübsk 3: 6²/₅ Øre.

Den 31^o Maj 1848. Rastdag. Herregaards-Skytterne⁴⁹⁾ ligge her i Stenderup. Gadekjæret er lige udenfor mine Vinduer; en stor Deel af Herregaards-Skytterne, c. 60, ere beskjæftiget med at vadske Skjorter og Strømper, 7 af dem have endog trukket Skjorten af Kroppen og staa ganske nøgne og vadske denne, medens jeg morer mig over denne Scene af Feltlivet og i al Mag røger min Pibe.

Den 1^o Juni bleve [vi] purrede ud Kl. 2¹/₂ om Morgenen, da Bille⁵⁰⁾ begyndte at bombardere Graasteen, og forbleve under Gevær til Kl. 6, da en Vogn afhentede 1ste Section til Sønderborg, hvor vi alle igjen bleve indkvarterede hos Kjøbmand Petersen, hvor vi maatte søge vort Nattelje i Halm, skjøndt han var den rigeste Mand i Byen.

Den 2^o Juni anvendtes til Pudsning, vi paradere[de] for Kaptain Ernst.

Den 3^o Juni arbejdede vi paa Sundeved-Siden for at opsætte en Palisadeport.

Den 4^o Juni stillede vi for at blive eftersete, om vi havde alt i Orden.

Den 5^o Juni vilde den tyske Armee fejre Kong Ernst Augusts⁵¹⁾ Fødselsdag ved at lade det hannoveranske Forbundscontingent som Avantgarde angribe os, men Ak! og Ve! se hvilken sørgelig Udgang denne Festdag fik for den tyske Hær. Det blev en stolt og glimrende Dag for den sejrige danske Armee, men dog især for enhver Soldat, der var saa lykkelig at deeltage i Slaget paa Dyppelbanke den 5. Juni 1848. Vi stillede Kl. 6 for at lægge Forhug ud til en spansk Rytter og opsætte et Rækværk langs en bedækt Vej ved Alssund. Om Formiddagen hørtes stærk Skydning fra Aabenraa Egnen. Om Eftermiddagen Kl. 2½ raabtes vi i Gevær, da Hannoveranerne ikkun var 800 Alen [borte], nemlig tæt ved Brohovedet ved Pontonbroen over Alssund. Vi stillede ved 1ste Blokhús, hvor tvende Sectioner under Commando af Premierlieutenant Bauditz⁵²⁾ efter Befaling af den tilstedeværende Chef for Feltingenieurdetachmentet, Kapitajn Dreyer,⁵³⁾ beordredes til at drive c. 200 Mand af 5^o og 10^o Bataillon, 1ste Jægercorps samt 11 beredne Herregaards-Skytter tilbage til deres Afdelinger, som de i Farens Stund saa skammelig havde forladt ved at retirere fra disse. Her viste baade Kapitajn Dreyer og Lieutenant Bauditz stor Condouite ved paa en værdig og myndig Maade at forbyde de flygtende Soldater Adgang til Broen. Det var et tungt Arbejde for os unge Mænd at gaa med fældet, skarpladt Gevær imod vore Kammerater i et saa alvorsfuldt Øjeblik, men den nedværdigen[de] Stilling, disse befandt sig i, og Nødvendigheden af, at enhver Mand gjorde sin Pligt til det yderste, lettede os Arbejdet, og Flygtningene maatte skyndsomst tilbage til deres Afdelinger, da de saa, Modstand var umulig, da der fra Sønderborg viste sig hele Angrebscolonner. Slaget var nu i fuld Gang, og vi maatte trække os tilbage, men

vi var ikke bange,
skjøndt de var saamange.

Nu fik vi Forstærkning af 4de Battaillon og Fodgarden, paa hvis venstre Fløj vi stode, indtil disse raabte »Hurra!« »Storm«, da Fjenden var os lige paa Livet. En Fodgarder jagede sin Bayonet i Livet paa en Tysker, men denne skjød i det samme Garderen, der faldt oven paa Tyskeren. Garden og de øvrige Tropper maatte retirere tilbage ind til Brohovedet, og vi bleve beordrede ind i Blokhuset, fra hvis Skydehuller vi fyrede, saalænge vi kunde aande. Inde i Blokhuset blev der snart fuldt af kvælende Kruddtdamp, men nu kom der rigtig Forstærkning fra Sønderborg, og Slaget fik nu store Dimentioner, da var Kl. 7. Her blev vi rigtig kjendt med de Rædsler, der følger med et saa alvorligt Slag. Lieutenant Rau⁵⁴⁾ havde faaet en Kugle lige midt i Panden, men Kuglen var prellet af, idet den havde ramt Knappen under Kokarden i hans Felthue, saa han slap som letsaaret; det var anden Gang, han blev letsaaret den Dag. Major Blom⁵⁵⁾ blev skudt i Laaret, dog ikke farligt. Delingsfører Spandet af det beredne Jægercorps fik en Kugle i den kjødfuldeste Deel af Legemet, Lieutenant Muus⁵⁶⁾ blev godt skudt, ikke en Mine i hans Ansigt havde fortrukket sig. Han blev kjørt paa en Bondevogn sammen med 3 døde Tyskere

. . . . Kl. 9 var Slaget ophørt, og den danske Armee havde føjet nye Laurbær til sin tidligere Hæderskrands, og Kong Ernst Augusts Fødselsdag fik en daarlig Ende for den tyske Hær.

Til Sønderborg blev indbragt 240 saarede og 49 døde, deels af egne, deels af Fjendens. I Sønderborg Kirke ligger 44 Menige, 3 og 3 ved Siden af hinanden. Paa Alteret ligger Oberstlieutenant Morgenstjerne,⁵⁷⁾ Lieutenanterne Muus og Sidenius,⁵⁸⁾ Herregaardsskytte Thaarup, Underofficer Stühr af Fodgarden og en tysk Officer; paa Slottet ligger en Fodgarder og to Prøjsere døde. Her talte jeg med Greve Baudissin,⁵⁹⁾ som er gift med Kammerherre Lerches Datter paa Carlsberg. Af de døde, som ligge i Kir-

ken, ere 21 Prøjsere, 1 Mecklenborger, 5 Holstenere og 13 danske Infanterister.

Baron Løvenskjold,⁶⁰⁾ norsk Frivillig, savner man, enten ligger han død paa Val(d)pladsen, eller ogsaa er han fangen, dog mener man det første, da man ikke troer, han vilde lade sig tage til Fange.

6" Juni var jeg paa Feltvagt, men blev om Morgenen Kl. 6 commanderet af Lieutenant Brummer⁶¹⁾ med Delingen til Dyppe for at opkaste Skandse. Vi marscherede langs et Gjærde, der som alle Gjærder her vare stærkt bevoxede med et uigjennemsigtigt levende Hegn, og da vi kom til Enden af Hegnet, saa vi vel 6000 fjendtlige af alle Vaabenarter ligge paa den nordlige Side af Gjærdet; her var gode Raad dyre, men vor raske Fører forstod at klare Situationen ved at lade os gjøre omkring og marschere samme Vej tilbage. Vi fik Ordre til at tale tysk eller tie. Paa Tilbagevejen havde dog enkelte lagt Mærke til os og krøb op paa Gjærdet og sagde os ein schönen guten Morgen, som besvaredes paa tysk, og alt gik meget godt paa Hjemvejen. At vi vare uniformerede og bevæbnede ganske som de Ingenieurer af 2det Compagnie, der vare gaaet over til Insurgenterne,⁶²⁾ var vel Grunden til, at vi slap saa godt ud af denne Kattepine, men Lieutenantens raske Idé om at lade os tale tysk var dog den bedste Aarsag til vor Frelse

. . . . Den 7" Juni var jeg atter paa Feltvagt fra 7 Morgen til 8 Aften. Her udbetaltes Lønning 3 Mark og 10 Sk. Hvor Lønning udbetaltes med 3 M. 10 Sk., har vi altid faaet Naturalforplejning. Da vi indkom til Sønderborg, besøgte jeg Lundsgaard, han var indkvarteret i Caroline Amalien Schule. Ved at gaa herfra over Kirkegaarden, saa jeg en Vogn holde der; jeg skulde naturligvis tilfredsstille min Nysgjærrighed ved at efterse Vognens Indhold og saa den da belæsset med 8 døde, og længere inde paa Kirkegaarden holdt 4 andre Vogne, ligeledes belæsset med døde, som skulde begraves denne Nat Kl. 1. En Deel af min

gode Nattesøvn gik tabt, da jeg jo maatte overvære denne Jorde-færd. Alle Soldaterne vare i fuld Mundering. Disse bleve nedlagte i to Grave, i den ene danske Krigere, i den anden tyske Krigere. Paa Gravens Bund var lagt et Lag Halm, der var bestrøet med Melkalk, derpaa lagdes et Lag af 12 Lig, over disse lagdes atter et Lag Halm, der igjen bestrøedes med Melkalk og derpaa atter et Lag af 12 Lig, der igjen bedækkedes med Halm og ogsaa bestrøedes med Melkalk.

8" Juni blev 6 Kister baaren fra Sønderborg Kirke til Kirkegaarden, disse indeholdt Ligene af de 6 tapre Mand, jeg har nævnt, . . . disse nedsattes hver i sin Grav, og der foretoges Jordpaakastelse paa hvert enkelt Lig, medens Jordpaakastelsen paa hver enkelt af de store Kriegergrave [skete] paa en Gang, altsaa ialt 8 Jordpaakastelser, medens Ligtalen holdtes over samtlige Krigere under et. Denne Dag var jeg atter paa Feltvagt. . . .

. . . . 9" Juni. Der skulde anlægges et Feltbageri i Sønderborg, men Vand kunde ikke faaes i dets Nærhed; der maatte derfor anlægges en Ledning fra en Park, der laa bag en Bakke 12 Alen lavere end Bageriet. Dette hæderfulde Hværv overdroges mig ved Hjælp af 12 Infanterister, der arbejdede 4 Timer, hvorefter der mødte ny Afløsning

. . . . 12" Juni: 2den Pintsedag, stilt Kl. 9, hjem for at pudse. Stilt Kl. 2 for at afmarschere til Høruphav,⁶³) $\frac{3}{4}$ Mill fra Sønderborg. Ved Høruphav ligger en stor Færgegaard; herfra bleve Ingenieurer, Fodgardere, Jægere og Infanterister indskibede i 20 Skibe, nemlig Gejser med 5 mindre Skibe paa Slæb, Odin med 3 do. do., Christian der Achte med 3 do. do., Hekla med 5 do. do. for at føre os til Aarøsund,⁶⁴) hvortil vi ankom den

13" Juni om Morgenen Kl. 7. General Hedemann var ombord paa Gejser. Jeg drak Thee paa den store Færgegaard, hvor jeg blev opvartet af Jomfru Frederikke Schrøder, der sendte en Hil-

sen med mig til Forældrene, Kjøbmand Schrøders i Haderslev. Efterat Recognosceringspatrouiller vare udsendte, afmarcherede vi til Haderslev, men fik Contraordre og maatte søge ombord for at sejle til Ansletstrand,⁶⁵⁾ hvortil vi ankom Kl. 12 Middag. Ombord i en Jagt var 45 Heste under Tilsyn af Corporal Grub af Husarerne; disse vare saa tæt sammenstuede, af Mangel paa bedre Plads, at H. P. Holsts⁶⁶⁾ dejlige hvide Hest døde og blev kastet overbord. Denne Hest havde været Hertugindens⁶⁷⁾ Yndlingshest til Ridning. For inden en Landgangsbro blev anlagt, maatte saavel Officerer som Soldater vade i Land i Wand til Brystet; dette vilde dog Oberst Lunding⁶⁸⁾ ikke, han lod sig bære i Kongestol i Land af tvende Fodgardere, men den ene lod sig falde, saa baade Gardisterne og Obersten fik et ufrivilligt Bad; denne Episode morede Folkene, og man var alle paa det Rene med, at Gardisten var lokket til sit Skjælsstykke. Da jeg bebrejdede Obersten, at han lod sig bære af Gardister i Stedet for af Sappeurer, sagde han smilende »han har Ret, jeg kjender ham, han er en brav Fyr«. Obersten var ellers sjælden[t] venlig imod sine Undergivne, saa jeg betragtede hans Compliment som en Ære for mig. De, der ikke vilde vade i Land, maatte blive ombord til Kl. 7 Aften. Til Benyttelse ved Anlæggelse af en Landgangsbro maatte jeg afhente 3 Læs Tømmer i Anslet. Om Aftenen marscherede vi til Heils, hvor Gaardmand Nis Kragh selv tilbød 1" Section Kvarter hos sig. Her blev vi den Nat og fik den bedste Forplejning, vi havde faaet siden vor Afrejse fra Kjøbenhavn.

I Tiden fra 13. Juni indtil sin Hjemsendelse i de første Dage af November 1848 førte Østergaard et mere eller mindre ensformigt Feltliv. Han var med til at bygge Bro over Kongeaen ved Foldingbro (15.—18. Juni), at anlægge Kolonnevej ved Hjarup og Skanderup (20.—25. Juni), at opføre et Brohoved ved Snoghøj (27. Juni—19. Juli) og barrikadere Sønderbro i Kolding (30. Juni). Han deltog d. 22. Juli i Revyen for General Hedemann paa Store Grundet og senere, den 18. September, i Revyen for Kong Frederik VII paa Leerbæk Mark. En Del af Tiden (Slutningen af Juli og første Halvdel af August) gik med trivial Vagttjeneste i Vejle-Egnen. I Oktober blev han bl. a. sat til at føre Materiale-Regnskaber o. l. Erindringerne beretter mangt og meget om en Soldats Tilskikkelser under et saadant Feltliv, hvor der ofte

maatte skiftes Kvarter, og hvor der kun af og til blev Lejlighed til muntre personlige Oplevelser, af hvilke kun enkelte fremdrages her.

.... I Hjarup⁶⁹) skulde en Colonnevej anlægges igjennem en Husmands Have; da jeg i Haven skulde udvise, hvad der skulde ryddes, kom en lille Pige løbende til mig, sparkede mig og stødte mig og sagde »U' Do Tysker, som ve ta vor Haug, Do æ æ slem Tysker«, — stadig stødte hun til mig med sine smaa Hænder, saa jeg ikke kunde faa Lov at gaa i Fred. Dette bevirkede, at jeg forlagde Colonnevejen uden for Haven. Da Barnet hørte dette, blev hun meget glad og rakte mig sin søde Barne-mund til Kys og sagde »Do æ æ raar Mand, Do æ vis æ Dan-sker«. Hun fik en Otteskilling til Brystsukker.

.... Samme Dag, Borgervæbningen i Hillerød afsluttede sine militaire Øvelser, besøgte Lauritz Skou⁷⁰ Hillerød. Borgerne gav et Festmaaltid til Ære for ham i Gjæstgiver Brummersteds Local. Commiteeen for Festen viste mig den Ære at indbyde mig til Festen. Min Skaal blev drukket, jeg takkede for Skaalen og benyttede Lejligheden til at sige Byens Borgere Farvel og meddele, at jeg Morgenen efter rejste til Kjøbenhavn for at melde mig til Tjenesten. Tiden gik og førte mig som fortalt til Gyde Andersens Kvarter i Erritsø,⁷¹) i hvilken Periode jeg fik min Kost hos Gjæstgiver Köster i Snoghøj. Da jeg *den 17de Juli* gik op ad Stentrappen til Gjæstgiveriet, stod der en civil Mand i Døren; da jeg skulde passere ham, greb han mig i Armen, idet han udrød: »hvad! der har jeg jo min sandten Chefen for Hillerød Borgervæbning.« Jeg maatte jo rive ham ud af denne Illusion og bevidne ham min Beundring for hans store Ævne til at gjenkjende Folk.

1^o September marscherede vi til Jordrup,⁷²) hvor vi bleve liggende paa en Mark til Kl. 6, saa bleve vi kjørte til Lejrskov, hvor vi skulde forbedre en Barakke, som var bygget til 2 Escadroner Cavalleri. Jeg blev anvist Kvarter hos Gaardmand

Niels Thomsen i Lejrskov.⁷³) Denne Gaard var, hvad man kan kalde en øde Gaard, da Beboerne af Frygt for Fjenden vare dragne vesterud med deres hele Hab und Gut, saa at der ikke fandtes Løsøre paa Gaarden. I Gaarden laa Møddingen 2 Alen over Steenbroen, men var aldeles tør. Jeg opslog mit Paulun i Øverstestuen, der var belagt med Lergulv. Mit Indbo lavede jeg mig selv. Dette bestod af en lille Bænk, 1 Alen lang, paa 4 Been, og et lille Bord, ca. $1\frac{1}{4}$ Alen lang og $\frac{3}{4}$ Alen bred. I et Hjørne af Stuen havde jeg sat 2 Brædder paa Højkant, saa at disse og Murene dannede en Firkant; heri havde jeg lagt mit Sengehalm; neppe havde jeg arrangeret mig saa deliciaux, før Hestgarden rykker ind i Gaarden og affører sig der straks sit blanke Messing Kyrads, som de placerede paa den tørre Mødding. Ind af min Dør træder Escadronens Chef, der med megen Venlighed gjorde mig en Undskyldning, fordi han maatte fortrædige mig ved at gjøre mig husvild, da han nu skulde ligge her i Kvarteer. Jeg kjendte jo Ritmesteren og udtalte, at jeg maatte beklage, at jeg ikke kunde efterlade bedre Meublement. Chefen smilte nok saa venligt til min lille Bænk, mit Bord og min interimistiske Seng. Denne Escadronchef er nu Danmarks Konge⁷⁴)

. . . . 18^{te} September 1848 afholdtes den store Revy paa Leerbæk Mark. De, som vare til Stede, vil aldrig kunne glemme denne skønne Mindedag. Pladsen bestod af 3 Linier med ialt 3000 løbende Alens Længde. Paa den fjerde Linie, der sluttede Careen, var Kongeteltet oprejst, smykket med Grønt og Flag. I Teltets Midte var en stor Aabning, der skjultes af et Forhæng, der kunde trækkes til begge Sider. Pladsen var som alt omtalt traceret saaledes, at Tropperne marscherede lige til Linien, gjorde holdt og stode da i fuldstændig lige Linie. Paa højre Fløj stod Artilleri-Brigaden, derefter Hestgarden, Dragonerne, Feltingenieurdetachmentet, tvende Husar Escadroner, Jægercorpserne og tilsidst Infanteri-Bataillonerne. Kl. 11 ankom Hs. Majestæt Kong Frederik den 7de med en glimrende Stab til Hest. Kongen red ind i

Careen fra den modsatte Ende, Teltet var anbragt i; Kongen red i kort Galop paa sin smukke hvide Hest op imod Teltet; Trop-
perne præsenterede Gevær, saa alt var lydløst og stille. Kongen
red lige imod Teltet, hvor i samme Øjeblik Forhænget blev
trukket til Side, og da stod Reservelieutenant W. Holst⁷⁵) midt
i Teltet, traadte tre Skridt frem imod Kongen og med høj og
tydelig Røst fremsagde det smukke Digt:

Vel mødt igjen, Konge Frederik ved Hæren.

Det var et gribende Øjeblik og gjorde en særdeles stemnings-
fuld Virkning, der maatte fylde ethvert Hjerter med Tak og Kjær-
lighed til Konge og Fædreland. Da Digtet var fremsagt, (sam-
men) traadte c. 20 Regimenters Musikcorpser sammen og spillede
Melodier igjennem. Derefter red Kongen frem for Fronten og
med egen Haand uddeelte en stor Deel Ordener og Hæders-
tegn

. . . . I Aftes [d. 17^{te} Sept.] var jeg ombord i Kongens Skib
for hos Kongens Mundkok Ploug⁷⁶) at afhente mit Uhr og min
Kikkert, [som] mine Forældre havde sendt mig. Dette var jo en
heel Højtidsdag for mig; da jeg kom ned til Havnen, spurgte jeg
en Mand, om han kunde sige mig, hvor jeg kunde faa en Baad
at leje ud til Kongens Skib. Manden sagde venligt, »der kan jeg
jo ro Dem ud«; jeg takkede for hans Venlighed, og vi sejlede
afsted, lagde til Falderebet, hvor Vagten modtog mig og henviste
mig til Ploug, — men nu kneb det —, da jeg kom op paa Dækket,
stod Hs. Majestæt ved Agterenden og vinkede til mig, jeg, der
heldigvis var fuldstændig feltmæssig paaklædt, sprang noget
frem, men Kongen syntes formodentlig ikke, at jeg kom ham
nær nok, traadte mig imøde og spurgte, hvad jeg vilde; jeg
maatte jo sige mit Ærinde; naa, sagde Kongen, og jeg traadte af,
men straks efter kom Kongen over paa den anden Side af Skibet
og sagde til Ploug, »vil Du sørge for, at den Mand faar noget at
spise, og den Mand i Baaden skal Du ogsaa sørge for«; jeg blev
jo noget betuttet, men klarede mig godt. Jeg fik Uhr og Kikkert
og roede glad til Vejle

30^o Oktober. Skrev jeg hos Lieutenant Petersen⁷⁷) og blev der underrettet om en Skrivelse, der indløb fra Major Lunding, som bestemte, at alt Mandskab af Krigsreserven skulde hjempermitteres, dem iberegnet, som gik over i Reserven 3die Oktober, med Undtagelse af Underofficerer og Oversappeurer, som skulde forblive til Tjeneste. Denne Efterretning udbredte sig med Lynets Hurtighed og fremkaldte en umaadelig Glæde i hele Compagniet

. . . . 2^o November. Stilte vi Kl. 9 for at aflevere Armatur til Compagniet, hvilket varede til Kl. 4 Efterm. . . . Efter at have betalt min Vært 1 Rdlr. 1 M. for mit sidste Ophold, pakkede jeg mit Kram sammen, og i Forening med flere lejede vi en Vogn og kørte til Snoghøj, hvor vi ankom Kl. 9. Vi gik straks ombord i Færgen og bleve satte over lille Belt og ankom til den elendige Bye Middelfart, som ikke kunde yde os nogen Opvartning, langt mindre Logi. Trods Nattens Frembrud marscherede vi fra Middelfart Kl. 12 Nat i et vældigt Søleføre. Vi naaede endelig Enslev Kro, som i alle Maade kunde staa Side om Side med Middelfart. Mad kunde vi ikke faa, men nok af Øl og Brændevin. Dette elendige Forhold gav Anledning til at N. Nielsen, Edvard Hansen, Jespersen og jeg fortsatte Fodtouren til Gribsvadkro, hvor vi vidste, der var baade Mad og Logi for os; vi ankom dertil Kl. 4 Morgen efter at have tilbagelagt en Vejlængde af 3¼ Miil. Her traf vi alt, hvad vi søgte, god Mad og smukt Logi.

Den 3^o November. Kl. 10 stod jeg op, og Kl. 11 ankom den ene frivillige Husareskvadron, med hvem vi fik Lov at ride et godt Stykke forbi Wissenbergkro til en Miil vest for Odense. Nu satte vi os i Marsch og ankom Kl. 4 om Efterm. til Odense, hvor vi indlogerede os hos Tracteur Nielsen i Nedergade

4^o November. Lejedes en Vogn; vi kørte gennem Ullerslev til Nyborg, hvor vi ankom Kl. 12. Efter at have indtaget en Middag aflagde jeg et lille Besøg hos Line Petersen og gik straks

ombord i Mercurius og ankom til Korsør efter 3 Timers Sejlads Kl. 5 Efdm. . . . I Korsør lejede vi en Vinervogn⁷⁸⁾ og kjørte straks til Slagelse og indlogerede os hos Gjæstgiver Bollhorn paa Stadt Hamburg.

5" November 1848. Lejede vi en Vinervogn, der kjørte os til Ringsted efter at have bedet i Krebshuset ved Sorø. Her besøgte jeg Wittrup . . . Vi begave os snart paa Marschen, passerede Ordrups-Kro og kom til Oustedkro Kl. 6½ efter at have tilbage-lagt 2¼ Miil i 2¾ Timer. Her lejede vi en Vogn og ankom til Roskilde Kl. 10 Aften, dygtig forfrosne . . .

. . . . 6" November. Mine Rejsefæller tog med Jernbanen til Kjøbenhavn, og jeg kjørte med Hamburgerposten til Slangerup, hvor jeg ankom Kl. 9 Fmd. Her opholdt jeg mig til om Aftenen, da Niels Poulsen paa Slangerups Ø var saa venlig at kjøre for mig til Hillerød.

Nu er dette Aars Felttog endt, og da min Dagbog er fuldskrevet slutter den hermed.

Skovlyst den 7de November 1848.

L. M. S. Østergaard.

Efterskrift:

Breve til og fra Soldater ved Armeen vare Portofri:

Under Felttoget modtog jeg 43 Breve og afsendte 39 Breve.

NOTER

- 1) »Bondevennernes Selskab«, stiftet 1846 med det Formaal at virke for Bondestandens Emancipation og lige borgerlige Ret med de andre Samfundsklasser.
- 2) Deputationens Medlemmer hørte alle til den yderliggaaende Retning. Dens Leder var *Th. Olshausen* (1802-69), som paa Rendsborgmødet d. 18. Marts havde stemt for øjeblikkeligt Oprør og som havde kaldt Danskerne »et dovent, dvask og usammenhængende Folk«. Deputationen ankom d. 22. Marts til København, hvor den under den stærke Bevægelse maatte sikres mod Overlast ved et særligt Beskyttelseskorps og indkvarteres privat hos Grosserer Alfred Hage i Kronprinsessegade.
- 3) *Frederik Ernst Vendelbo Løvenørn* (1798-1849) var Ministerresident ved de frie Hansestæder og dansk Generalkonsul i Hamburg. Hans Søster, *Frederikke Sophie Elisabeth L.* (1804-89) var gift med Amtmand paa Frederiksborg, Greve H. S. Knuth.

- 4) Værten, paa Hotel Kronprinsen; cand. the. er formentlig en spøgefuld Betegnelse for Gæstgiveren, der selvfølgelig ikke har været cand. theol.
- 5) Værten paa »Stadt Copenhagen«, det nuværende Hotel København i Hillerød.
- 6) Broder til den under 2) nævnte Grosserer Alfred Hage, var en fremstaaende nationalliberal Politiker, 1847-48 Redaktør af »Dansk Folkeblad«, Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling.
- 7) Det berømte Møde den 20. Marts, hvor Hovedtalen holdtes af Orla Lehmann.
- 8) *H. M. Flemmer* (1797-1864), Rektor ved Frederiksborg lærde Skole 1836-64, titulær Professor 1845; — *Laurids Krog* (1811-48) exam. juris., Boghandler, en Tid Redaktør af Frederiksborg Amtstidende, Medl. af Borgerrepræsentationen i Hillerød og af Stænderforsamlingen; — *J. A. Ostermann* (1809-88), Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole, Medl. af den grundlovgivende Rigsforsamling, en kort Periode Redaktør af Frederiksborg Amtstidende; — *Jørgen Petersen* (1796-1862), Sogneforstander i Hjølunde, Stænderdeputeret; — *Chr. Madsen* (1791-1848), Forpagter paa Trollesminde fra 1839, en fremragende dygtig Landmand.
- 9) »Kongekilden«, beliggende nedenfor Rendelæggerbakken ved Indkørselen til Badstuen fra Fredensborg-Vejen.
- 10) Torvet.
- 11) Benævnelse for Bebyggelsen paa Slangerupvejen umiddelbart udenfor Hillerød. Oprindeligt førte her en Bro over Vejen.
- 12) Ideen hertil utvivlsomt hentet fra litograferede Billeder af Hertugen af Augustenborg og Prinsen af Noer, staaende under Galgen med Strikke om Halsen; saadanne verserede der adskillige af i de bevægede Dage.
- 13) se Note 5).
- 14) *L. E. Levin* (1819-84), prakt. Læge i Hillerød fra 1847, Læge ved Frederiksborg Distrikts Sygehus 1862-79.
- 15) *J. C. L. Hjelte* (1800-67), Artilleriofficer, Landmaaler.
- 16) Gammel Ejendom ved Helsingørsgade i Hillerød, beliggende umiddelbart op til Jægerbakken. Navnet »Olinehøj« stammer formentlig fra Tiden omkr. 1860, da den ejedes af tidl. Slotsgarner ved Frederiksborg Slots- have, Forstraad *C. F. Teisner* († 1871), hvis Hustru hed *Oline*.
- 17) *Louis A. I. S. du Plessis de Richelieu* (1821-59), Adjunkt ved Frederiksborg lærde Skole 1845-49, senere Præst. Han var Fader til Søofficeren *Andreas du Plessis de Richelieu*, der som bekendt gjorde Karriere i Siam.
- 18) *E. C. F. Løvenskiold* (1788-1861), Overførster ved Kbh.'s, Jægerspris' og Odsherreds Skovdistrikter m. v., boede paa Kulhus, pr. Lyngby, som 1819-69 var Overførsterbolig og Skovridergaard.
- 19) en af Hillerøds fremstaaende Borgere paa den Tid, Leder af det saakaldte »Almueparti«.
- 20) endnu eksisterende Traktørsted i Hillerøds sydøstlige Udkant, beliggende ved Københavnsvejen.
- 21) *Balthasar Christensen* (1802-62) var Medstifter af Bondevennernes Selskab og dets Formand 1848-58.
- 22) smuk, gammel Ejendom ved Københavnsvej i Hillerød, opført 1754 af kgl. Fiskemester Knud Carlsen.
- 23) paa Hillerødsholm. Ridehuset blev efter 1940 at være solgt til Hørsholm

- Rideklub nedrevet og genopført paa Folehavegaards Marker ved Hørsholm.
- 24) *Fr. Wilh. Liebmann* (1795-1866), Søofficer.
 - 25) *C. Otto E. Schlegel* (1794-1864), Ingeniørofficer; blev 1849 Oberst og Chef for Ingeniørkorpset, 1861 Generalløjtn.
 - 26) *Fr. F. Ramlau* (1798-1878).
 - 27) Kastellet i København.
 - 28) *Wolfgang Chr. Wedel-Jarlsberg* (1828-1907), var 1848 Sekondløjtnant i Infanteriets Krigsreserve; afsk. 1893 som Oberst.
 - 29) *Carl Fr. Krøyer* (1827-1922), Løjtn. som foregaaende, afsk. 1890 som Oberstløjtnant; fra s. A. Udskrivningschef i Aarhus.
 - 30) *E. C. Lund* (1823-93), Løjtn. som foreg.; 1852 Landmaaler; senere Stationsinspektør i Helsingør.
 - 31) *V. L. H. Rosenstand Goiske*, Løjtn. som foreg.
 - 32) *Sophus H. O. Bauditz* (1829-96), Løjtn. som foreg., senere Kaptajn i Livgarden, afsk. 1890.
 - 33) Betegnelse for en udenfor et Fæstningsværks Grav liggende Jordopfyldning, der tjener til at ophæve Voldens døde Vinkel. Kastellets Glacis laa omtrent, hvor Østbanegaarden nu ligger.
 - 34) *Camillus Nyrop* (1811-83), kirurg. Instrumentmager; Grundlægger af det kendte Firma.
 - 35) *Johan C. Hedemann* (1825-1901), Søn af Generalmajor Hans Christopher Hedemann, 1848 Premierløjtn. ved Ingeniørkorpset, afsk. 1877 som Oberst, Overingeniør for nye Jernbaneanlæg i Sjælland.
 - 36) vel en Slægting eller god Ven af Østergaard.
 - 37) opkaldt efter Batterichefen, Kaptajn *Tycho Jessen* (1799-1857), udmærkede sig særlig denne Dag ved sin udholdende Artillerikamp mod de ved Nybøl Mølle placerede, fjendtlige Kanoner.
 - 38) den eneste saarede Jægerofficer under denne Dags Kamp var Premierløjtn. (ikke Kaptajn) *G. W. Caroc* (1813-89) af 1. Jægerkorps.
 - 39) *Jacob F. M. Ernst* (1820-97), Ingeniørofficer, afsk. 1890 som Generalløjtn.
 - 40) *C. F. Hansen* (1788-1873), Generalmajor i 1848; afløste *Tscherning* som Krigsminister i Nov. 1848; 1849 Generalløjtn., senere gentagne Gange paany Krigsminister.
 - 41) Herregaard beliggende i Sundeved, umiddelbart ved Alssund, ca. 3 km N for Dybbøl; Hovedsæde i Grevskabet Reventlow indtil 1930; derefter i Privateje.
 - 42) *E. H. Thestrup* (1794—1848), Kapt. ved 10. Liniebataillon.
 - 43) *H. Collstrup* (1818—1848), Premierløjtn. ved Artilleribrigaden.
 - 44) *G. J. H. Bentzen* (1806—1848), Kapt. ved 1. Liniebataillon.
 - 45) *C. C. M. Irgens* (1823—1904), Premierløjtn.
 - 46) *Hans Christopher G. Hedemann* (1792—1859), kommanderende General i 1848; afsk. 1854 som Generalløjtn.
 - 47) Landsby i Sundeved, ca. 3 km NV for Dybbøl.
 - 48) beliggende paa et Højdedrag ca. 2 km V for Stenderup og 2 km N for Landsbyen Nybøl.
 - 49) Korps af frivillige i 1848, især rekrutteret blandt Skytter paa Herregaardene; Medl. bar en særlig Jægeruniform af civilt Tilsnit.
 - 50) *Steen Andersen Bille* (1897—1883), Søofficer; var i 1848 Næstkommanderende i Eskadren ved Hertugdømmernes Østkyst
 - 51) *Ernst August* (1771—1851), Konge af Hannover fra 1837.

- 52) *W. G. O. Bauditz* (1822—1901), Premierløjtn. i Ingeniørkorpset. Blev 1852 valgt i Fredensborgkredsen til Folketingsmedlem (nationalliberal), afsk. 1852; derefter Baneingeniør.
- 53) *J. C. Frederik Dreyer* (1814—1898). blev 1850 højstbefalende Ingeniør-officer. 1877—79 Krigs- og Marineminister; 1884 Generalløjtn.
- 54) *M. A. F. Rauch* (1811—82), Premierløjtn. i 4. Liniebataillon.
- 55) *Hans Jørgen Blom* (1792—1864), Oberstløjtn., Kommandør for 4. Liniebataillon; afsk. 1852 som Oberst.
- 56) *Niels R. Muus* (1827—48), Sekondløjtn. ved 4. Liniebataillon.
- 57) *Otto Ludv. de Munthe af Morgenstjerne* (1792—1848), Oberstløjtn. Kommandør for 12. Liniebataillon.
- 58) skal være *Sommelius, G. L.* (1811—48), svensk frivillig, Premierløjtn. ved 5. Liniebataillon Kendt som Digter under Betegnelsen Beppo.
- 59) Major *Ulrich Hunold Herman Rigsgreve Baudissin* (1816—93), gift med Caroline Julie Lerche, Datter af Jægermester Carl Georg Frederik Lerche (1775—1858), der boede paa Carlsberg (se Note 22).
- 60) *Leopold Herman Severin Løvenskjold* (1813—48), Sekondløjtn. ved 10. lette Infanteribataillon, dødelig saaret d. 5. Juni 1848; død paa Lazaret i Flensborg d. 11. Juni 1848.
- 61) *Nic. A. Brummer* (1822—1903), Premierløjtn. i Ingeniørkorpset, afsk. 1874 som Oberst; Driftsbestyrer og Baneingeniør ved Gribskovbanen 1883—1900.
- 62) saaledes benævntes i Almindelighed de slesvigholstenske Oprørere.
- 63) Færgested paa Als, ca. 7 km Ø for Sønderborg, med Overfart til Halvøen Kegnæs; Navn efter Farvandet mellem Sydals og Kegnæs.
- 64) Færgested paa Sønderjyllands Østkyst ca. 15 km Ø for Haderslev med Overfart til Assens; Navn efter det smalle Farvand mellem Føstlandet og Aarø.
- 65) ca 15 km NØ for Haderslev, hvor nu Graveshoved Badehotel ligger.
- 66) den bekendte Digter *H. P. Holst* (1811—93), som af Trearskrigen inspireredes til at skrive Sangene »Vel mødt igen, Kong Frederik« og »Slumrer sødt i Slesvigs Jord«, samt det fortællende Digt »Den lille Hornblæser«.
- 67) *Hertuginde Louise Sophie* af Augustenborg ((1796—1867), Hertug Christian Augusts Gemalinde, født Comtesse Danneskiold-Samsøe.
- 68) *Niels Christian Lunding* (1795—1871), Ingeniørofficer, 1848 Oberstløjtn. 1849 Kommandant i Fredericia; 1864 Generalløjtn., 1856—63 og atter 1864—71 Kommandant paa Kronborg.
- 69) Landsby i Vejle Amt ca. 5 km NØ for Vamdrup.
- 70) *Laurids Skau* (1817—64), sønderjydsk Bonde, ivrig Forkæmper for Danskheden, en fremragende Taler.
- 71) Landsby midtvejs mellem Fredericia og Snoghøj.
- 72) Landsby ca. 14 km NV for Kolding.
- 73) Landsby ca. 10 km V for Kolding.
- 74) *Kong Christian IX* fulgte som Prins Hestgarden i Felten under Trearskrigen.
- 75) *Wilhelm Holst* (1807—98), Skuespiller og Forfatter. Deltog i Trearskrigen og skrev 1852 en meget læst Bog om Felttogene.
- 76) skal være *Plaue*, der var Frederik den VII's Mundkok 1848—58.
- 77) *Ludvig Andreas Petersen* (1829—94), Premierløjtn. i Ingeniørkorpset, afsk. 1874 som Oberst.
- 78) *Wienervogn*.

TIKØB KOMMUNES HISTORISKE SAMLING

ET SOGNEMUSEUM MED PÆDAGOGISK FORMAAL

A/ ARNE MEYLING

Efter Opfordring af Frederiksborg Amts historiske Samfunds Bestyrelse skal jeg herved give en kortfattet Redegørelse for en Nydannelse indenfor Museumsvæsenet her i Amtet fra de senere Aar.

Tikøb Kommunes historiske Samling blev grundlagt 1943 og dannedes ved Hjælp af Gaver fra Skoleelever og Beboere i Kommunen. Samlingen ejes af Kommunen, der yder et aarligt Tilskud paa 600 Kr. til Konservering m. m. I Øjeblikket raader man over ca. 800 Kulturgenstande, en Møntsamling paa 300 danske Mønter fra Vikingetiden til vore Dage, en Snes oldgræske og romerske Mønter samt 50 Medailler. Kulturgenstandene omfatter bl. a. Stenoldsager, enkelte Repræsentanter fra Bronze- og Jernalder, Genstande fra næsten alle Omraader af Almuelivet (Lygter, Stager, Køkkenredskaber, Uden- og Indendørsredskaber til Arbejdsbrug, Kister og andet Bohave, Dragtstykker, Haandarbejder m. m.) samt Genstande fra det borgerlige Liv. Museet har ganske vist Titel af Sognemuseum, men det betyder dog ikke, at der kun samles paa Genstande, som har lokal Tilknytning; populært kan man vel udtrykke det saaledes, at man samler paa alt, der kan egne sig til at illustrere en Historiebog. For at imødekomme lokale Interesser afmærkes dog alle Forklaringskort til Genstande med særlig Tilknytning til Tikøb Kommune med rød Rand. I Samlingens Fundats udtrykkes det bl. a. , at dens For-

maal er at give oplysende og levendegørende Tilskud til Historieundervisningen i Kommunens Skoler — samt gennem Udstillinger i Folkebibliotekerne at virke historisk vækkende paa Befolkningen, hvorved Børn saavel som voksne skulde faa bedre Muligheder for at faa Udbytte af Museumsbesøg paa de større Museer.

Denne Opgave har jeg forsøgt at løse ved at udsende Udstillinger til Skolerne, saaledes at disse sendte dem videre til hinanden efter endt Brug. Da Folkebibliotekerne findes paa Skolerne, var det samtidigt overkommeligt for Bibliotekarerne at stille Sagerne frem i Udlaanstiden. Siden 1945 er der rundsendt følgende Udstillinger: Gammeldags Flid og Sparsommelighed (Malkekrans, Strikkekrog, Sparebøsse), Spinding af Hør (Bryde, Skættefod, Skættehaand, Hegle, Tenopstilling med Traad, Garnvinde, Sengeforhæng af Hør), Vask og Strygning i gamle Dage (Banketræ, Mangletræ, Strygejern), Penge gennem Tiderne (forskellige Mønter), Udstillinger af oldgræske og romerske Mønter, Spinding af Uld (Uldsaks, Karter, Rok, Garnmølle), Udstilling af Navneklude, Udstilling af danske Middelaldermønter, Brudstykker af danske Folkedragter, Oldsager (Stenøkser, Broncesværd og Økse). Endelig er den første Udstilling gentaget i udvidet Form (Bondestandens Udvikling i det 19. Aarh.), bl. a. ved Hjælp af Aargang af »Bondevennen« fra 1849—50 og Vejledning fra 1849 for Sogneraadsmlemmer.

Imidlertid kan man ikke gaa ud fra, at Lærerne saa lidt som Publikum i Bibliotekerne uden videre forstaar, hvad disse Sager fortæller. Der maa derfor Vejledning med, og her begynder det egentlige pædagogiske Arbejde. Vil man nemlig virkelig fortælle Historie ved Hjælp af Museumsgenstande, er det ikke tilstrækkeligt at vedføje nogle Kort til de enkelte Genstande med et Par Ord om deres Brug. En Udstilling skal i sig selv danne en Helhed, repræsentere et eller andet Kulturtrin eller for Mønters Vedkommende give et Billede af en politisk eller økonomisk Udvikling, — med andre Ord vise et Samfundsbillede. Derfor

er det nødvendigt at forsyne enhver Udstilling med et Fælleskort, som uden at være for vidtløftigt giver en Oversigt over, hvad Udstillingens Sager tilsammen beretter om Menneskelivet. Lad mig f. Eks. tage den førstnævnte Udstilling, — »Flid og Spar-sommelighed i gamle Dage«, — her drejer det sig ikke blot om det for Nutidsøjne morsomme Forhold af Malkekransen oven paa Hovedet med Mælkespanden paa og Strikkekrogen med Garnnøglet i Brystudskæringen, saaledes at man paa Hjemvejen fra Malkningen kunde »binde paa en Hose«, men det maa klar-gøres, at det er Almuens smaa økonomiske Forhold, som nød-vendiggorde en saadan Flid for at klare Dagen og Vejen (»du maa aldrig sidde stille med dine Hænder«, sagde Karoline Gra-ves Mor). Ved Spinding af Hør eller Uld gælder det ikke alene om at forklare, hvorledes en Ten virker, men ogsaa om at op-ridse Udviklingen fra Haandtenen i forhistorisk Tid til Rokkens Indførelse paa Kristian 4.'s Tid samt det 19. Aarh.'s Udvikling paa Grundlag af en gammel Rokkedrejers Regnskab, der viser, hvorledes Markedssalget af Rokke aftager henimod 1880 for saa helt at ophøre. Maskinerne har taget fat, udslettet det gamle Hjem-mearbejde og totalt forandret de sociale Forhold. Maa jeg ende-lig nævne et Eksempel fra Mønternes Verden, »Danske Middel-aldermønter«. Valdemarspenningen fra 1222 med Bispestav og Kongebillede viser Tidens store Magthavere, medens de usle Mønter fra Erik Menved og Kristoffer 2.'s Tid taler deres tyde-lige Sprag om Rigets Forfald.

Nu er det dog ikke hermed sagt, at Læreren blot skal læse Kortenes Tekst op for Eleverne. Kortene er nærmest beregnet for Læreren til Orientering, saaledes at han efter en Gennemlæsning med egne Ord kan forklare sine Elever om Genstandene og lade Børnene komme til at se dem paa nærmere Hold eventuelt ved Genstande, som kan taale det, at lade dem gaa fra Haand til Haand i Klassen. I senere Timer vil der da altid være Lejlighed til i Erindringen at vende tilbage til det sete, og det vil ofte vise sig, at Børn, for hvem det falder svært at tilegne sig Historiebogens

Stof, forholdsvis lettere husker Udstillingens Genstande og den Samtale, man har ført om dem. Ligeledes kan man lade større Elever skrive en lille Fristil om Udstillingen, f. Eks. om Spinding af Hør. Et saadant Emne bliver derved ikke bare historisk, men ogsaa naturhistorisk, nemlig om en Kulturplante. Paa samme Maade tog jeg for nylig følgende Genstande med ind i en 3. Mellem: Svendebrev fra 1835, Svendevandrebog 1839, gammelt Fotografi fra en Lavsfest med Laden, Oldemandens Stok og Velkomsten samt et gammelt haandudskaaret Vridbor. Derefter fortalte jeg om Genstandene, læste Partier af Svendebrevet og Vandrebogen op og lod Genstandene gaa om mellem Eleverne. Under det sidste lukkede jeg op for Radioen, som netop paa dette Tidspunkt begyndte paa en Skoleudsendelse i dramatisk Form over det gamle Lavsvæsen. Til Slut fik Eleverne en Fristil for om Mester, Svend og Lærling i Lavsvæsenets Tid.

Det er imidlertid ikke blot ved Rundsendelser af Udstillinger, at Samlingen vil arbejde. I Løbet af 1950 faar Samlingen et Udstillingslokale i den Tilbygning til Espergærde Skole, som er under Opførelse. Lokalet staar ved Dør i Forbindelse med Folkebiblioteket. Saavel Espergærde Skoles Lærere som Kommunens øvrige Lærere vil da faa Adgang til at tage Timer i Lokalet. Paa Folkebibliotekets Udlaansdage vil der samtidigt staa aabent til Museet, saa at Laanerne efter Behag kan gaa ud og ind. Museets Forklaringskort udarbejdes efter samme Linier som Udstillingernes, et Oversigtskort giver den historiske Linie for et Livsomaade, hvorpaa mindre Kort omtaler de enkelte Genstandes Brug. Fælles for alle Slags Kort er *Litteraturangivelser* som Afslutning paa Kortenes Beretning. En særskilt Reol i Biblioteket vil indeholde de Bøger, der henvises til paa Kortene, saaledes at Læreren saavel som Elever og Publikum kan finde yderligere Oplysninger og om ønskeligt ved Hjælp af de Litteraturhenvisninger, der forekommer bag i de fleste Bøger, hos Bibliotekaren kan bestille udvidet Litteratur til Hjemmestudium.

Man kunne nu spørge, om denne Arbejdsidé kan have Inter-

esse for videre Kredse. Jeg vil dertil svare, at jeg tror det. Mindre Provinsmuseer kunde maaske benytte nogle Dubletter fra Folketkulturen til Udlaan til de lokale Skoler, f. Eks. ved Samarbejde med et Par Lærere, der pædagogisk kunde udarbejde en Vejledning. Selv om Pladsforholdene ofte er knebne, kunde man muligvis faa Plads til en Hylde med nogle Bøger til Vejledning for eventuelt interesserede, især de stedlige Lærere og deres Elever.

Til Slut skal jeg blot nævne, at Nationalmuseet og »Numismatisk Forening« i København har ydet stor Hjælp til Arbejdet.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED 1948-1949

Torsdag den 30. Juni 1949 afholdtes Samfundets 42. ordinære Generalforsamling paa Frederiksborg Slot, hvor Museumsdirektør O. Andrup velvilligst havde stillet sin Have — Slottets gamle Ridebane — til Raadighed, en Velvilje, som Samfundet herved takker for. I det smukke Sommervej havde ca. 50 Medlemmer givet Møde. Til Dirigent valgtes Redaktør *Laurids Hansen*, Hillerød, der efter at have konstateret Generalforsamlingens Lovlighed gav Ordet til Formanden, Museumsdirektør *Knud Klem*, Helsingør, for Aflæggelse af Beretning. Denne drejede sig især om Aarbogen 1948. Under den følgende Diskussion opfordrede Direktør *Vilh. Hansen*, Birkerød, Styrelsen til at gaa ind for en kraftig Medlemsagitation, evt. ved Udnævnelse af lokale Repræsentanter, da han mente, at Samfundets Medlemsantal viste en March paa Stedet, samt til at udvirke større Tilskud fra Kommunerne. Hertil svarede Formanden, at Medlemsantallet var forøget i de senere Aar, og at adskillige Kommuner allerede havde forhøjet deres Tilskud. Dr. phil. *Vilh. Møller-Christensen* fremførte nogle Betragtninger i Forbindelse med sin Afhandling om Udgravningerne af Æbelholt Kloster og Arkitekt C. G. Schultz's Bemærkninger hertil.

Næste Punkt var Fremlæggelse af det reviderede Regnskab for 1947—48 ved Kassereren, Sparekassedirektør C. *Andersen*, Hillerød. Decharge gaves. Af Styrelsesmedlemmerne var 6 paa Valg; alle genvalgtes. Herefter bestaar Styrelsen stadig af: Sparekassedirektør C. *Andersen* (Hillerød) (Kasserer), Museumsdirektør

O. Andrup (Hillerød), Pastor Villads Christensen (Græsted), Forfatteren, Redaktør Erland Gribso (Frederiksværk), Sognefoged Hans Jensen Hansen (Ølstykke), Sparekassedirektør J. Chr. Jensen (Hillerød), Amtsskolekonsulent L. C. Jensen (Gilleleje), Museumsdirektør Knud Klem (Helsingør) (Formand), Gaardejer Martin Olsen (Tømmerby, Dyssekilde, Museumsinspektør Jørgen Paulsen (Hillerød), Læge A. H. Riise (Hillerød), Adjunkt H. Ring (Helsingør) (Sekretær), Lærer H. Rosenkilde (Humblebæk), Borgmester Sigurd Schyzt (Helsingør), Lektor, Dr. phil. Jan Steenberg (Hillerød) og Forfatteren Anders Uhrskov (Hillerød).

De 2 Revisorer, Hovedbogholder H. P. Olsen og Kommunaldirektør Chr. Svendsen (begge Hillerød), genvalgte. Efter Forslag valgtes til Revisorsuppleant Kasserer Aa. Christensen (Hillerød).

Under eventuelt takkede Direktør O. Andrup som Formand for Æbelholt Klosterudvalg for de interessante Artikler i Aarbogen 1948 og manede til videre Arbejde for Ruinens Bevarelse. Formanden sluttede sig hertil, idet han specielt takkede Udvalget og Dr. Møller-Christensen.

Efter Generalforsamlingen foretog Museumsdirektør O. Andrup og Museumsinspektør Jørgen Paulsen en interessant Omvisning i Dele af Frederiksborg-Museet.

Den udmærkede Sommersammenkomst sluttede, hvor den var begyndt, idet man spiste den medbragte Mad i Direktør Andrups Have.

I Regnskabsaaret 1948—49 har Samfundet modtaget følgende Tilskud: Fra Staten (200 Kr.), fra Frederiksborg Amtsfond (200 Kr.), fra Byraadene i Helsingør (100 Kr.) og Hillerød (100 Kr.); fra Sogneraadene: Frederiksborg Slotssogn (25 Kr.), Hørsholm (50 Kr.), Ramløse-Annisse (10 Kr.) og Uvelse (10 Kr.). Endvidere er ydet Tilskud af Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse (100 Kr.) samt af C. Jul. Petersens Hjælpefond (500 Kr.).

Samfundet takker de nævnte Bidragydere for den Interesse, de gennem deres Bevillinger har vist dets Virksomhed. Bidragene er en meget stor Hjælp for Samfundet i dets Arbejde, og man haaber derfor ogsaa i de kommende Aar at modtage disse Tilskud saavel som nye Bevillinger ogsaa fra de Kommuner, der ikke hidtil har været Bidragydere.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Aargang. Aarbøgerne for 1907, 1916, 1917, 1919 og 1920 er udsolgt. Prisen paa Særbøger bliver fastsat ved Udgivelsen i ethvert enkelt Tilfælde.

Samfundet har hidtil udgivet Særbøger, som Medlemmerne kan købe til vedføjede Priser:

<i>Junge</i> : Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog, 1915, 279 S.	udsolgt
<i>Anders Uhrskov</i> : Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tider, paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger, 1918, 174 S. ill.	udsolgt
<i>Fr. Weilbach</i> : Frederiksborg Slot, 1923, 142 S., ill.	udsolgt
<i>Hillerød By</i> , 1925, 363 S., ill.	udsolgt
<i>Carl Christensen</i> : Frederiksværk, 1926, 192 S., 54 Ill. ...	3 Kr.
<i>Fr. Weilbach</i> : Fredensborg Slot, 1928, 136 S., 77 Ill. ..	udsolgt
<i>Frederiksborg Amts Stednavne</i> , 1929, 168 S.	udsolgt
<i>Arne Sundbo</i> : Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie. I. Tiden til 1809, 1931, 416 S., 112 Ill.	6 Kr.
II. Frederikssunds Historie, 1810-70, 1937, 261 S., Ill.	3 Kr.
<i>Bjørn Kornerup</i> : Frederiksborg Statsskoles Historie, 1933, 288 S., 44 Ill.	3 Kr.
<i>Anders Uhrskov</i> : Fra Stavnsbaand til vore Dage. Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie.	
I. Fra Landbrugets Verden, 1938, 324 S., 80 Ill.	udsolgt
II. Handel, Haandværk, Fiskeri, 1939, 176 S., 52 Ill.	3 Kr.
III. Fra Land og By, 1940, 237 S., 38 Ill., Reg.	3 Kr.
Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt, 1943, 392 S., 118 Ill.	6 Kr.

Med Undtagelse af Aarene 1929 og 1939 er der i de Aar, i hvilke Særbøger er udsendt, ikke udgivet nogen almindelig Aar-bog.

De historiske Amtssamfund er enedes om at give hverandres Medlemmer (o: Personer, ikke Institutioner og lign.) Adgang til for nedsat Betaling (evt. Fremstillingsprisen for vedkommende Skrift) at abonnere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der ud-gives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Med-lem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til Sekretæren. Ordningen gælder dog ikke samtlige historiske Samfund.

Opmærksomheden henledes paa, at Samfundets Medlemmer kan erhverve Nationalmuseets interessante illustrerede Aarsskrift »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« for nedsat Pris, for Tiden 6,90 Kr. Medlemmerne kan ligeledes for nedsat Pris abonnere paa det af »Dansk historisk Fællesforening« udgivne Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie »Fortid og Nutid«. Tidsskrif-tet, der udkommer med 9 Ark aarligt, koster normalt 10 Kr. pr. Aargang, men kan af Samfundets Medlemmer faas for 6 Kr. (Girokonto 86264, »Fortid og Nutid«, Landsarkivet, Viborg). Fællesforeningen har desuden forskellige Lærebøger, som af Samfundets Medlemmer ligeledes kan faas for nedsat Pris. Af disse skal navnlig fremhæves Arkivar *E. Kroman*: Skriftens Hi-storie i Danmark (Favørpris 4,50 Kr., Bogladepris 6 Kr.).

Dr. phil. *Holger Hjelholts* udmærkede Skriftlæsningsøvelser »Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen«, der i længere Tid har været udsolgt, er udkommet i 2. Oplag (Bogladepris Kr. 8,50, Favørpris for Medlemmer Kr. 6,80).

Meddelelse fra Dansk historisk Fællesforening.

Styrelsen for Dansk historisk Fællesforening har vedtaget at udsætte en Præmie paa 300 Kr. for en værdifuld Artikel om en Bys eller Egns Forhold under Besættelsen, fremkommet i een af de amtshistoriske Aarbøger inden Udgangen af Aaret 1952. Præmien vil blive uddelt i 1953, og det er DHF's Styrelse, der bedømmer de fremkomne Afhandlinger og afgør, hvem Prisen skal tilfalde.

REGNSKAB FOR TIDEN $\frac{1}{10}$ 1948— $\frac{30}{9}$ 1949

	Kr.	Øre		Kr.	Øre
INDTÆGTER			UDGIFTER		
Kassebeholdning $\frac{1}{10}$ 1948	1697	14	Trykning af Aarboeg . . .	3966	00
Salg af ældre Publikationer	31	50	Forsikring, Kontorhold ..	52	11
Bidrag fra Staten	200	00	Foredrag og Møder	316	55
— - Amtet	200	00	Dansk hist. Fællesforening	48	76
— - Kommuner	295	00			
— - Pengeinstitutioner	100	00			
— - Carl Julius Petersens Hjælpesfond	500	00			
Renteindtægt	8	63			
Gæld *)	1351	15			
	4383	42		4383	42

*) Afregning med Samfundets Kommissionær endnu ikke foretaget $\frac{30}{9}$ 49.

Ved Udsendelsen af Aarbogen hænder det, at enkelte Medlemmer ikke indløser Forsendelsen. Da dette medfører en betydelig Portoudgift for Samfundet, kan en saadan Form for Udmeldelse ikke tages for gyldig. Udmeldelse maa for at være gyldig være sket skriftligt til Sekretæren (Adj. H. Ring, Helsingør) inden Aarbogens Udsendelse.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
GEORG KUNWALD	
NOGLE OFFERFUND FRA NORDSJÆLLANDSKE MOSER	3
CHARLES CHRISTENSEN	
NOGLE UNDERSØGELSER VED NØRRE HERLEV KIRKE OG DENS ROMANSKE TAARN	19
VILH. LORENZEN	
DEN NORDSJÆLLANDSKE BORG LANGSØHUS	29
H. D. SCHEPELERN	
ET DØDSBOSKIFTE I HILLERØD PAA FREDERIK III's TID ..	50
ARNE SUNDBO	
ØVRE VÆREBRO MØLLE.	65
JØRGEN PAULSEN	
EN NORDSJÆLLÆNDERS OPLEVELSER I 1848.	106
Nogle Uddrag af Sygehusinspektør Østergaards Livserindringer	
ARNE MEYLING	
TIKØB KOMMUNES HISTORISKE SAMLING	134
SAMFUNDETS VIRKSOMHED	139

BILLEDFORTEGNELSE

Den ene af Viksøhjemlene. Efter Restauration	5
Hesselbjergkarret	8
En af Grupperne i Jørlundefundet	15
Nørre Herlev Kirke. Før Taarnets Restauration	21
Romansk Vindue paa Skibets Nordside	23
Den øverste, oprindelige Aabning.	25
Skitsekort over Uggeløse Sogn og Nabsogne	29
Opmaaling af Borre Slots Voldsted i Maj 1883 af A. P. Madsen.	36
Rekonstruktion af Borre Slots Voldsted. Aug. 1900	37
Vigsø's Udstrækning ca. 1700	81
Øvre Værebro Mølle 1781	103
L. M. S. Østergaard som Soldat	107